

BETEKINTŐ

2013/2. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Sz. Kovács Éva: A magyar hírszerzés tevékenysége Ausztriában (1945–1965)

Varsányi Erika: A barikád két oldalán...

Szociáldemokrata „figyelők” és megfigyelték, II. rész

Takács Tibor: Kihagyott helyzetek

Magyar–szovjet válogatott labdarúgó-mérkőzések és a magyar állambiztonság

Orgoványi István: A kultúra és a tudomány az állambiztonsági iratok szemszögéből (1956–1989)

Orbán-Schwarzkopf Balázs: India-2

Egy magyar tengerjáró hajó titkos küldetése

Köbel Szilvia: Szólásszabadság – szólás utáni szabadság

Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén, Magyarországon, II. rész

Pál Zoltán: Nehéz esztendők erőszakszervének krónikája

Müller Rolf: Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban. Jaffa Kiadó, 2012.

Jobst Ágnes: Vasfüggöny Magyarországon

Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története (Abdruck einer versunkenen Epoche. Geschichte des Eisernen Vorhangs – An Impression of a Bygone Era. The History of the Iron Curtain.) Budapest: Hanns Seidel Alapítvány, 2012. 326.

A magyar hírszerzés tevékenysége Ausztriában (1945–1965)

*„Oststaaten schickten Asylanten bewußt in den Westen, um sie zur richtigen Zeit als Agenten zu aktivieren.”¹
(Erwin Kemper)*

A második világháborút követően Ausztriának különleges figyelmet szentelt az egykori magyar állambiztonság, mivel ez volt az egyetlen olyan ország, amellyel kapcsolatban egyaránt voltak általános és speciális, külső és belső elhárítási feladatai.

Annak ellenére, hogy Karl Renner, az első osztrák köztársaság 1933-ban feloszlatott utolsó parlamentjének elnöke 1945. április 27-én bejelentette a második osztrák köztársaság megalakulását,² Ausztria státusza ténylegesen még tíz évig rendezetlen maradt, bár a világ számára nyilvánvaló volt az ország politikai hovatartozása. Az 1955-ös Osztrák Államszerződés, majd az azt követően kinyilvánított örökös semlegesség már nemcsak nyilvánvalóvá, hanem törvényessé is tette Ausztria nyugati típusú demokráciához való tartozását. Azt egyébként az osztrákok maguk is szívesen hangoztatták, hogy az osztrák államra csak katonailag vonatkozik a semlegesség, politikailag, gazdaságilag a szabad világ részének tekintették magukat. Ausztria az Államszerződés aláírása után hivatalosan is „vasfüggönyön” kívüli országgá vált, így mindazokat az általános operatív feladatokat, amit egy szocialista táboron kívüli ország ellen végre kellett hajtani, Ausztria esetében is alkalmazni kellett, hogy – a most már hivatalosan is ellenségessé vált – ország politikai-gazdasági életét meg lehessen figyelni. Vagyis ügynököket³ kellett beszervezni, hírszerző bázist, rezidentúrát⁴ kellett fenntartani, amelynek ellenőrzése egyben külső elhárítási feladatokat is adott a magyar állambiztonságnak.

Az Ausztriával kapcsolatos speciális állambiztonsági feladatoknak elsődlegesen geopolitikai okai voltak, hiszen Ausztria volt az egyetlen olyan szomszédja Magyarországnak, amelyik nem tartozott a szocialista tömb országai közé, vagyis a „Nyugat kapujá”-nak számított, s ez volt egyben az egyetlen közvetlen menekülési útvonal a szabad világ felé. Ebből következően a magyar állambiztonság számára több speciális feladat is adódott, úgymint a nyugati határ különleges védelme, annak megfigyelése; a határ mentén élő lakosság állandó ellenőrzése és szabad mozgásának korlátozása; a határsértések megelőzése, az illegális határátlépést megkísérlők elfogása; az áru- és embercsempészet megakadályozása; a határ menti kiemelt objektumok (ipari üzemek, vasút) fokozott állambiztonsági védelme; a nyugati hírcsatornák zavarása, amelyek egyben belső elhárítási feladatokat is jelentettek. Ugyanakkor Ausztriát mint a magyar emigránsokat a menekülttáborai⁵ befogadó országot is állandó megfigyelés alatt tartották, de ugyancsak megfigyelték az országban működő magyar emigráns szervezeteket⁶ és személyeket⁷ is.

Ausztria azonban nemcsak utat jelentett a szabad világ felé, hanem az egykori magyar állambiztonság szerint egyben az „imperializmus behatolási csatornája” is volt. Ez egyrészt jelentette a Magyarországon élő, dolgozó⁸ vagy a magyar állampolgárokkal kapcsolatot tartó osztrák személyeknek, másrészt más nyugati országok Ausztria felől érkező állampolgárainak⁹ (diplomaták, üzletemberek, egyházi személyek, turisták stb.) megfigyelését. Ausztria ugyanakkor – a fent említetteken kívül – nagyon fontos volt még

a magyar állambiztonság számára úgy is, mint az ún. „harmadik országos hírszerzés” bázisa. **10**

A fentiekben vázoltak általános igazságok. De hogy ne csak az igazságról, hanem a valóságról is szóljunk – noha minden egyes, a korábbiakban említett kérdéskört érinteni nem tudunk –, a továbbiakban a magyar hírszerzés ausztriai prioritásait szeretnénk bemutatni néhány telepített, illetve Ausztriában foglalkoztatott magyar hírszerző ügynök tevékenysége alapján.

A második világháborút követően a magyar állambiztonság legfontosabb külföldi operatív felvonulási területe Ausztria volt, bár az általunk vizsgált húsz év (1945–1965) alatt a magyar hírszerzés ausztriai jelenléte, szervezettsége, aktivitása jelentős eltéréseket mutatott. Az osztrák állam 1945–1955 között katonai erejétől megfosztott, négy nagyhatalom által megszállt, nem szuverén ország volt, tényleges veszélyt tehát a magyar állam biztonságára nem jelentett. De akkor miért volt jelen Ausztriában a magyar államvédelem – kezdetben a Kat. Pol.**11**, majd az önálló magyar hírszerző szerv**12** létrejötte után a hírszerzés? Ugyanazért, amiért a nyugati titkosszolgálatok: vagyis Ausztriát a megosztott világ titkosszolgálati mintegy felvonulási területnek tekintették az egymás elleni hírszerzésben. Így legtöbbször az osztrák állam területén lejátszódó titkosszolgálati akciók nem is Ausztria, hanem egy másik ország vagy szervezet ellen irányultak, ahogy ezt egy korabeli magyar államvédelmi javaslat is megfogalmazta: *„...Ausztria területéről ki kell fejleszteni a titóista Jugoszlávia elleni hírszerző munkát, a fasiszta magyar emigrációs alakulatokba és az Ausztria területén működő amerikai, angol, és francia hírszerző és elhárító szervekbe való hálózati beépülést.”***13**

Az osztrák állam pedig mindaddig szemet hunyt a hírszerzők háborúja felett, amíg az nem sértette közvetlenül Ausztria érdekeit. A „hidegháború” talán azért nem vált „forró háborúvá”, mert a hírszerzők „titkos háborúja” által megszerzett információk egyfajta kiegyenlítődést eredményeztek a két nagyhatalom fegyverkezési versenyében. Ezt az időszakot a későbbiekben a magyar hírszerzés a „legális illúziók” időszakaként emlegette, vagyis az egyes titkosszolgálatok szinte szabadon hajthatták végre akcióikat**14** Ausztria területén úgy, hogy sokszor a legalapvetőbb konspirációs szabályokról is megfélekeztek.

A fentiekből következően tehát a második világháború végétől az Osztrák Államszerződés aláírásáig Ausztria elsődlegesen terepe s nem célpontja volt a magyar hírszerzésnek, amelynek legfontosabb feladata az Ausztria területén állomásozó nyugati megszálló hatalmakról és tevékenységükről, illetve az osztrák állam területén tartózkodó, meglehetősen nagyszámú ellenséges magyar emigránsról szóló információk megszerzése volt.

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, amikor 1949-ben – annak ellenére, hogy akkoriban elég fagyos volt a magyar–osztrák viszony**15** – a „Woll János” fedőnevű**16** ügynököt egy menekülésnek álcázott telepítési akció keretében Ausztriába küldték.**17** A telepítés**18** tulajdonképpen egy több fázisból álló, titkosszolgálati módszer, melynek célja ügynökhálózat létrehozása külföldön, vagyis a célszerűen kiválasztott és felkészített ügynököt természetes módon a célterületre juttatják, ahol legalizálják**19** és az ügynöki hírszerző feladatok elvégzésére alkalmas helyzetbe hozzák. Az együttműködést ilyen esetekben mindig hosszabb távra tervezik.

Kérdés számunkra persze az, hogy az ügynök hogyan és miért került az államvédelem látókörébe, s miért tartották alkalmasnak beszerzésre, illetve telepítésre? „Woll János”-nak („Lovag”, „Nyíri”) egy sikertelen tiltott határátlépési kísérlet**20** okozta a vesztét. Ezt mint kompromittáló tényezőt használták fel ellene, beszerzése tehát pressziós**21** alapon történt. Franciául kitűnően beszélő újságíróként találta alkalmasnak a

magyar állambiztonság hírszerző feladatok ellátására, amit azonban azzal a feltétellel vállalt el, hogy telepítése után a családja is utánamehet Ausztriába.

„Woll”-t azzal a feladattal küldték Bécsbe, hogy a francia megszálló csapatokról információkat gyűjtsön, illetve hírszerzésre alkalmas egyéneket kutasson fel. Vagyis egy ellenséges vonalról²² adjon információkat, illetve tippkutatást²³ végezzen. A kezdeti jó együttműködés 1951 januárjában azonban megszakadt, aminek több oka is volt: egyrészt a kapcsolattartás futárokon²⁴ keresztül történő nehézkes és veszélyes volta, az ügynöki munkát koordináló szervezet hiánya – bár a magyar állambiztonság az első „legális rezidentúráját”²⁵ éppen Bécsben hozta létre, de csak 1950 végén – másrészt az, hogy sem anyagi igényeit, sem pedig a családja kivitele kapcsán neki ígérteket nem teljesítették. Így 1951. február 22-én kizárták a hálózatból, melyet a következőkkel magyaráltak: „A kizárás indoklása, hogy »Woll« viselkedéséből, jelentéseiből biztosra vehető, hogy az ellenség ügynöke.”²⁶ Bár „Woll” ügynököt a hálózatból kizárták, a magyar állambiztonsággal való kapcsolatának története még nem ért véget...

A magyar katonai emigráció, különösen a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK) ausztriai feltérképezésében²⁷ jelentős szerepe volt egy „Tiszai Miklós” („Wesely Péter”, „Dunai”) fedőnevű ügynöknek.²⁸ „Tiszai” 1948-ban szökött Ausztriába, ahol kapcsolatba került a Kovács Attilával,²⁹ az MHBK hírszerző csoportjának rezidensével, aki futárszolgálatra szervezte be. Első magyarországi bevetése alkalmával, 1949 tavaszán azonnal jelentkezett az államvédelemnél, és felajánlotta szolgálait, majd „visszafordították”.³⁰ Bár visszafordított ügynök volt, a telepített hírszerzőkhöz hasonlóan kellett tevékenykednie, ami nagyon komoly konspirációt igényelt. Ezért tartóival leginkább a személytelen összeköttetés operatív módszerét alkalmazta, vagyis tárgyi postaládán³¹ keresztül érintkezett velük.

Tevékenysége, amelyet a magyar állambiztonság így jellemzett: „1951 novemberéig dolgozott kint számunkra, és több mint 80 ellenséges ügynököt buktatott le, és feldolgozta az egész MHBK-t”,³² komoly csapást mért az MHBK ausztriai szárnyára, aminek következtében csökkent a szervezet Magyarország irányában kifejtett tevékenységének intenzitása, valamint elcsitultak a nyugati határ menti fegyveres összecsapások is.

„»Tiszai Miklós« megbízóitól »bátor és alázatos« munkája elismerésül 1951 szeptemberében a Magyar Népköztársaság Érdemrendje IV. fokozata kitüntetést kapta, azonban 1951 októberében egy sikertelen akció³³ során lelepleződött, ezért haladéktalanul visszahívtuk Magyarországra. Személyének védelme érdekében vezeték- és keresztnevét, valamint egyéb nacionális adatait megváltoztattuk. Hírszerző munkája elismerésül jelenlegi címén berendezett lakást kapott, és elhelyeztük a Ferunion Külkereskedelmi Vállalathoz főosztályvezető-helyettesnek. 1954 novemberétől 1958. február 28-ig a prágai magyar kereskedelmi kirendeltségen dolgozott mint II. o. titkár.”³⁴

„Tiszainak” az állambiztonsággal azonban nem szakadt meg a kapcsolata, ugyanis a későbbiekben egyaránt dolgozott a kémelhárításnak („Az ügynök személyes körülményeiben beállott változások folytán a részünkről [a III/I. Csoportfőnökség részéről] történő további foglalkoztatása nem lenne célszerű, ennek figyelembe vételével a III/II. [a kémelhárítás] Csoportfőnökségnek adjuk át [...] Az ügynök M-dossziéjának 14-ik kötetét³⁵ a Csoportfőnök elvtárs engedélyével a III/II. Csoportfőnökség[nek] adtuk át.”), valamint a hírszerzésnek, a dossziéjában található utolsó adat szerint azonban már „Póker Tamás” fedőnéven.³⁶

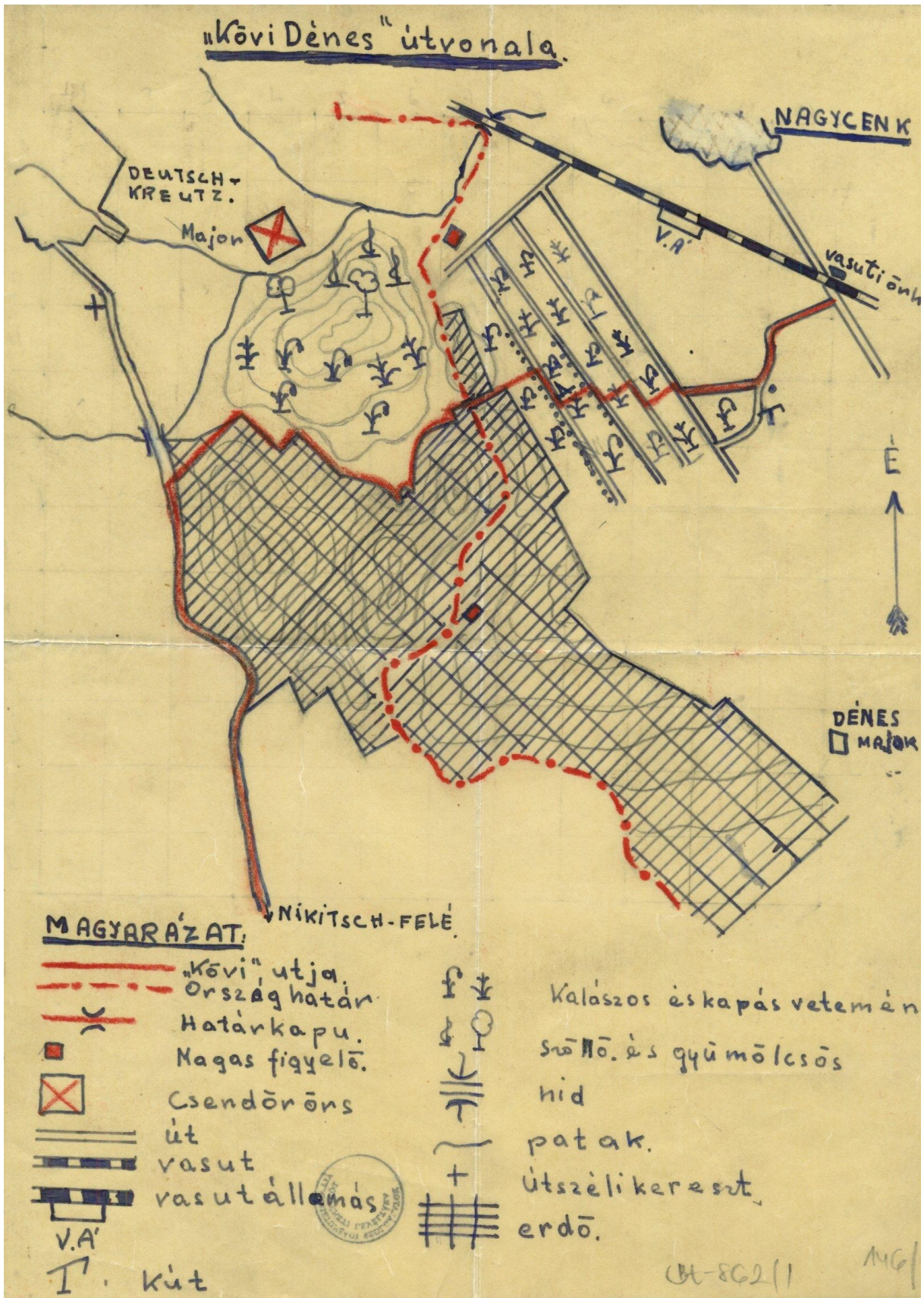
A világpolitikában, valamint a magyar–osztrák kapcsolatokban történt enyhülés idején, 1954-ben telepítették a „Kövi” („Kékcsíkos”, „Maday”, „Sampson Frank”)³⁷ fedőnevű ügynököt Ausztriába. „Az átdobásra³⁸ kiválasztott szakaszon nincsenek aknák telepítve, így nem szükséges a kapunyitáshoz műszaki beosztottat vinni, a drótkadályt Kornhoffer

elvtárs fogja átvágni [...] A határszakaszról, ahol az átdobást végrehatjuk, az akció idejére – nem feltűnő módon – kivonatjuk az őrséget.”³⁹

„A határt 23 óra 15 perckor értük el [„Kövi Dénes”, egy embercsempész, valamint a nagyecenki őrsparancsnok]. Útközben zavaró körülményt nem tapasztaltunk. A határ elérése után Kornhoffer hdgy elvtárs átment a nyomsávon és megnyitotta a műszaki zárat. Ekkor »Kövivel« együtt a műszaki zárig eljött Fehérvári örgy elvtárs is. Itt »Kövinek« ismét megmagyarázták az útvonalát, majd elbúcsúztak tőle. »Kövi« a műszaki zárat 23 óra 30 perckor lépte át.”⁴⁰

„Megállapításaink szerint a fenti útvonalakon [osztrák területen] a szovjet elvtársak nem tartanak rendszeres ellenőrzést, csak akkor, ha a határőrségünk értesíti őket, hogy büntetlen határsértés történt kifelé. Feltétlenül figyelembe kell venni, hogy az átdobó helytől kb. 2500 méterre van egy osztrák csendőrőrs, ahol több beosztott teljesít szolgálatot. A határőr elvtársak elmondása szerint azonban mozgási területük nem terjed ki az átdobó hely túlsó oldalán lévő területre.

A zászlóalj, valamint az őrsparancsnok elvtársakkal megbeszéljük, hogy az átdobás utáni reggel, a nyomsáv ellenőrző járőr jelentése alapján mint büntetlen határsértés esetében járjon el, csak az Ausztriában lévő szovjet elvtársakat ne [!] értesítsék.”

„Kövi Dénes” határátlépési útvonala. ÁBTL 3.2.1. Bt-862/1.

Bár „Kövi”-t angol–amerikai vonalon tervezték foglalkoztatni, kapcsolatai feltérképezése, valamint annak a ténynek a felismerése után, hogy Ausztria státuszában belátható időn belül változás történik, a magyar állambiztonság benne látta meg azt a személyt, aki olyan széles információszerzési lehetőséggel rendelkezik, hogy rajta keresztül több ellenséges vonalról is lehet információt szerezni, úgymint a magyar polgári, egyházi és katonai emigrációról, nemzetközi cserkészkapcsolatai révén pedig az angol ellenséges vonalról. Sőt baráti kapcsolatai által esetleg az osztrák gazdasági életről is, ami az akkor zajló magyar–osztrák gazdasági tárgyalások szempontjából sem volt érdektelen.

„Kövi igen jó kapcsolatban van a Creditanstalt osztrák bank budapesti megbízottjával dr. H[asitz] S[ándorral], aki tudomással bír Kövi disszidálási tervéről⁴¹ és felajánlotta Kövinek, hogy amennyiben elhatározza magát a disszidálásra, több osztrák politikai és gazdasági életben jelentős személyhez küld ajánlóleveleket érdekében az Osztrák Követség diplomáciai postáján keresztül.”⁴²

„Kövi” kiválasztása telitalálata volt a magyar állambiztonságnak, akit annak ellenére, hogy szintén kompromittáló adatok alapján a Legfelsőbb Bíróság népellenes büntett miatt másfél évi börtönbüntetésre ítélte, hírszerzési B dossziéjában (Bt-862/1) így jellemezték: „54 éves. Jó szándékú, jóindulatú. Ötletes, ügyes, szívesen dolgozik. Ószinte. Kiegyensúlyozott ember. Káros szenvedélyei nincsenek.” Talán éppen ezen tulajdonságainak köszönhető, hogy telepítésétől (1954) egészen haláláig úgy látta el információkkal⁴³ a magyar hírszerzést, hogy Bécsben köztisztviselőnek örvendett, s a gyanú árnyéka sem vetődött rá.

Már „Kövi” telepítése is jelezte, hogy változni fog a magyar hírszerzés irányultsága Ausztriában. Az Osztrák Államszerződés aláírása után pedig Ausztria már hivatalosan is a szocialista tömbön kívüli ország lett, aminek következtében terepe és egyben célpontja is lett a magyar hírszerzésnek.

1955. december 10-én dobták át a határon a „Kerekes Mihály” fedőnevű ügynököt⁴⁴ az ekkor már szabad Ausztriába.

ÁBTL 3.2.1. Bt- 255/4

Szabó Miklós, azaz „Kerekes Mihály”. ÁBTL 3.2.1. Bt-255/4.

„»Kerekes Mihály« [...] mint kisgazdapárti funkcionárius bizalmi embere volt Nagy Ferenc miniszterelnöknek. Nagy Ferenc szökése [sic!] után illegális tevékenységért hosszabb ideig börtönben volt.⁴⁵ A börtönben a vele való foglalkozás során korábbi politikai nézeteit megváltoztatta. Ennek alapján 1953 júliusában beszerveztük. A belső reakció vonalán folytatott eredményes munkája alapján megfelelő előkészítés és ellenőrzés után 1955 decemberében Ausztriába telepítettük.”

„Kerekes” feladata azonban még nem az Ausztria elleni hírszerzés lett volna, hanem mint menekült kigazda politikusnak az osztrák belügyminisztériumtól legális úti okmányokhoz kellett volna jutnia, hogy az Egyesült Államokba távozva,⁴⁶ az emigráció csúcsszervébe, a Magyar Nemzeti Bizottmányba⁴⁷ beépülve annak bomlasztását elősegítse.

„Kapcsolatait figyelembe véve megállapítottuk, azt, hogy külföldre küldése után rajta keresztül komoly lehetőségünk van a Nemzeti Bizottmányba való beépülésre. Ez [sic!] mellett szól az, hogy pl. Nagy Ferencsel és Varga Bélával bensőséges jó viszonyban volt annyira, hogy Nagy Ferencről kivételes, bizalmas feladatokat kapjon (Fegyvervásárlás, röpiratkészítés, stb.).”⁴⁸

„Kerekes Mihály” azonban az osztrák belügy bizalmatlansága miatt a kívánt iratokhoz nem jutott hozzá. Sőt a tengerentúlra való áttelepülését Nagy Ferenc és köre sem támogatta, mivel úgy gondolták, hogy Európában (ill. Ausztriában) inkább tudja támogatni az emigráció munkáját, ezért is bízták meg a Magyar Nemzeti Bizottmány ausztriai Menekültügyi Irodájának vezetésével. Így „Kerekes” Ausztriában ragadt, és komoly ismertségre és tekintélyre tett szert az ausztriai magyar emigráció, valamint osztrák politikai körökben.⁴⁹ Sőt „Nagy Ferenc közbenjárására, illetve ajánlására került kapcsolatba”⁵⁰ az ausztriai magyar emigráció meghatározó személyiségével, „Woll Jánossal”.

„Woll” ekkor már mint leszakadt ügynök szembefordult a magyar állambiztonsággal, mivel egyaránt dolgozott a SZER-nek, a francia titkosszolgálatnak, valamint csempész- és kémtevékenységet folytatott Magyarország ellen,⁵¹ aminek munkájába „Kerekest” is be szeretne volna vonni. „Kerekesnek” viszont éppen ahhoz a „Woll” által összegyűjtött és a kémtevékenységével, valamint az emigrációval kapcsolatos adatbázishoz kellett volna hozzáférnie (amit egyébként „Woll” a bécsi lakásán tárolt), amelyre hosszú évek óta olyannyira áhítozott a magyar állambiztonság, hogy több operatív terv is született ennek – akár erőszakos úton való – megszerzésére. *„Elhárító szerveink 1954 óta foglalkoznak azzal a tervvel, hogy »Lovagot« [„Woll János”-t] erőszakos úton Magyarországra hozzák. Ennek előkészítésébe az utóbbi időben bekapcsolódott a III. osztály⁵² is. Az akció azonban »Lovag« osztrák állampolgársága miatt nem hajtható végre, mivel Népköztársaságunkra nézve külpolitikailag hátrányos lenne. Ezért kérjük engedélyezni »Lovag« titkos okmányainak operatív úton történő megszerzését.”⁵³*

„Woll”-t végül 1961-ben „hozták haza”, ítéletet azonban csak 1963-ban hoztak ügyében.⁵⁴ Meggyőződésem szerint azonban – a köztudatban elterjedtekkel és a bírósági ítélettel ellentétben – nem csupán politikai okokból, hanem egy gazdasági bűncselekmény-sorozat következményeként ítélték el. „Woll” hazahozatalát, fogva tartása körülményeit, szabadulása utáni életét azonban ma is homály fedi.

A forradalmi események, illetve az Ausztriára zúduló menekültáradat új feladatok elé állította a magyar hírszerzést, noha annak működése a forradalom alatt gyakorlatilag teljesen megbénult. Külföldi rezidentúráinak többségét felszámolták, operatív anyagainak egy része vagy megsemmisült, vagy éppen nyilvánosságra került, ügynökeivel pedig megszakadt a kapcsolata.

„Kerekessel” sem volt 1956 októbere és 1957. február közepe között közvetlen munkakapcsolata a magyar hírszerzésnek, noha az ügynök többször bejelentkezett és megjelent a biztosító találkozókon⁵⁵ is, amiket nyilvános helyeken vagy T-lakásokon⁵⁶ tartottak, viszont K-lakással⁵⁷ a magyar hírszerzés ekkor még nem rendelkezett Bécsben. „Kerekes” a bejelentkezéseivel tulajdonképpen jelezte, hogy a továbbiakban is együtt kíván működni a magyar állambiztonsággal, sőt tartói szerint *„utasításunkra bármikor hajlandó hazatérni”*.⁵⁸ Az ügynök hazatérési hajlandósága és az ebből származó politikai előnyök, amelyeket egy 1957. augusztusi javaslat is megfogalmazott, készítette a magyar állambiztonságot arra, hogy a legjobb hírszerző lehetőséggel

rendelkező ügynökét beáldozza, s pártutasításra hazahozza, ami 1957. szeptember 8-án meg is történt.

„Hazahozatalán és politikai felhasználásán keresztül igen komoly leleplező anyaghoz juthatunk, amelyet a magyar ENSZ delegáció a szeptemberi közgyűlésen felhasználhat. »Kerekes« nagy értékű anyagokat tud adni az imperialisták ellenforradalmi előkészítő tevékenységére, a SZER aknamunkájára, az emigráns szervezetek és vezetők aknamunkájára, az ellenforradalom alatt a külső imperialista erőknek Népköztársaságunk ellen folytatott beavatkozására. Hazahozatala során magával hozná az általa vezetett Menekültügyi Iroda irattárát, amelyben a fentiekre vonatkozóan fontos dokumentumok vannak.”⁵⁹

„Kerekesnek” eredetileg a régi emigráció megfigyelése és bomlasztása⁶⁰ lett volna a feladata, bomlasztó tevékenysége azonban igazán az új, '56-os emigrációt tette tönkre, hiszen ennek következtében nem jött létre ütőképes, a magyar érdekeket képviselő, egységes emigráns szervezet. Jelentéseinek („1957. február közepétől július végéig adott információiból negyven jelentést készítettünk. Az információkon kívül »Kerekes« 18 db dokumentációt adott.”⁶¹) és hazahozatala után tett nyilatkozatainak⁶² köszönhetően pedig olyan információkhoz és lépéselőnyhöz jutott a magyar politikai vezetés, hogy az ENSZ „Ötös Bizottsága” nem érte el célját, sőt 1963-ra a „magyar kérdés” le is került a világszervezet napirendjéről.

„Kerekesnek” hazatérése után a magyar állambiztonsággal azonban még nem szakadt meg a kapcsolata, hiszen nem hozták nyilvánosságra hírszerző tevékenységét. „A nyilvánosság előtt minden esetben úgy szerepelt, mint egy disszidált, majd engedéllyel hazatért polgári politikus, aki emigrációs éveit során Nyugaton jött rá, hogy a CIA és más nyugati hírszerző szervek az emigrációt saját céljaikra használják fel, vezetőit pedig fizetett ügynökké züllesztik.”⁶³

„Kerekesről” hazatérése után megfelelően gondoskodott a magyar állambiztonság, lakást biztosított számára: „A Belügyminiszter Elvtárs 1957 októberében utasítást adott arra, hogy Csehek őrnagy elvtárs által vezetett K-lakást szerző részleg a hazatért Szabó Miklós részére egy 2 szoba összkomfortos lakást bebútorozva szerezzen”;⁶⁴ újságírói álláshoz (*Magyar Hírek, Ország-Világ*) juttatta, valamint anyagilag is támogatta: „Hazatérése után [...] havi juttatását 3 ezer Ft-ban állapítottuk meg, azzal a kikötéssel, hogy azt addig fizetjük, amíg el nem helyezkedik, illetve elhelyezkedése után fizetését 3 ezer forintra kiegészítjük [...] Rendkívüli juttatások formájában összesen 8 ezer Ft-ot, kölcsönök formájában 6050 Ft-ot kifizettünk.”⁶⁵ 1963. október 26-án azonban mégis kizárták a hálózatból „rendkívül zavaros, megengedhetetlen, esetenként törvénysértő pénzügyi manőverei miatt”.⁶⁶ De egykori „munkaadói” továbbra sem feledkeztek meg róla, segítették írásai kiadását. Sőt a *Fény a redőny mögött* című kémtörténete 1965-ben filmvászonra kerülhetett, mégpedig parádés szereposztással.⁶⁷ Tényleges hírszerző tevékenysége, valamint a magyar állambiztonsággal való negyed százados kapcsolata azonban csak 1978-ban került nyilvánosságra, a róla készült dokumentum-játékfilm és a *Csendes háború* című könyvének⁶⁸ megjelenése után. Érdemei elismerésül 1976-ban a „Haza Szolgálatáért Érdemrend” arany fokozatát, illetve 1978-ban a „Kiváló Szolgálatért Érdemrendet” adományozták neki.

1956-ban az Ausztriában foglalkoztatott „Piroska”, „Halász”, „Szőke Béla”⁶⁹, „Somló”⁷⁰, „Puskás”⁷¹ és „Hajós”⁷² fedőnevű ügynököknek már Ausztria fontosabb objektumai megfigyelését is szánta a magyar állambiztonság, vagyis „nevezettek az osztrák államapparátus, a Külügyminisztérium, az ausztriai hírszerzőszervek, katonai objektumok vonalán kívánjuk foglalkoztatni”.⁷³ Sőt „Kövinek” a régi feladatai mellett újat is adtak, mégpedig azt, hogy Herczogon⁷⁴ keresztül igyekezzen adatokat szerezni az SPÖ (Sozialdemokratische Partei Österreichs) tevékenységéről és a magyar emigrációval való kapcsolatáról.⁷⁵ De hasonló feladatot szántak egy „Németh József” fedőnevű ügynöknek is: „...tervünk az, hogy »Németh Józsefet« Ausztriában végzendő felderítő munkára

használjuk fel a Magyarország felé irányuló ellenséges jobboldali szociáldemokrata tevékenység figyelemmel kísérése céljából.”⁷⁶

A fenti példák is jól érzékeltetik, hogy a magyar hírszerzés Ausztriát már nemcsak terepének, hanem célpontjának is tekintette az ötvenes évek második felétől, amit egy 1959-es jelentés a következőkben foglalt össze: *„Ausztriában azt a feladatot tűztük ki magunk elé célul, hogy felderítsük a legfontosabb osztrák politikai és gazdasági tényezőket, mindenekelőtt az ausztriai Szocialista Pártot, az Osztrák Néppártot és a Külügyi Hivatalt. Különös tekintettel vagyunk az Egyesült Államok befolyásának megállapítására. Ausztriában az emigráció közötti hírszerzés, és ezen túl a bomlasztás az elsőrendű feladatunk.”⁷⁷* Ennek a többirányú tevékenységnek a bizonyítékai a magyar hírszerzés által ekkor nyitott objektumdossziék is, úgymint Ausztria elektromos ipara,⁷⁸ az Osztrák kancellária,⁷⁹ Freiheitliche Partei Österreichs,⁸⁰ Ausztriai belügyminisztérium,⁸¹ Ausztria általános politikai és gazdasági helyzete,⁸² az USA bécsi nagykövetsége és konzulátusa⁸³ és így tovább.

A beszerzések és ügynöktelepítések természetesen a hatvanas években is tovább folytatódtak, de az egyre javuló osztrák–magyar kapcsolatoknak, a „magyar ügy” fokozatos elhalásának, illetve a magyar nyitási politikának köszönhetően a telepítéseket már nem volt célszerű disszidálásnak/menekülésnek álcázni, tehát új, finomabb módszereket kellett alkalmazni. Így a hírszerzés elsődlegesen olyan szakembereket kívánt beszervezni, akik legálisan dolgoztak külföldön,⁸⁴ vagy éppen ennek reményében vállalták az együttműködést (újságírók, gazdasági szakemberek, tudósok stb.), s így az ügynök telepítéséhez sem legendára, sem pedig legalizálásra nem volt szükség. A magyar értelmiség azonban nagyon komoly dilemma elé került: vállalni vagy nem vállalni az együttműködést? E kérdéskör megvitatása azonban nem a jelen dolgozat feladata.

Bár a jelen dolgozat csak a magyar állambiztonság ausztriai jelenlétének egy szűk szeletét tárgyalta, mégis bátran állíthatjuk, hogy az Ausztriával kapcsolatos állambiztonsági operatív tevékenységből szinte teljesen meg lehet ismerni az egykori szerveknek a nyugati demokráciák elleni tevékenységét. Ausztria tulajdonképpen a minta, még akkor is, ha a hatvanas évek közepétől, a „K(ádár) und K(reisky)” éra kezdetétől a két ország között nem is volt ellenséges a viszony.

¹ A keleti blokk országai azért küldtek tudatosan menekülteket Nyugatra, hogy a megfelelő időben ügynökként aktivizálják őket.

² Vocelka, 2006; lásd még Zöllner, 2000.

³ Az ügynök a különböző minősítésű hálózati személyek (ügynök, informátor, rezidens, titkos megbízott, T-lakásgazda, levélcím-tulajdonos stb.) általánosságban használt elnevezése.

⁴ A rezidentúra az állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott állambiztonsági feladatok ellátására szolgáló, konspirált szervezeti forma.

⁵ Például: ÁBTL 3.2.4. K-749.

⁶ Például: ÁBTL 3.2.5. O-8-012.

⁷ Például: ÁBTL 3.2.4. K-173/1-2.

⁸ Például: ÁBTL 3.1.5. O-11624/1-3.

⁹ Például: ÁBTL 3.1.5. O-15484.

¹⁰ A hírszerzésnek három fő bázisa van: a hazai, a külföldi, illetve az úgynevezett harmadik ország. A harmadik ország egy közbeeső ország területének vagy lehetőségeinek igénybevétele, felhasználása a konspirált hírszerzési feladatok ellátására.

¹¹ A katonai elhárítás, illetve a későbbi Katonapolitikai Osztály egyik elődjének tekinthető szervezet már 1945 elején működött Mathiedesz Géza vezetésével, az általa vezetett csoport azonban rövid időn belül feloszlott. Ezt követően 1945 februárjában megalakult a „HM 40. Osztálya”, amely új hadrendi elemként mint katonai nyomozó szerv kezdte meg tevékenységét. A HM Katonapolitikai Osztálya hivatalosan azonban csak 1945. március 12-én alakult meg, feladatai közé tartozott például a Nyugatra menekült háborús bűnösök felkutatása, valamint az ausztriai megszálló hatalmak közötti hírszerzés. Offenzív (hírszerző) részlege beleolvadt a

MNVK/2. Csoportfőnökségbe, defenzív (elhárító) részlege pedig az államvédelemhez került 1950-ben. ÁBTL 4.1. A-3442/1.

¹² „A Párt 1949 decemberében hozott határozata értelmében a Politikai Rendészeti Osztály keretén belül alakult meg az I/5. Osztály (Külső hírszerzés Osztálya) [...] A Párt utasítására 1950 szeptemberében az I/5. Osztályból alakult meg az Államvédelmi Hírszerző Osztály (X/3).” ÁBTL 1.5. 90-5033/1953. Jelentés, 1953. augusztus 28.

¹³ ÁBTL 1.5. 90-5036/1953. Javaslat a BM II. osztálya munkájának megjavítására, 1953. augusztus 28.

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3006/1.

¹⁵ Gecsényi, 2005: 20–27.

¹⁶ Fedőnév, álnév, ami a konspirációt szolgálta. Fedőneve az ügynököknek, a célszemélyeknek (az a személy, akire az operatív akció irányul), a hivatásos tiszteknek, sőt az operatív technikai eszközöknek is volt (például az úgynevezett 3/a rendszabály, amely a belföldi telefonbeszélgetések titkos lehallgatását jelentette).

¹⁷ ÁBTL 3.2. 1 Bt-758 „Woll János”, azaz Ábrányi Aurél újságíró (1914–?).

¹⁸ ÁBTL 4.1. A-3005/14.

¹⁹ A legalizálás a konspiráció része, olyan szervezeti, kiképzési és felkészítési intézkedések rendszere, amelyek lehetővé teszik a hírszerzést végző személyek célországokban történő hatékony működését, a titkosszolgálatokhoz való tartozásuk leplezését.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-76756.

²¹ Beszervezési alpnak tekintették az olyan adatok és körülmények meglétét, esetenkénti megteremtését, amelyek lehetővé teszik a jelölt beszervezését, és biztosítják a tartós együttműködést a beszervezett személy és az állambiztonsági szervek között. Fajtái: hazafias (eszmei, politikai), terhelő vagy kompromittáló (pressziós alap), anyagi érdekeltség. ÁBTL 4.1. A-3036. A presszió az ügynöki beszervezés egyik módszere, amelynek során a beszervező kompromittáló adatok birtokában nyomást gyakorol az adott személyre, hogy azt az együttműködésre rábírja.

²² Az egykori állambiztonsági szervek munkájukat vonalas, területi és objektumi elv alapján szervezték (munkaszervezési elvek), vagyis az ellenséges támadás iránya szerint szervezték és végezték elhárító, megelőző és felderítő tevékenységüket.

²³ A tippkutatás a hálózatépítés első fázisa, amelynek célja a hálózati munkára alkalmas személyek kiválasztása.

²⁴ Az ügynökkel való kapcsolattartásnak két módja volt: a személyes és a személytelen (technikai eszközök útján) összeköttetés. A futár a személyes, közvetett kapcsolattartás kulcsfigurája, összekötő a hálózati személy és a tartótiszt között.

²⁵ A legális rezidentúra a hírszerzőknek vagy hálózati személyeknek fedéssel és azonos területen, rezidens vezetésével működő csoportja, amelynél a megbízó vagy a kiküldő ország azonossága nincs eltitkolva.

²⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-758.

²⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-655/4., MT-655/11-13.

²⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4. „Tiszai Miklós” („Wesely Péter”, „Dunai Lajos”), azaz Démy-Gerő Sándor, illetve Déri József (1919–?) katonatiszt.

²⁹ ÁBTL 3.2.4. K-1120. Az Információs Hivatal 2000-ben a dossziét „Kovács Attila ügye” címen adta át. A rendezés során a dosszié tartalomjegyzékéből és zárólapjából kiderült, hogy a dosszié Haas Károly kutató dossziéja, ezért a dosszié tárgya módosult.

³⁰ A visszafordítás az ellenséges hírszerző szervek titokban elfogott és leleplezett ügynökei beszervezése korábbi megbízóik ellen.

³¹ A tárgyi postaláda (rejtkehely) olyan titkos hely, amely alkalmas jelentések, utasítások és különböző eszközök elhelyezésére, megteremtve az ügynök és az operatív tiszt közötti kapcsolatot. A hírszerzés különösen külföldön előszeretettel alkalmazta.

³² ÁBTL 3.2.1 Bt-372/4. 101/37.

³³ Az akció célja Sárvári (Sárváry) László csendőrtiszt erőszakos hazahozatala lett volna. A sikertelen akció ellenére a magyar állambiztonság továbbra is foglalkozott Sárvárival, „Szamosi” fedőnéven célszemélyként vezettek róla dossziét (ÁBTL 3.1.5 O-13352/1-17.; ÁBTL 3.2.7 8-Cs-001/13-17., 21.), amiben tulajdonképpen rajta keresztül az általa irányított hírszerzőcsoport tevékenységét figyelték. Sőt egy 1962-es javaslat szerint: „Osztályunk a társosztályokkal közösen tervbe vette »Szamosi«, illetve »Rejtő« [Sütő István – mindketten célszemélyek] erőszakos úton való hazahozását. Az akció megvalósításához szükséges vegyszer előállítása érdekében BM II/10 osztály több, általunk alkalmasnak vélt vegyszert állított elő. A vegyszerekkel több kísérletet végeztünk. A lefolytatott kísérletek azt bizonyították, hogy a vegyszer az operatív igényeinket nem elégítette ki. [...] A II/10. Osztály, kérésünkre új, a felszívódást elősegítő anyagot szerzett be, melytől a feladat eredményes megoldását várják. Az új anyaggal először állatokon kísérleteznek, majd később emberen történne a megfelelő adag megállapítása.” ÁBTL 3.2.7. 8-CS-001/21. melléklet. „Vadász” akció. 42. A korábbi eredménytelennek tartott altatási kísérleteket egyébként a „Jácint” fedőnevű K-lakáson végezték.

³⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4.

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-34355.

- ³⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4.
- ³⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-862/1. „Kövi Dénes”, azaz Dr. Papp Andor (1899–1978) ügyvéd.
- ³⁸ Átdobás az ügynök célországba, illetve működési területre juttatása illegális módszerekkel.
- ³⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-862/1.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ A „disszidálás” a telepítés álcázását szolgálta, ebben az esetben „Kövi” telepítési legendájának része. Legenda a hihető és ellenőrizhető magyarázat egy operatív intézkedés vagy kombináció legalizálására. A valóság elemeire épül és szükség szerint dokumentálható. ÁBTL. 4.1. A-3036.
- ⁴² ÁBTL 3.2.1. Bt-862/1.
- ⁴³ ÁBTL 3.2.3. Mt-671/7-16.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-255/3. „Kerekes Mihály”, azaz Szabó Miklós (1922–) újságíró, politikus.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-111759.
- ⁴⁶ A telepítések két nagy területről történhetnek: hazai, illetve külföldi bázisról. „Kerekes” továbbküldése tulajdonképpen egy külföldi bázisról történő ügynöktelepítés lett volna.
- ⁴⁷ A Magyar Nemzeti Bizottmány 1949. július 21-én alakult az Egyesült Államokban. Életre hívói elsődlegesen az úgynevezett 1947-es politikai emigránsok közül kerültek ki, akik az emigráció csúciszerveinek tekintették. Szervezeti felépítésével, a bizottságok felállításával pedig azt akarták hangsúlyozni, hogy a Bizottmányt lényegében emigrációs magyar kormánynak tekintik (ÁBTL 4.1. A-2127/17.; ÁBTL 3.2.5. O-8-001/1-2.).
- ⁴⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-255/3.
- ⁴⁹ Jó kapcsolatokat ápolt Franz Strobl (1897–1980) és Alfred Maleta (1906–1990) osztrák néppárti politikusokkal.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-758/4.
- ⁵¹ ÁBTL 4.1. A-2127/4.
- ⁵² A III. Osztály 1956–1962 között a hírszerzés (hivatalosan II/3.) volt.
- ⁵³ ÁBTL 3.2.1. Bt-758/5.
- ⁵⁴ ÁBTL 1.6. Dr. Ábrányi Aurél Legfelsőbb Bírósági ítélete, 1963. november 30.
- ⁵⁵ A biztosító találkozó az összeköttetési rendszer része. Olyan meghatározott időpont és hely, amikor és ahol a rendes találkozó meghiúsulása esetén a személyes találkozó létrejön. ÁBTL 4.1. A-3036.
- ⁵⁶ A K- és T-lakás gyűjtőfogalom, ami magában foglalta az egykor állambiztonsági szervek konspirált villáit, lakásait, állandó figyelő- és tartózkodási helyeit, valamint találkozási helyeit. Fontos kiemelni, hogy ezek nem mind lakóingatlanok, s így a lakás elnevezés megtévesztő lehet.
- ⁵⁷ K-lakás, azaz konspirált lakás: az államvédelmi szervek által operatív célokra használt objektum. ÁBTL 4.1. A-3086.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-255/3. 61.
- ⁵⁹ Uo. 62.
- ⁶⁰ ÁBTL 4.1. A-3016/13.
- ⁶¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-255/3.
- ⁶² Sajtótájékoztató 1957. október 8. *Magyar Filmhíradó* 1957/41. <http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/heti/index.php?y=hir&id=2075&eid=14509#go> (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 30.).
- ⁶³ ÁBTL 3.2.1. Bt-255/4. 307.
- ⁶⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-255/3. 104.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.2.1 Bt-255/4. 195.
- ⁶⁶ Uo. 167.
- ⁶⁷ *Fény a redőny mögött* (1965). Rendezte: Nádaszy László. Szereplők: Latinovits Zoltán, Várkonyi Zoltán, Nagy Attila, Pécsi Ildikó, Szakáts Miklós. Zene: Vujicsics Tihamér.
- ⁶⁸ Szabó, 1978.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.2.3. Mt-514/2.
- ⁷⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-774.; ÁBTL 3.2.3 Mt-592/1-3.
- ⁷¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-851.; ÁBTL 3.2.3 Mt-414/2.
- ⁷² ÁBTL 3.2.1 Bt-662/2.; ÁBTL 3.2.3 Mt-520/2.
- ⁷³ ÁBTL 1.5. 78-316/56. Jelentés az 1956. évi első félévi munka értékeléséről, 1956. június 21.
- ⁷⁴ Herczog Károly a bécsi magyar emigráns Szociáldemokrata Párt titkára volt.
- ⁷⁵ ÁBTL 1.6. 63-755/57 II/3. Osztály munkaterve 1957 aug.1. – dec. 31.
- ⁷⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-321. 85. „Németh József” („Sági Gyula”, „John Training”), azaz Götz János (1902–?) állomásfőnök.
- ⁷⁷ ÁBTL 1.6. 67-1762/1959 II/3. Osztály helyzete. Javaslatok feladataink megoldásának biztosítására, 1959. szeptember 10.
- ⁷⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-178.

-
- ⁷⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-152.
⁸⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-196.
⁸¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-204/1-3.
⁸² ÁBTL 3.2.5. O-8-187/1-2.
⁸³ ÁBTL 3.2.5. O-8-180/1-4.
⁸⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-385/1.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai

1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

3.1.2. Munka dossziék (M-dossziék)

M-34355 „Tiszai”

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

O-11624/1-3. Walter Peinsipp

O-13352/1-17. „Szamosi”

O-15484 „Támogató”

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-76756 Óvári Lajos és társai

V-111759 Szabó Miklós

3.2.1. Bt-dossziék

Bt-255/3. „Kerekes Mihály”

Bt-255/4. „Kerekes Mihály”

Bt-321. „Németh József”

Bt-372/4. „Tiszai Miklós”

Bt-662/2. „Hajós”

Bt-758 „Woll János”

Bt-758/4.	„Woll János”
Bt-758/5.	„Woll János”
Bt-774	„Somló”
Bt-851	„Puskás”
Bt-862/1.	„Kövi Dénes”

3.2.3. Mt-dossziék

Mt-385/1.	„Gregor”
Mt-414/2.	„Puskás”
Mt-514/2.	„Szőke Béla”
Mt-520/2.	„Hajós”
Mt-592/1-3.	„Somló”
Mt-655/4.	„Weszely Péter”
Mt-671/7-16.	„Sampson Frank”

3.2.4. Kutató dossziék (K-dossziék)

K-749	Ausztriai menekülttáborok
K-1120	Haas Károly

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

O-8-001/1-2.	„Farkasok” Magyar Nemzeti Bizottmány
O-8-012	„Tirol” Ausztriai MHBK (Magyar Harcosok Bajtársi Közössége) ügye
O-8-152	Osztrák Kancellária
O-8-178	Ausztria elektromos ipara
O-8-180/1-4.	Az USA bécsi nagykövetsége és konzulátusa
O-8-187/1-2.	Ausztria általános politikai és gazdasági helyzete
O-8-196	Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ)

O-8-204/1-3. Ausztriai Belügyminisztérium

3.2.7. Csoport dossziék (Cs-dossziék)

8-Cs-001/13-17. „Szamosi”

8-CS-001/21. „Szamosi”

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-2127/4. Ábrányi-Struzziero-Atkár kémrezidentúra

A-2127/17. Magyar Nemzeti Bizottmány

A-3006/1. Ágoston Kálmán: A tárgyi postaládák szervezésének és használatának konkrét munkatapasztalatai Ausztriában. Budapest, 1971.

A-3005/14. Szluka Endre: A hírszerzés ügynökeinek, munkatársainak telepítése hazai bázisról. Budapest, 1970.

A-3016/13. Agócs István: A bomlasztás, leválasztás – elszigetelés, mint a realizálás módszerei. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály. Budapest, 1963.

A-3036 Állambiztonsági értelmező kéziszótár. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980.

A-3086 Muzslai József – Szélpál Ottó: Az ügynökséggel való kapcsolattartás megszervezése, a konspiratív és találkozási lakások felhasználása. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály. Budapest, 1957.

A-3442/1. A katonai elhárítás története

Hivatkozott irodalom

Gecsényi, 2005

Gecsényi Lajos: Osztrák–magyar kapcsolatok, 1945–1965. *História* 5. sz.

Kemper, 1996

Erwin Kemper: *Verrat an Österreich*. Bécs. Zeitschriftenbuch.

Nádasy, 1965

Fény a redőny mögött (játékfilm). Rendezte: Nádasy László. Szereplők: Latinovits Zoltán, Várkonyi Zoltán, Nagy Attila, Pécsi Ildikó, Szakáts Miklós. Zene: Vujicsics Tihamér.

Szabó, 1978

Szabó Miklós: *Csendes háború*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Vocelka, 2006

Vocelka, Karl: *Ausztria története*. Budapest, Corvina Kiadó.

Zöllner, 2000

Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Budapest, Osiris Könyvkiadó.

A barikád két oldalán...

Szociáldemokrata „figyelők” és megfigyelték

II. rész

A szociáldemokrata ügynökök nyomába szegődve, vizsgálódásaim során a „barikádharok” történetéhez egyre több adalék birtokába jutottam.¹ Egyelőre azonban nem találtam megnyugtató, kielégítő választ arra, hogy miként váltak az egykor szilárd elvi és politikai elkötelezettséggel, emberi erényekkel rendelkező párttagok egy kegyetlen államgépezet kiszolgálóivá. Talán félelemből, gyávaságból vagy karrierizmusból vállalták e megalázó tevékenységet...?

A forrásokból fény derül a beszerzés fortélyaira, az ügynökké válás körülményeire, az elvégzendő feladatokra, de kevés tudható meg az állambiztonsági szerveknek dolgozó egyén motivációjáról, politikai, anyagi vagy családi indíttatásáról, megfontolásairól. Hasonlóképpen arról is, hogy a politikai rendőrség megalégedésére végzett, kitűnőnek minősített teljesítményekkel hány és hány emberi sorsot pecsételtek meg, s hány személyt juttattak ártatlanul az igazságszolgáltatás hírhedt büntető intézményeibe, hány család és hány emberi kapcsolat, barátság ment tönkre közreműködésükkel. Miközben kétszínű játékokkal, alakoskodással, fondorlatossággal barátságot színelve, jó és hasznos tanácsokat osztogatva, beférkőzve volt elvarátaik bizalmába, s megszerelve tőlük féltett titkaikat, politikai terveiket, elképzeléseiket minden bizonnyal maguk is sérültek, torzult jellemük, feladva emberi méltóságukat árulóvá lettek.

Ritkán, de tetten érhető az ügynöki jelentésekben egyik másik idős, beteg egykori neves szociáldemokrata vezető iránt őszintének ható tisztelet, megbecsülés, betegségük, elesettségük miatti sajnálat. Kár, hogy ezek az érzések sem mindig önzetlenek. Hiszen a majdnem teljesen vak Kertész Miklós bécsi utazásához kísérőnek ajánlkozó „Boros” hátsó célja az volt, hogy Kertész társaságában az emigrációról közvetlenül értékes információkhoz jusson. Talán igazi együttérzés motiválta az ügynököt, amikor a súlyos beteg, ágyhoz kötött Igaz Mária számára látogatókat toborzott barátinak álcázott ismeretségi köréből. Bizonyára „Szepesit” is motiválhatta egyfajta emberiség, az anyagi nehézségekkel küzdő, segítségre szoruló volt párttársai iránti aggodalma, amikor hosszabb külföldi tartózkodása során a kintről küldendő segélyek ügyében exponálta magát. Igaz, az ezzel kapcsolatos megbeszélések alkalmával igyekezett felderíteni a hazai és az emigráns szociáldemokraták kapcsolatait. Talán a szociáldemokrata ügynöki gárdának a történettudomány köszönheti a legtöbbet, hiszen jelentéseikben számos olyan adat, tény, információ lelhető fel, amely a tudomány fehér foltjainak csökkentéséhez is hozzájárulhat.

Egy univerzális ügynök

„Szepesi Sándor”² Pusztai (eredetileg Pucsk) László 36 évesen, 1957. május 2-án lépett az állambiztonsági szervek szolgálatába. Beszerzését terhelő adatok alapján Szabó István rendőr hadnagy végezte Miskolcon. Az ügynök 1945-től volt tagja a Szociáldemokrata Pártnak (SZDP), s az ifjúsági szervezet Borsod megyei titkáráként tevékenykedett. Három évvel később jobboldalinak minősített nézetei miatt a pártból kizárták, majd 1950 augusztusában a miskolci szociáldemokrata pártvezetők – Virág Sándor és társai – koncepció perének egyik vádlottjaként több évi börtönre ítélték.³ Az 1954-ben elkezdődő rehabilitációs eljárások következtében őt is szabadlábra helyezték. A néhány éves aktív politikai előélete során szociáldemokrata berkekben kellő tájékozottságra tett szert, és később jól hasznosítható elvaráti kapcsolatokat létesített. Mindezek figyelembevételével dönthettek beszerzéséről, remélve, hogy jobboldali

szociáldemokratákról sok értékes információt bocsát majd a politikai rendőrség rendelkezésére.

Eleinte Borsod-Abaúj-Zemplén megye, de elsősorban szülővárosa, Miskolc egykori szociáldemokrata funkcionáriusairól készültek jelentései. Majd a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom (SZIM) azon megyei és fővárosi vezetőiről kértek tőle információkat, akikkel emigrálásuk előtt közelebbi kapcsolatban volt. Később lakhely- és munkahely-változtatással új megfigyelési terepeket is kapott. Feladatai közé tartozott itthon és az emigrációban élő jobboldali szociáldemokrata vezéregyéniségek bizalmába férkőzni, és politikai nézeteik formálódásáról, terveikről, kapcsolataikról pontos információkat szolgáltatni tartótisztjei számára.

Első feladatként jelentést kellett készítenie arról, hogy a helyi szociáldemokraták körében milyen szervezési elgondolások voltak az „ellenforradalom” leverése előtt és után.⁴ Majd az egyes egykori, jelentős borsodi funkcionáriusok jellemzésére, kapcsolataik felderítésére, politikai nézeteik megismerésére kapott utasítást. Ezzel egyidejűleg a saját elvbarátairól, volt munkatársairól, politikus ismerőseiről is kellett megadott szempontok figyelembevételével jelentést készítenie. A megfigyelendő célszemélyek kijelöléséhez és velük a kapcsolatfelvételhez jó támpontot adott „Szepesi” 1957. augusztusi jelentése, amely a megye volt szociáldemokrata tisztségviselőinek (összesen 49 személynek, köztük saját magának is) korábbi beosztásáról és a forradalom utáni lakhelyéről, munkaadójáról, társadalmi státuszáról tájékoztat.⁵ Ezt követően került sor Virág Sándor, az SZDP volt Borsod megyei titkára helyi, vidéki és fővárosi kapcsolatainak feltérképezésére s többszöri találkozás során politikai helyzetértékelésének megismerésére. A jelentésekből kiderül, hogy Virág – 1950-ben az első koncepciók per, az úgynevezett „üzemek” elsőrendű vádlottja – igen kiterjedt ismeretségi körrel rendelkezett. Gyakran felkereste Budapesten egykori börtöntársait, Révész Andrást az 1956-ban újjáalakult SZDP főtitkárhelyettesét, Kertész Miklóst, a nagy tiszteletben álló, volt szakszervezeti és pártfunkcionáriust, egykori fővárosi törvényhatósági bizottsági tagot, parlamenti képviselőt, Ivanics Istvánt, a csepeli üzemi bizottság volt elnökét, a „vasas per” egyik elítéltjét, valamint Zentai Vilmost, a koalíciós idők honvédelmi államtitkárát. Baráti viszonyban állt kevésbé jelentős tisztséget viselt egri és ózdi harcostársaival is, Okos Miklóssal, Petykó Rudolfal, a később Svájcba emigrált Tamás Józseffel, de igaz barátság fűzte Veres Péter íróhoz is.⁶ Az ügynökkel találkozáskor Virág főként magántermészetű dolgokról, családi ügyekről beszélt, politikai kérdésekről csak ritkán nyilvánított véleményt. Azt azonban kifejezésre juttatta: bízik az SZDP jövőjében, reméli, hogy lesz helyi pártjuknak a honi politikai palettán.⁷ Később a „Szepesi” készítette jellemrajzból megtudható, hogy Virág megrögzött szociáldemokrata maradt, Kéthly Anna és Szélig Imre híveként ellenezte a kommunistákkal való együttműködést, elítélte a két párt úgynevezett egyesülését. Annak ellenére, hogy autodidakta módon rendszeresen képezte magát, olvasta a népi írók és egyes polgári filozófusok műveit, az ügynök megítélése szerint világszemlélete zavaros, „konstruktív politikai ítélőképességre alkalmatlan” volt.⁸

Virág vádlott társai: Kormos Vilmos, a helyi ifjúsági mozgalom korábbi vezetője, Juhász István, a miskolci pártszervezet volt elnöke és Tasnádi Sándor, az SZDP mezőcsáti járási titkára is az elsősorban megfigyelendők között szerepelt. Juhász István személye azonban nemcsak mint a Virág-féle per 15 évi börtönre ítéltje került az állambiztonsági szervek érdeklődési körébe, hanem az ügynök kapcsolatainak megismerését is célozta. Mivel „Szepesi” gyermekkor óta ismerte őt, aki már az 1920-as évek elején aktív tagja volt az MSZDP (akkor: Magyarországi Szociáldemokrata Párt) miskolci szervezetének, 1945 után pártelnök, rövid ideig helyettes rendőrkapitány, városi törvényhatósági bizottsági tag, parlamenti képviselő lett. Mivel a Kéthly–Szélig-vonal híveként ő is ellenezte a két párt egyesülését, 1948-ban kizárták a pártból, majd szembefordult régi barátjával, harcostársával, a kommunistákkal szimpatizáló Rónai Sándorral, akit az egyesülési kongresszuson a Magyar Dolgozók Párja (MDP) Központi Vezetőségének tagjává is megválasztották. Juhász a börtönévei alatt kötött barátságot két jeles fővárosi

párttársával, Kelemen Gyulával és Jancsecz Imrével. Szívélyes barátság és politikai elvi azonosság fűzte Virág Sándorhoz. Az 1960-as évek elején ismét fontossá és érdekessé vált személye, ugyanis a politikai rendőrség tudomására jutott, hogy ő Miskolcon a „központi góca az SZDP illegációnak”. „Szepesi” ekkoriban készült jelentéseiből megtudható, hogy Juhász igen tájékozott volt megyéje szociáldemokratáinak helyzetéről, élet- és munkakörülményeiről, politikai nézeteik alakulásáról. Többségükkel szoros kapcsolatban állt. A személyes találkozáskor az is kiderült, hogy saját nézeteit is némiképpen revideálta, mérséklődött kommunistaellenessége, korrektnek és becsületesnek tartotta a nagypolitika célkitűzéseit, amelyek – szerinte is – a „dolgozók érdekeit szolgálják”. Egyébként politikával nem kívánt foglalkozni, egy kamarakórus tagjaként járta az országot. A róla készült ügynöki jellemrajz minden barátinak és szeretetteljesnek látszó viszonyuk ellenére nem éppen hízelgő. „Szepesi” ideológiailag képzetlen, hiányos általános műveltségű, tehetségtelen, goromba egyénnek tartotta.⁹

A Kormos Vilmossal való foglalkozást több tényező is motiválta. Ő ugyanis nemcsak mint egykori jobboldalinak minősített szociáldemokrata vezető s az ismét letartóztatott Tasnádi „pártfogója”, hanem mint újrabeszervezendő „kizárt hálózati személy” vált fontossá az állambiztonság számára. Ez utóbbi terv realizálásával az ügynök tartótisztje minden bizonnyal a forradalom alatt és után megcsappant ügynöklétszám feltöltéséhez akart hozzájárulni, valamint Kormos emigrált barátja (Láng Lajos) révén remélt információkhoz jutni a kint élő szociáldemokratákról. Továbbá úgy vélte, hogy „*az esetlegesen beinduló kémkedést rajta [azaz Kormoson] keresztül ellenőrizni lehet*”.¹⁰ Kormos újbóli beszerzését előkészítendő kellett az ügynöknek környezettanulmányt, valamint jellemzést készíteni róla, és megtudni, kiket keres fel Budapesten Tasnádi ügyének tisztázása érdekében. Kormos és a szociáldemokrácia kapcsolata ifjúkorában kezdődött, eljárt a pártszervezeti kirándulásokra, különböző rendezvényekre, de aktívan a pártmunkában csak 1945 óta vett részt. Elsősorban az ifjúsági mozgalomban tevékenykedett, előadásokat tartott, szemináriumokat vezetett. 1948-ban belépett az MDP-be, s a MÁV-műhely pártszervezetének vezetőségi tagja lett. Műveltsége átlagos, elméleti és politikai nézetei kiforrotlanok, megnyilatkozásain érződnek a „szociáldemokratizmus nyomai”, esetenként az utópista szocialista ideológia. Egyébként igen értékes emberi tulajdonságokkal rendelkezik: becsületes, igazmondó, anyagilag megbízható, bár „elégé szenzibilis” – jegyezte le róla az ügynök.¹¹

„Szepesi” jelentései, illetve tartótisztjének megjegyzései, értékelései, intézkedései sok érdekes adalékkal szolgálnak Borsod megye egyes szociáldemokrata funkcionáriusai és az állambiztonsági szervek sajátos kapcsolatához. Mráz Ferencsel, az egykori miskolci pártszervezet titkárával folytatott beszélgetés során szóba került a már disszidált Illés György neve, aki „Kiss Gyula” fedőnéven állítólag valótlan történeteket, hamis adatokat szolgáltatott Mrázról, amelyeket az érintett maga is olvasott. Egyébként nagyon felháborítónak tartotta azt a bizalmatlanságot, ami körülvette egy ideje, s azt is, hogy állandóan megfigyelés alatt tartják.¹²

Igen figyelemreméltó a több szociáldemokratáról készült, 1958. március 6-i jelentéshez fűzött tartótisztji értékelés. Megtudható belőle, hogy a megfigyelt személyek között akadnak olyanok, akik már korábban is kapcsolatban álltak az állambiztonsági szervekkel, mint például Halász Károly volt pártvezetőségi tag, vagy a már említett Kormos Vilmos. Másokat éppen most szándékoztak megnyerni ügynöki munkára. Például Weiberger Ferencet és Freiberger Mátyásné. Az előző személlyel kapcsolatos utasítás: „*értékelni kell hazafias alapon történő szervezésre*”; az utóbbit „*tanulmányozás céljából ki lehetne hallgatni, és kompromittáló adatokat lehetne gyűjteni rá*”. (Freiberger né ugyanis jelen volt 1956-ban az SZDP újjászervezésénél Virág és Juhász társaságában.) Beszervezése azonban előrehaladott kora miatt megfontolandónak látszott. Simon Gábor a forradalom alatt csak eszmei irányító volt, szociáldemokrata lapnál dolgozott, ám Szabó István rendőr hadnagy megítélése szerint „*nem maradhat szabadlábban, mert vagy be kell szervezni, vagy ki kell tiltani Miskolcra*”. Beszervezése esetén Virág Sándor és egyes „ellenforradalmárok” megfigyelésére tervezte ráállítani.

Szabó úgy vélte, a feladatokat műveltsége és diplomata végzettsége révén minden bizonnyal sikeresen tudná elvégezni. Beszervezéséhez kompromittáló adatokat 1956-os ténykedése szolgáltatathatna.¹³

„Szepesi” néhány havi vidéki ügynöki ténykedése után, 1957 őszén a fővárosba költözött, de továbbra is szem előtt tartotta miskolci barátait, figyelemmel kísérte sorsuk alakulását, politikai ténykedéseiket. Több alkalommal személyesen is felkereste őket, és esetenként jelentett róluk. Így szerzett tudomást – többek között – arról, hogy Kormos határozottan közeledik az MSZMP-hez, és szorgalmazza párttagságának rendezését, mivel a forradalom előtt tagja volt az MDP-nek. Tőle tudta meg, hogy Tasnádi egyre lojálisabb a rendszerhez, Virág pedig istenhívő lett.¹⁴

Budapesten „Szepesi” új feladata az itthon, majd az emigrációban élő egykori jelentős szociáldemokrata vezetők megfigyelése lett. Kiterjedt ismeretségi köre, jó kapcsolatteremtő és kapcsolattartó képessége, bizalomkeltő modora, megbízhatósága egyaránt alkalmassá tette mind a hazai, mind a külföldi terepen végzendő ügynöki munkára. A Kéthly Annával való találkozás gondolata már 1957 őszén felmerült, szóba került kiutaztatása Bécsbe, de hosszabb kint-tartózkodásra a brüsszeli világkiállítás idején került sor 1958-ban. Az ügynök családi körülményei – felesége és két kiskorú gyermeke – miatt a disszidálás veszélyével nem kellett számolni a hatóságoknak.¹⁵

A politikai rendőrség igényt tartott arra is, hogy „Szepesi” az ifjúsági mozgalombeli korábbi kapcsolatairól is számot adjon. Ezért készült 1958 májusában sorozatjelentés egykori SZIM-vezetőkről. A szóban forgó személyek mindegyike 1945 előtt már SZDP-tag volt, 1945 után fontos párt- és állami tisztséget töltött be, többségük a polgári demokrácia hívének vallotta magát, kommunistaellenes nézeteket képviselt, nem értett egyet a két párt egyesítésével. Később valamennyien a magyar szociáldemokrata emigránsok táborát gyarapították. A követendő eszmei példakép személyét látták némileg másként. Baranyai Tibor, a SZIM központi vezetőségének tagja, majd a Szakszervezeti Ifjúság- és Tanoncmozgalom (SZIT) főtitkárhelyettese, előbb Peyér Károly, utóbb Szélig Imre és Kéthly Anna híve lett,¹⁶ miként Gál Jenő, a Viharsarok egyik megyei titkára, központi vezetőségi tag is. (Bár korábban Szeder Ferenc és Takács József a szociáldemokrata földmunkásmozgalom két jeles személyiségének úgymond jobboldali nézeteivel azonosult.) Erőss Ferenc, a Zala megyei SZIM-titkár, központi vezetőségi tag voltaképpen az imént említettekhez hasonló álláspontot képviselt, de ő Peyert tekintette a párt egyetlen igazi vezéregyéniségének. Egri György, rövid ideig SZIM-főtitkár, Justus Pált és Révész Ferencet, az SZDP úgynevezett baloldalához tartozó, a két munkáspárt egyesítését helyeslő politikusokat tartotta eszmei társnak, bár neki voltak fenntartásai a fúziót illetően.¹⁷ A Bán Antal – Kéthly Anna – Szélig Imre-vonal legismertebb és legmarkánsabb híve Bölcsföldi Andor volt, aki Egri követte a SZIM-főtitkári székben, emellett tagja volt a párt vezetőségének, de fúzióellenessége miatt 1948-ban kizárták. Ekkor legális úton családjával együtt elhagyta az országot.¹⁸

Miután a politikai rendőrség 1957/1958 fordulóján tervbe vette Marczali (Rákosi) László és Lénárt Imre koncepciók perben elítélt rendőrtisztek beszervezését, „Szepesi” feladatköre tovább bővült. Tanulmányoznia kellett mindkét személy politikai előéletét, a kiszabadulásuk után a civil életbe való bekapcsolódásukat, baráti kapcsolataikat, a hivatalos állami és pártvezetéshez való viszonyukat, kül- és belpolitikai kérdésekről alkotott véleményüket, világnézetükben bekövetkezett esetleges változásokat. 1945 után mindkettőjük vezető beosztásban dolgozott a Belügyminisztériumban. Marczali ekkor még Rákosi néven szerepelt (nevét 1956-ban változtatta meg). 1948-ban belépett az MDP-be, de 1956-ban részt vett az SZDP újjászervezésében. Munkahelyi és baráti kapcsolatban állt Balassa Gyula országos rendőrfőkapitánnyal, az egykori vádlott-társak közül Benjámin Olivérral, Lénárt Imrével, továbbá Szűcs Andrással és Révész Andrással (bár vele az utóbbi időben a viszonya megromlott, Révészt merevnek, nézeteit elavultak tartotta), valamint Rónai Sándorral. Szepesi az egyik 1957. decemberi jelentésében Marczalit képzett, nagy műveltséggel rendelkező, puritán, polgári konvenciók nélküli

emberként jellemezte, aki nem ellensége a rendszernek, de vannak fenntartásai. Ebbéli nézeteit az ügynök így összegezte: „...őszintén hisz a munkásosztály vezető szerepében, demokrata, de a népi demokráciát nem tartja egészséges formának, mert a személyiségeket teljesen kikapcsolja, elszűrki, az egészséges kritikai szellemet megöli, és szolgálékivé teszi a társadalmat.”¹⁹ Az első személyes találkozás alkalmával a tüdőbeteg Marczali az 1956-os eseményeket követő megtorlások nyugtalanító következményeiről és az SZDP illegális „pártvezetőségesdi játékának” értelmetlenségéről beszélt. Kijelentette, hogy ő semmiféle magas közfunkciót nem lesz hajlandó vállalni. Máskor a politikai vezetést őszintétlenséggel vádolta, s ezzel magyarázta az MSZMP-vel szemben megnyilvánuló bizalmatlanságot és a saját aggályait. *„E miatt van nekem is etikai gátlásom, ezért vagyok képtelen tevékenyen bekapcsolódni a politikai életbe”* – jegyezte meg a téma kapcsán.²⁰ Annak ellenére, hogy Marczali kritikusabbá vált a kormánnyal szemben – mint ez utóbbi jelentésből is kitűnik –, Mátéka Sándor rendőr hadnagy úgy rendelkezett, hogy beszerzése érdekében továbbra is foglalkozni kell vele, és tanulmányozni kell lakását a „technika beszerzése” céljából. Továbbá úgy döntött, hogy „Szepesi” mellé párhuzamos ügynökként Marczali megfigyelésére „Vermes”-t is be fogják állítani.²¹ Hogy végül sikerült-e beszerezni, s a szociáldemokratákkal kapcsolatos „bomlasztási tervben felhasználni”, arról a dokumentumok alapján egyértelmű válasz nem adható, csupán feltételezhető, hogy nem.²² Ugyanis „Szepesi” még évekig készítette találkozásaikról a jelentést, de érdemi információkat nem szolgáltatott róla. Köztük a beszédtema általában Marczali egészségi állapota, munkakörülményei, a gazdasági helyzet, néhány aktuális politikai kérdés volt.²³ Egyébként a későbbiekben Marczali alaposan revideálta a rendszerrel és a politikai szerepléssel, illetve közfunkció-vállalással kapcsolatos álláspontját. 1963-ban belépett az MSZMP-be, néhány hónappal később, 1964 januárjában kinevezték a Medicina Könyvkiadó igazgatójává, majd 1970 és 1971 között a Művelődésügyi Minisztérium kiadói főigazgatója volt. Ezt követően nyugdíjazásáig, 1980-ig kulturális miniszter-helyettesi tisztelet töltött be. Elképzelhető, hogy a kulturális élet területén betöltött magas tisztségeinek szerepe lehetett abban, hogy a beszerzésétől végül eltekintettek.²⁴

A Lénárt Imréről készült jelentésekhez fűzött tartótiszti bejegyzésekből kiderült, hogy a megfigyelt személy már a forradalom előtt a politikai rendőrség ügynöke volt. Mátéka rendőr hadnagy két verziót említ az ügynöki ténykedésének megszűntéről. Az 1958. február 10-én kelt jelentésnél ez szerepel: „ügynökünk volt”, de kizárták, mert nemigen dolgozott. Alig egy hónappal később a vele kapcsolatos bejegyzése a következő: *„Lénárt Imre, aki ügynökünk, csupán a kapcsolat maradt meg vele, mivel az ellenforradalom után megtagadta a munkát.”* E két, különböző tartalmú megállapításból nem derül ki pontosan Lénárt korábbi ügynöki múltjának sem a kezdete, sem a vége. Annyi mindenesetre bizonyos: javaslat készült a vele való kapcsolat újbóli felvételére. Ugyanis „Szepesi” jelentéséből kitűnik: revideálta egyes kérdésekkel kapcsolatos álláspontját; megmutatkozott ez például a rendszer iránti lojalitásában. Habár ragaszkodik szociáldemokrata mivoltához, tudomásul veszi, hogy munkahelyén, ahol megbecsülik, és jól érzi magát, „megrögzött szocdemnek” könyvelték el. Nem ítéli el az egykori párttársai közül azokat, akik tisztséget vállaltak (például Kisházi Ödön, Vas [Witteg] Miklós vagy Balassa Gyula).²⁵ Ő azonban minden funkciótól és az MSZMP-tagságtól mereven elzárkózott. Számolt a rendszer stabilitásával, de úgy vélte, hosszú távon az egyén érvényesülését a kommunista párthoz való viszonya, nem pedig képzettsége és rátermettsége fogja eldönteni.²⁶ A vele folytatott beszélgetésekkor kifejtett nézeteit figyelembe véve aligha képzelhető el, hogy újra beállt volna az állambiztonsági szervek szolgálatába.

Viszont gyors és sikeres volt Szűcs András beszerzése. Ries Istvánnak, a koalíciós idők igazságügyi miniszterének a titkára, majd 1950 őszén a Kálmán József és társai koncepció monstre per huszadrendű vádlottja volt. Már a váci börtönévei alatt vamzer, azaz besúgó lett – tudható meg a Révész Andrással 1986-ban készült interjúból. Akkori döntése – Révész szerint – részben érthető, mivel azt családja iránti szeretete és

aggodalma motiválhatta, ezért tettei inkább emberi tragédiának, mint becstelenségnek tekinthetők.²⁷ Más volt a helyzet 1958 tavaszán, amikor ismét bekerült a politikai rendőrség kelepchéjébe. Ugyanis gazdasági bűncselekmény elkövetésével gyanúsított felesége letartóztatását követően őt is becitálták a rendőrségre, ahonnan csak mint beszervezett ügynök távozhatott. Feladatul kapta a vele egy házban lakó Révész András figyelését. A történelekről beszámolt Révésznek, aki azonnal megszakított vele minden további érintkezést, majd gyanútlanul és bizalmasan továbbadta a hírt „Szepesinek”, aki szóbeli jelentést tett róla tartótisztjének.²⁸

Az ekkoriban beszervezésre kiszemelt, „Szepesi” látókörébe tartozó szociáldemokraták között szerepelt még Nyéki László csepeli pártfunkcionárius is, akivel lojálisnak tűnő megnyilatkozásai, valamint az úgynevezett „vörös övezet” (Pesterzsébet, Újpest, Pestlőrinc) dolgozóival való szoros kapcsolatai matt tartották szükségesnek a foglalkozást „tanulmányozás céljából”.²⁹ Az ügy fejleményeiről dokumentum „Szepesi” egyik munka dossziéjában sem található.

Ez idő tájt elvértve, azaz utasításra készült még egy-két neves szociáldemokrata vezetőről, például Kelemen Gyuláról, az 1956-ban újjászervezett SZDP főtitkáráról, Ivanics Istvánról, a csepeli szakszervezeti funkcionáriusról, egy-egy jelentés, azonban a velük való rendszeres kapcsolattartás nem tartozott „Szepesi” foglalkozási körébe. Elsősorban az emigrációval kapcsolatba hozható egykori párt- és szakszervezeti tisztségviselők – Révész András, Igaz Mária, Bölcsföldi Tibor – figyelésére kellett összpontosítania. Külföldre utaztatásai során az emigráns szociáldemokrata vezetőkre kellett koncentrálnia.

Bölcsföldi Tibor személye azt követően került a politikai rendőrség érdeklődési körébe, hogy „Szepesi” több hónapos brüsszeli tartózkodása során a szociáldemokrata emigrációról szerzett sok értékes információval és jól hasznosítható tapasztalattal hazatért. Ugyanis Bölcsföldi Londonban élő fivére az 1948-ban megszerveződött MSZDP Emigrációban elnevezésű szervezet egyik vezéregyénisége lett, akivel „Szepesi” kint-tartózkodásakor több alkalommal személyesen is találkozott. Látszólag Bölcsföldi Andor kérése, illetve kérdésének közvetítése képezte az apropót, hogy az ügynök felkeresse a Budapesten élő, a Szakszervezetek Országos Tanácsában (SZOT) dolgozó testvérét. Az emigráns báty ugyanis arra akart választ kapni, hogy testvére miért nem disszidált 1956 után. Bölcsföldi Tibor itthon maradását a honvágtyól való félelmével indokolta, ugyanakkor közölte: nem bánta meg döntését, munkakörülményeivel, társadalmi státuszával elégedett, csak testvére emigrációbeli pártfunkciója miatt aggodalmaskodott. Egyébként a Kádár-rendszer intézkedéseit emberségesnek tartotta, de nem helyeselte a proletárdiktatúra „permanenssé” tételét. Magát megrögzött szociáldemokratának vallotta. A vele való találkozások titkosszolgálati célja további információszerezés az úgynevezett „újpesti frakció”³⁰ (amelyhez ő is tartozott) tevékenységéről, ezenkívül az emigrációval kapcsolatos távlati terv realizálásának előkészítése. Ez utóbbiról az 1959. június 15-i jelentéshez fűzött tartótiszt megjegyzés árulkodik: *„Bölcsföldi Tiborral a II/3. osztállyal operatív célból foglalkozunk. A későbbiekben támadólagos elhárítás vonalán kívánnánk felhasználni. Konkrétan rajta keresztül bátyját, Bölcsföldi Andort vissza akarjuk vonultatni a politikai élettől, ezzel elérjük a Kéthly-féle szociáldemokrata párt egységének dezorganizálását.”* A terv kivitelezésére – a róla készült addigi jelentések alapján – Mátéka Sándor rendőr hadnagy Bölcsföldi Tibort alkalmasnak tartotta, mivel kiderült, hogy az MSZMP irányvonalával lényegében egyetért, és ő is azt szeretné, ha fivére mielőbb megválna politikai tisztségétől, és visszatérne eredeti szakmájához, a szerszámkészítő lakatosságához.³¹ „Szepesi” remélte, hogy néhány találkozás után sikerül Bölcsföldit meggyőzni, hogy tegyen lépéseket testvére hazatérése érdekében. Ezáltal alaposan meggyengítené az emigrációt, mivel megüresedett posztjára alkalmas személlyel odakint nem rendelkeznek. Az ekkorra már emigrációs berekben járatossá vált ügynök azonban tartott attól, hogy Szélig Imre, az MSZDP Emigrációban szervezet főtitkára megakadályozná az akciót. Ezért is tartotta volna szerencsésnek, ha Bölcsföldi

Tibor kiutazna bátyjához, és személyesen beszélné rá a hazatérésre, bár ő elvben nem zárkózott el a külhoni találkozástól, de az útlevélkérelem benyújtásáig sem jutott el.³²

Hogy milyen körülmények, politikai megfontolások motiválhatták a Bölcsföldi testvérek sorsának alakulását, ma már nehéz lenne rekonstruálni. Az azonban tény, hogy az emigráns fivér nem hagyta cserben kinti társait, 1966-ban az elhunyt Szélig örökébe lépett, majd még évtizedekig további fontos nemzetközi szintű politikai tisztségeket is betöltött.³³ Az itthon élő és itthon boldogulni akaró testvért 1960 januárjában párttagságának rendezése foglalkoztatta, s erről a „Szepesivel” folytatott társalgás közben kijelentette: *„ott van a helyem az MSZMP-ben, [mivel] a munkásosztályhoz tartozom”*. A jelentést értékelő rendőrtiszt szerint Bölcsföldi reálisan látja a politikai helyzetet, magatartása *„egyre pozitívabbnak mondható”*, és személyével továbbra is a II/3. osztállyal közösen operatív eszközökkel kívánnak foglalkozni.³⁴ Ám a *„foglalkozás”* mikéntjére és eredményére utaló dokumentumok *„Szepesi”* anyagában nem találhatók.

Az ügynököt és Igaz Máriát a sorsközösség hozta látszólag közös politikai platformra. Mindketten koncepciók per áldozatai voltak, a váci börtönben töltött évek tapasztalatait, tanulságait ki-ki a maga módján dolgozta fel. Egyikük hű maradt a szociáldemokrata elvekhez, s kiszabadulása után megbélyegezve és áldozatként próbált beilleszkedni a megváltozott politikai milióbe. Másikuk elfogadta a rendszer kínálta egzisztenciális mentőövet, s mint ügynök egykori párttársai tiszteletét kihasználva, bizalmukkal visszaélve vált elvbarátai árulójává. A szabadrálbra kerülés és a forradalom leverése utáni első találkozásukra 1957 novemberében került sor. *„Szepesi”* lakáskeresés, illetve külföldi gyógyszer megszerzése ürügyén látogatta meg Igaz Máriát, az illegális pártvezetőség tagját, aki a maga közlékeny modorában tájékozta az SZDP egyes vezetőivel való találkozásáról, az ott szóba hozott témákról, továbbá az emigrációval kapcsolatos, hozzá eljutott hírekről. Így az ügynök pontos információkhoz jutott a pártvezetőség összejöveleiről, a Vas (Witteg) Miklós és Bölcsföldi Tibor SZOT-beli funkcióvállalását elítélő vezetőségi állásfoglalásról, a Kéthly Annától kapott levélről és Igaz Mária azzal kapcsolatos véleményéről. Ő ugyanis helytelenítette Kéthly egyik-másik nyilatkozatát, Benjámín Olivérrel és Havas Gáborral való szoros munkakapcsolatát, mivel érdektelennek tartotta őket posztjuk betöltésére. Igaz Mária az ügynök tudomására hozta, hogy a megváltozott körülmények ellenére hű maradt a szociáldemokrata elvekhez. Egyébként büszkén citálta azokat a szavakat, amelyeket Kéthly Anna – állítólag – külföldre távozásakor búcsúzóul neki mondott: *„Mária, Rád bízom a pártot, mert tudom, hogy józan higgadtságoddal nem fogod hagyni, hogy kalandos útra térjen a párt vezetése.”*³⁵ Megjegyzendő, hogy ezt az állítást azonban semmi más dokumentum nem támasztja alá.

A politikai rendőrség tudomására jutott egyéb információkból és e jelentésből az ügynök tartótisztje arra a következtetésre jutott, hogy Igaz Máriának szerepe van a hazai pártvezetés és az emigráció közötti illegális kapcsolat megszervezésében, s feltételezte, hogy ebben Révész András is részt vesz. Ezért utasította *„Szepesit”*, hogy derítse ki, milyen kapcsolat van közöttük. Az ügynök megtudta, nem felhőtlen a viszonyuk. Találkozásaik alaposan megritkultak, Igaz Mária szerint Révész nagyon zárkózott lett, és nem fogad senkit a lakásán, sőt telefonon is alig érintkezik valakivel, őt sem igen hívja.³⁶ Őt azonban a régi elvbarátok gyakran felkeresik, maga is eljár különböző politikai találkozókra, amelyeken olykor a volt koalíciós pártok tagjaival is találkozik, s így jól informált azok vezetőinek rendszeres összejöveleiről is. Nehezményezte, hogy pártja nem szervez hasonló rendezvényeket, s úgy vélte, ezért felkészületlenül érheti egy esetlegesen bekövetkező komoly politikai fordulat. A felelősség – szerinte – elsősorban Révészt terheli, de vétkesnek tartja Kelemen Gyulát is, aki *„dölyfös és konok”*, vezetésre alkalmatlan.³⁷

Később *„Szepesi”* azt is feladatul kapta, hogy tudakolja meg Igaz Máriától külföldi kapcsolatait, ismerje meg az emigrációból részére érkező híreket és azok közvetítőit. Így derült ki, hogy Kéthly Annáról a hírhozó a húga, Erzsébet, aki Igaz Máriát rendszeresen

felkeresi. Egy rabtársa él külföldön, akinek „Szepesivel” szeretne majd üzenetet küldeni. Más egyéb hasznosítható információhoz azonban nem sikerült jutnia. Pedig az ügynök szerint ha Igaz Máriának érdemleges külföldi kapcsolatai lennének, bizonyára megemlítette volna, mivel társalgásuk igen barátságos és közvetlen légkörben zajlott.³⁸ Tény, hogy Igaz Mária teljes bizalommal volt megfigyelője iránt. Hiszen vele üzent Révésznek, hogy aktivizálja magát a szociáldemokraták összefogása érdekében, és ne csak a polgári pártok képviselőivel keresse a kontaktust. Neki panaszolta el, hogy hónapokig minden lépését követték. Ám arról nem volt tudomása, vagy csak nem beszélt róla, hogy telefonját 1959 tavaszától rendszeresen lehallgatták, sőt már akkor javasolták „külső figyelését is”.³⁹

„Szepesinek” az Igaz Mária és Révész-kapcsolatai közötti találkozások csökkentésére, a lakásán történő diskurzusok beszüntetésére vonatkozó tájékoztatása a valóságban nemigen igazolódott. Noha a párthívekkel a találkozások – Révész szerint is – ritkultak, és többnyire nyilvános helyen bonyolódtak. „Szepesivel” azonban más volt a helyzet. Őt ugyanis Révész legtöbbször otthonában fogadta, csak elvétve találkoztak a munkahelyén vagy valamilyen nyilvános helyen. A lakáson történt találkozások Révész teljes bizalmáról árulkodtak, a politikai rendőrség számára így lényegesen kedvezőbb körülmény teremtődött az operatív munkához, a megfigyelés tökéletesítését célzó technika, a telefon, illetve a szoba lehallgatására szolgáló eszközök (a 3/a és a 3/e) beszereléséhez. A beszélgetéseket rögzítő hanganyag alkalmas volt az ügynök ellenőrzésére, az utasításban kapott feladat teljesítésének, valamint a jelentésben foglaltak hitelességének elbírálására is.

Révész bizalmas baráti kapcsolatnak hitte viszonyukat, ezért őszintén beszélt előtte a legtitkosabbnak tartott pártügyekről, emigrációbeli kapcsolatairól, magánéleti gondjairól, családi és anyagi problémáiról. Nyíltan hangoztatta a politikai rendszerrel kapcsolatos fenntartásait, véleményét egyes kül- és belpolitikai kérdésekről, nemegyszer ő kezdeményezte találkozásukat. Gyakran panaszkodott a megfigyelések okozta kellemetlenségei és sérelmei miatt. Egyébként meglepő és érthetetlen, hogy miért nem ismerte fel, még csak nem is sejtette, hogy közvetlen környezetében kik azok, akik mint volt szociáldemokraták most a politikai rendőrség ügynökeiként keresik a „barátságát” (pl. „Szepesi”, „Boros”, „Ferenc” stb.). A művelt, intelligens, tapasztalt pártvezető – úgy tűnik – híján volt az emberismeretnek, vagy a barátának álcázott ügynök volt túl ügyes és rafinált. Szinte hihetetlen, hogy sem akkor, sem évtizedekkel később nem szerzett tudomást (vagy nem beszélt róla) az 1956 után egy ideig mellette titkárként dolgozó ifjú Király Géza („Ferenc”, illetve „Kristály”) vagy leányának első férje, Máté Iván („Keszthelyi Pál”) ügynöki ténykedéséről. Királyról még az 1986-ban készült interjú alkalmával is azt nyilatkozta, hogy „nagyon jellemes, korrekt, jó szociáldemokrata maradt”, aki „minden pártmunkára kiválóan alkalmas”. Hibája – szerinte – csak az, hogy nem tud nyelveket, és egészségügyi problémái vannak.⁴⁰ Mátéról közel sem volt hasonló jó véleménye, egyrészt az 1958-ban megjelent, jobboldali szociáldemokratákat becsmérlő újságcikke miatt, másrészt mert leányát féltette a nálánál majdnem húsz évvel idősebb újságíróval kötendő házasságtól. A pár hónap után felbomlott házasság hírére Révész a Bécsbe készülő „Szepesi” révén Kéthly Annának is tudomására akarta hozni, mivel ő sem szimpatizált a férjjel és politikai megnyilatkozásaival.⁴¹ Rejtély számomra, hogy „Szepesi” miként férközött Révész bizalmába, és milyen néven mutatkozott be nála. Ugyanis az 1986-ban készült közel ezeroldalyi visszaemlékezésében „Szepesit” egyetlenegyszer említette meg – még hozzá „Pusztai nevű” fiatalemberként (helyesen: Pusztai László). Tehát még a keresztnevére sem emlékezett, vagy nem is akart?

A Révésszel folytatott beszélgetésekről általában terjedelmes és tartalmas jelentések készültek. Ezekből megismerhető a rendszerről, a politikai vezetésről s egyes intézkedésekről alkotott véleménye, a nemzetközi helyzet változásait követő eszmefuttatásai. Sok minden tudható meg az illegális SZDP szervezési, működési problémáiról, távlati terveiről, az MSZMP-hez való viszony átértékeléséről, a hazai és az emigráns pártvezetők kapcsolattartási nehézségeiről. Igen érdekes eszmecserék folytak

az ügynök és beszélgetőpartnere között az MSZMP-be belépő vagy közéleti funkciót vállaló szociáldemokraták megítéléséről. „Szepesi” a kérdésére, hogy Révész mit tenne, ha ez ügyben felkeresnék, határozott és egyértelmű választ kapott: mint egykori főtitkárhelyettes megmarad szociáldemokratának – habár meg van arról győződve, hogy rajta kívül alig több mint fél tucat neves közéleti személyiség (Németh László, Illyés Gyula és négy, meg nem nevezett szociáldemokrata) akad, aki nem hajlandó a politikai vezetéssel együttműködni. Abban az esetben, ha az SZDP újra komoly politikai tényezővé válna, véleménye szerint az MSZMP-ből visszatérők öt évig nem viselhetnének tisztséget. Lehet azonban kivételt tenni például: „...a Te esetedben – mondotta – kétség kívül figyelembe jön a Kéthlyvel és velem való bensőséges kapcsolatod.”⁴² A beszélgetések alkalmával kiderült, hogy Révész figyelemmel kísérte a szociáldemokraták megnyerésére, aktivizálására irányuló hatalmi törekvéseket, és aggódva konstataulta, miként csökken a vezetésre alkalmas párttagok száma. 1960 nyarán alig húsz személyt talált alkalmasnak arra, hogy a párt vezetésében részt vegyen, de a köztük lévő viszálykodás miatt nem volt túl derűlátó az SZDP jövőjét illetően. Kelemen szerinte vezetésre alkalmatlan, ideológiája elavult, modora kellemetlen, nemigen tud vele már ő sem közös nevezőre jutni, de komoly ellentét alakult ki Kelemen és Ivanics között is. Fischer pedig kiváló építész, de nem politikus, így vezetőnek ő sem felelne meg.⁴³ Egyébként is a párt reorganizálásához, vélte, komoly tömegbázis szükségeltetne, és legalább 300 olyan kaliberű és felkészültségű szociáldemokrata, mint ő, ám jó, ha 30 van. A párt programjából „ha majd rajtam múlik, örökre kiűzöm a marxizmust” – jelentette ki egyik beszélgetésük során.⁴⁴

A Bécsbe készülő „Szepesit” megkérte, hogy az SZDP központi irodájában keresse fel „Karl Herczogot alias Oroszlán Pétert”, és tájékoztassa – többek között – a hazai párt helyzetéről. Révész az információ átadásához szükséges egyezményes titkos kellékeket (Révész nevére kiállított orvosi recept, budapesti képeslap az ő üdvözlétével) is „Szepesi” rendelkezésére bocsátotta. Révész a következő információk közlését kérte: rendszerváltás esetén Magyarországon kb. 1000 párttagra lehetne számítani. Az idősebb generáció politikai ambíciója, létszáma drasztikusan csökken. A fiatalabbak közül többen behódoltak. A jövőben csak olyan SZDP lehetne életképes, amely magyar nemzeti vonallal rendelkezik, az egyházzal nem ellenséges, és nem tekinti magát kizárólag a munkások pártjának.⁴⁵ Más alkalommal, 1962 tavaszán Révész amiatt aggodalmaskodott, hogy a szociáldemokraták közül egyre többen váltak apolitikussá, közömbössé vagy MSZMP-taggá. Alig néhányan vannak, akik hűek maradtak elveikhez, önmagán kívül Fischer Józsefet, Kertész Miklóst, Kálmán Józsefet, Erdei Istvánt (aki 1956-ban Nagy Imre és Kéthly Anna között közvetítő szerepet vállalt) sorolta ide. Kelemen esetében elbizonytalanodott, szerinte ő esetleg vállalkozna közszereplésre. Ugyanakkor számolt azzal az eshetőséggel, hogy a napirenden lévő rehabilitációs eljárások befejeztével az ismét tiszta lappal rendelkező szociáldemokraták közül sokan „fenntartás nélkül”, önként kérik majd bekapcsolásukat a társadalmi-politikai életbe.⁴⁶

A gyors ütemben lefolytatott rehabilitációs eljárások s azt követően az érintettek anyagi kártalanítása túlzott illúziókat ébresztett Révészben az SZDP közeljövőjét illetően. Gondolatait megosztotta „Szepesivel” is. Ezek szerint rövidesen bekövetkezhet, hogy pártja legálisan működjön, amit a Kéthlytől kapott üzenetben foglaltak, azaz a nemzetközi helyzet kedvező alakulása is lehetővé tenne. A saját szerepére vonatkozóan előadta: ha a rendszer vezetői kezdeményeznék a politikai életbe való aktív bekapcsolódását, válaszadás előtt konzultálna 8-10 elvbarátjával (köztük „Szepesivel” is), majd Kelemen Gyulával együtt keresnék fel az ügyben illetékes tárgyalópartnereket. Egyébként Révész már korábban sem tartotta kizártnak, hogy a kádári demokratizálási folyamat eredményeként 2-3 éven belül egy „egységes munkáspártban” minden szociáldemokrata megtalálja majd a helyét. Ám addig – hangsúlyozta – a szakszervezetekben „kell módot találni a politikai bekapcsolódásra”. Ugyanakkor figyelmeztetett, hogy közszereplést csak akkor szabad vállalni, ha módot kapnak önálló politikai cselekvésre.⁴⁷ Noha előre sejtette, hogy a szociáldemokraták sérelmeinek orvoslása után többen kérik majd felvételüket az MSZMP-be, mégis meglepte, mikor

tudomására jutott, hogy „Szepesi” is a kérelmezők között van. Révész azonban továbbra is vakon megbízott az ügynökben, és azt remélte, kapcsolatuk változatlan marad attól függetlenül, hogy a jövőben már más párthoz tartoznak. „Szepesi” viszont már egyre nehezebben viselte Révész „fennhéjázó” modorát.⁴⁸ A továbbiakban a vele folytatott megbeszélésekről készült jelentésekhez fűzött tartóiszti megjegyzések megerősítik, hogy új párttagsága ellenére Révész „Szepesi” iránti bizalma töretlen, ezért az ügynök e téren való további foglalkoztatása szükségesnek és fontosnak látszott. Ám ennek „Szepesi” munka dossziéjában nincs nyoma, az utolsó dokumentált találkozásuk 1963. július 4-én volt; az erről készült jelentésben szerepel Mátéka rendőr főhadnagy fentebb említett megjegyzése is.⁴⁹

Az aktuális kül- és belpolitikai kérdések szinte minden találkozás alkalmával szóba kerültek. Az ezekről készült jelentések alapján nyomon követhető Révész nézeteinek, állásfoglalásainak módosulása a körülmények változása következtében. Megismerhető néhány konkrét eseménnyel kapcsolatos véleménye, vagy pár ismertebb politikus tetteiről alkotott értékítélete. A nemzetközi helyzettel összefüggő állásfoglalása időközben radikálisan megváltozott. Például 1959-ben még bízott abban, hogy a nemzetközi feszültségek békés úton rendeződnek, és következményei a belpolitikában is éreztetik majd jótékony hatásukat. A későbbi társalgásaik alkalmával egyre gyakoribb téma lett a háború problémája. 1961 nyarán Révész már arra a következtetésre jutott, hogy akár egy éven belül hadiállapot alakul ki a nemzetközi politikai porondon. Megjegyezte, ő ugyan „nem kívánja a háborút”, de úgy hiszi, akik túlélik „boldog korszakban élhetnek”. A létrejövő polgári demokratikus rendszerekben pedig bizonyára meg lesz a helye az SZDP-nek is.⁵⁰

Révész belpolitikai helyzetértékeléseiben az 1960-as évek elejétől egyre több a reális elem, a kritika mellett az elismerés is helyet kap bennük. Noha úgy vélte, hogy kevés igaz híve van a rendszernek, bár sokan vannak, akik már „behódoltak”, és azok is, akik még csak tervezik, de a túlnyomó többség közömbös.⁵¹ Egyes megnyilatkozásai sokkal inkább a nagypolitika elvárásaihoz való igazodását, mintsem őszinte véleményalkotását tükrözik. 1961 őszén – többek között – így vélekedett: 1948 óta nem volt ilyen stabil a rendszer, a konszolidációs folyamat jelentős sikereket ért el (például a termelészövetkezeti rendszer kiépülésével megváltozott, javult a parasztság élet- és munkakörülménye, s ezzel együtt a rendszer iránti lojalitása is erősödött). A tanulási és művelődési lehetőségek sokak számára elérhetőbbé váltak, a börtönviszonyok egyre egészségesebbek, emberségesebbek lettek. A „vita és kritika lehetősége élő valóság lett”, demokratikusan gondolkodóvá alakította az ország lakosságát, akik nem szociáldemokraták, hanem „polgári értelemben vett demokraták” lettek.⁵² Más alkalommal elismerőleg szólt Kádár János politikai irányvonaláról, a törvényesség megszilárdulásáról, a más véleményen lévők, más nézeteket vallók iránt megnyilvánuló lojalitásról, a béke és nyugalom megteremtésére való törekvésről. Egy későbbi találkozáskor az MSZMP-ről szólva megállapította: *„...a párt legfelsőbb vezetésének magatartása 1958-tól kezdődően [...] emberséges és becsületes, de a közép- és alsóbb szintű szervekre még nem jellemző.”* A jelentéseket Agócs István rendőr őrnagy értékelte. Az elsónél elismerte Révész nyilatkozatainak pozitívumait, de kétségbe vonta őszinteségét. Az utóbbinál méltányolta a rendszer iránti lojalitását, ugyanakkor megjegyezte: *érződik rajta sértődöttsége és mellőzöttsége.*⁵³

Révész visszafogott rendszerkritikáját a rehabilitációs eljárás során tapasztaltak tovább finomították. „Szepesinek” elújságolta, mennyire meglepte az igazságszolgáltatásban használatos szokatlanul udvarias, előzékeny stílus. A koncepciók perек felülvizsgálatát a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különytáncsa végezte. Az összes szociáldemokrata-per elíteltjeinek ügyét Sömjén György hadbíró őrnagy tanácsa tárgyalta 1962 júliusában. Az 1956-os forradalom utáni megtorlás hírhedt „vérbírójá” ezúttal feltűnően megértően és udvariasan bánt az egykori elítéltekkel. Az idős, vak Kertész Miklósnak karosszéket hozatott a tárgyalóterembe, majd intézkedett, hogy autóval vigyék haza. Különösen figyelemreméltónak tartotta Révész a bíró reakcióját a

Kéthly Anna ügyében kihallgatottak hezitálására. Zavaruk oldására kijelentette: „Kéthly Anna közismerten régi harcosa a munkásmozgalomnak és rendkívül okos asszony. A vele való ismeretséget senkinek sem kell szégyellnie.” A tárgyalás befejeztével megköszönte a megjelenést, és közölte, teljes erkölcsi, anyagi és jogi rehabilitációra lehet számítaniuk, de kérte az érintetteket, hogy az elhangzottakat diszkréten kezeljék, nem lenne szerencsés, ha a Szabad Európa Rádió híryanagába valótlán, eltorzított információk kerülnének be.⁵⁴

Korábban már szó esett arról, hogy „Szepesit” időnként a politikai rendőrség kiutaztatta Bécsbe, hogy információkat szerezzen az emigrációról. Hosszabb külföldi tartózkodásra 1958-ban a Brüsszelben megrendezett világkiállítás szolgált ürügyül, indokul pedig, hogy munkahelyén, a Belkereskedelmi Minisztériumban ő a legfiatalabb revizor, így őt könnyen tudják helyettesíteni. A hat hónapos kint-tartózkodás alatt módot biztosítottak neki arra, hogy néhányszor hazautazhasson. Remélték, hogy ezen alkalmakkor értékelhető üzeneteket, utasításokat közvetíthet a hazai pártvezetőknek, és vihet újabb közlendőket Kéthlyék számára. Az ügynök kiutazási tervében a legfontosabb feladat Kéthlyvel, az MSZDP Emigrációban elnökével és Benjáminnal, az egykori cellatárssal, az SZDP bécsi szervezete (Kulturverein) vezetőjével való találkozás megszervezése volt. Szerepelt még a felkeresendő személyek között egykori pártkapcsolatai közül Erőss Ferenc, a volt SZIM-vezető, Tamás József, korábban Miskolc járási SZDP-titkár, utóbb az MSZMP Emigrációban vezetőségi tagja, és Szélig Imre, a szervezet főtitkára. A szakszervezeti megbízotti, illetve titkári teendőket ellátó Bölcsföldi Andorral Kéthly Anna társaságában sikerült találkoznia; tőle számos értékes információt kapott az emigráció helyzetéről. „Szepesi” valamennyijükkel már régebből igen jó, szinte baráti, bizalmas viszonyban volt – Szélig kivételével, vele személyesen még nem találkozott, de remélte, ha sor kerül erre, vele is közvetlen, fesztelen beszélgetést folytathat, ami be is következett. Minden szituációban arra törekedett, hogy viselkedésével, megnyilatkozásaival rászolgáljon a beszélgetőpartner tökéletes bizalmára, és minden esetben Révész nézeteivel megegyező véleményt képviseljen, s annak megfelelően tájékoztasson a hazai párt helyzetéről, a társadalmi-gazdasági változásokról, a lakosság politikai hangulatáról.⁵⁵

Hogy „Szepesi” abszolút bizalmat élvezett az emigránsok körében azt kellőképpen bizonyítják azok a titkos információk, amelyek a birtokába jutottak. Például az egymás közötti érintkezésben használatos rejtjelek, álnevek, Magyarországra küldendő levelek, csomagok eredeti címettjének és rendeltetési helyének eltitkolását (a hatóság megtévesztését) szolgáló más nevek, címek. Ez volt a helyzet a Kéthly Erzsébet részére nővérétől érkező küldemény esetében is, így az ügynöknek megadott fals címek révén újabb lehetőség adódott a Kéthly testvérek levelezésének ellenőrzésére.⁵⁶ Kéthly Anna közvetlensége, közlékenysége és „Szepesi” óvatosságra intő szavai is jelzik, hogy Kéthlynek sejtelve sem volt a gyakori vacsoravendég, a kellemes társalkodópartner, az elvhűnek tartott barát valódi szerepéről. Bizonyára ennek köszönhető, hogy oly nyíltan beszélt az emigráció egységének problémáiról, a csoportosulások közötti viszálykodásról, a szociáldemokratákat megosztó nézeteltérésekről. Hasonló őszinteséggel szólt az anyagi nehézségekről, a működésüket politikai ellenszolgáltatás nélkül segítő nemzetközi szervezetekről, intézményekről, pártokról. Szinte tételesen beszámolt saját jövedelméről is: hogy a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége biztosít számára havi 8000–9000 belga frankot, ezenkívül az osztrák párt támogatását élvezzi, amit elsősorban a maga és vezető társai hivatalos utazásaira használ fel, az úgynevezett Kéthly-alapból⁵⁷ viszont ki kell gazdálkodni Szélig és Benjámin fizetését. A különböző nemzetközi fórumon, a testvérpártok rendezvényein való részvétel költségeit jószerével a Szocialista Internacionálé finanszírozza. E jövedelemforrások kiegészülnek még a szerzői honoráriumokkal is. Lakáshoz és berendezéséhez a belga testvérpárt közreműködésével jutott, ugyancsak az gondoskodik üdültetéséről is.⁵⁸

Kéthly lakáscímének „kiderítése” és vele történő kapcsolatfelvétel Sági Gábor közreműködésével sikerült. Sági 1957-ben emigrált Brüsszelbe, és Kéthly közvetlen köréhez tartozott. Révész ennek tudatában bocsátotta „Szepesi” rendelkezésére a régi, jó

barátja kinti elérhetőségét, bízva, hogy ezzel megkönnyíti számára a találkozást az emigráció vezéregyéniségével.⁵⁹ Kéthlyvel az első találkozásra 1958. június 5-én került sor, ekkor Sági jelenléte miatt érdemi konzultációra, hasznosítható információk beszerzésére nem adódott alkalom. Pár héttel későbbi ugyancsak közös diskurzus alkalmával a legfőbb beszédtema Nagy Imre kivégzése volt. Kéthly előadta: a rendkívül felháborító esetet szovjet utasításra végrehajtott gyilkosságnak tartja. Szükségesnek vélte, hogy tiltakozásra szólítsa fel a Szocialista Internacionálé tagállamait, és kérje, támogassák az ENSZ-ben a Magyarország kizárására vonatkozó javaslatát, sőt Nehrunak is táviratozott. Az ügyben sajtóértekezletet tartott Münchenben, nyilatkozott a Szabad Európa Rádióknak, vezércikket írt a londoni *Népszava* számára. „Szepesi” szóba hozta, hogy fontos lenne a hazai szociáldemokraták és az emigráció közötti állandó kapcsolat megszervezése, ami elől az otthoniak biztonsága érdekében Kéthly kitért, miként korábban Szélig is. Ő sem kívánta Magyarországon senki személyes szabadságát veszélyeztetni. Mindezek figyelembevételével jegyezte meg a tartótiszt, hogy ezt az ügyet nem kell erőltetni, fontosabb, hogy az ügynök minél több információt szerezzen az emigráció összetételéről, szervezeti felállításáról, anyagi erőforrásairól.⁶⁰ E feladatok teljesítése nem ütközött különösebb akadályba. Egyrészt, mert Kéthly és az őt tehermentesítő Bölcsföldi is igen közlékeny és készséges volt az emigrációval kapcsolatos kérdések megválaszolásában, másrészt – némi hezitálás után – nyíltan és őszintén beszéltek elméleti és gyakorlati problémáikról, anyai nehézségekről, egyes szervezetekkel, személyekkel kapcsolatos gondokról. Kéthly különös alaposággal számolt be különböző nemzetközi fórumokon – többek között a Magántisztviselők Nemzetközi Kongresszusán –, politikai demonstrációkon való szerepléséről (például a londoni nagygyűlésről, amelyet Nagy Imre kivégzése elleni tiltakozásul rendeztek), az őt körülvevő szívélyes légkorról. Nyíltan beszélt személyes nemzetközi kapcsolatairól, készülő tanulmányairól, amelyeket például az indiai szociáldemokrata delegáció kért tőle a magyar mezőgazdaságról, az 1945 utáni politikai viszonyokról, az 1956-os forradalomról.

A szociáldemokrata emigránsok vezető személyiségeivel – Kéthlyn kívül Széliggel, Benjáminnal, Bölcsföldivel – folytatott beszélgetések során gyakori téma volt a hazai párttársak segélyezési ügyének rendezése. „Szepesi” pontos tájékoztatást kapott a különböző nemzetközi szervezetekről, amelyekről az adományok várhatók, de azt is tudomására adták, hogy csak korlátozott anyagi forrásokat tudnak az illegális magyar párt rendelkezésére bocsátani. A korábban Révész által kijuttatott különböző listákon szereplő több száz személyből legfeljebb 15–20 részesülhet rendszeres támogatásban, elsősorban élelmiszert és ruhaneműt tartalmazó csomag formájában, a pénzbeli juttatás, noha erre is nagy szükség lenne, nemigen oldható meg. A létszám ilyen drasztikus csökkentéséért Kéthly szerint egyértelműen az önkényeskedő szakszervezeti megbízott, Havas Gábor a felelős, aki egyébként emigráns körökben elvesztette hitelét, meglehetősen kompromittálódott, mivel elterjedt róla, hogy a „bécsi magyar követség embere”.⁶¹

Az ügynök az utasításoknak megfelelően, lelkiismeretesen végezte feladatait, munkájával az állambiztonsági szervek lényegében elégedettek is voltak, bár olykor konkrétabb, bővebb információt igényeltek tőle egy-egy kérdéssel kapcsolatban. Ő viszont néhány hónap elteltével a rábízott szervezési feladatok miatt aggodalmaskodni kezdett. Úgy vélte, hogy a kinti segély-, csomag- és pénzszerzési ügyletei következtében Magyarországon egyesek ellen eljárást kezdeményezhetnek, és esetleg ő is kompromittálódhat. Tartótisztje igyekezett megnyugtatót: őt semminemű felelősség nem terheli, hiszen utasításra cselekszik.⁶² Ezt követően egyre több konkrét feladatot, „érdemi” munkát kapott: szerezzen egyre több információt az emigráció működéséről, Kéthlyről és a többi vezető funkcionáriusról, tudakolja meg pontos politikai szerepüket, munkahelyüket, tájékozódjon magánéletükről, megélhetési viszonyaikról stb. Ugyanakkor kapott precízen megfogalmazott feladatokat, megválaszolandó kérdéseket is. Például kérdezze meg Kéthlytől, hogy a már szóba került tanulmányai elkészültek-e; kezdeményezzen beszélgetést vele az ENSZ-ülésszacról; kérjen tanácsot, hogy a

küszöbönálló magyar választások alkalmával milyen magatartást tanúsítsanak az illegális SZDP tagjai. Vagy: készítsen pontos feljegyzést az emigráció anyagi bázisáról; tudakolja meg, miként készülnek kint az 1956-os forradalom évfordulójára; mik az emigráció tervei; hogyan képzeli el az emigráció egységének megteremtését; mi a véleményük a magyar kormány politikájáról.⁶³ Az ügynök hűen tolmácsolta Kéthly felé a felteendő kérdéseket, amelyekre a legtöbbször korrekt és tárgyilagos választ kapott. Így például az ENSZ-ülésszaki szereplésével kapcsolatos terveiről a következőket adta elő: tárgyalni kíván egyes küldöttségekkel, hogy kötelezzék a Szovjetuniót Magyarországon lévő csapatai kivonására, továbbá hogy a SZU szüntesse be Kelet-Európa belügyeibe való beavatkozást, valamint szorgalmazza az 1956. októberi eseményekkel összefüggő felelősségre vonást; és határozottan szólítsák fel a szovjet kormányt, tartsa be a „magyar üggyel” kapcsolatos ENSZ-határozatokat.⁶⁴ „Szepesi” azon kérdésére, hogy miről tájékoztassa az otthoniakat, milyen utasítást küld a számukra, a válasz ezúttal is világos és határozott volt: *„Minden egyes beszélgetésünket mondja el az elvtársaknak, semmit ne hallgasson el, titkolni valóink nincsenek. Nyugtassa meg az elvtársakat, hogy minden erőnkkel támogatjuk a hazánkat, és a nemzetközi fórumokon elkövetünk mindent, hogy otthon jobb legyen.”* Az utasításokkal kapcsolatban pedig megjegyezte, nem tartaná helyénvalónak, hogy a magyar viszonyok kellő ismerete nélkül beleszóljanak a hazai párt ügyeibe, ugyanis emiatt egyesek kellemetlen helyzetbe kerülhetnének.⁶⁵ Mivel a begyűjtött információk fontos újdonságokat, értékes adatokat tartalmaztak, egyre nagyobb lett „Szepesi” ügynöki presztízse. Ám a „figyelők” sem kerülhették el a biztonsági szervek éberségét, s az ő ellenőrzésüket is megszervezték. Egy „Bodrogi” fedőnevű ügynök és „Szepesi” egymást figyelve tájékoztathatták feletteseiket a rájuk bízott sorstárs viselt dolgairól.⁶⁶

Különösen érdekesek és értékesek „Szepesi” azon összegező jelentései, amelyekben a magyar emigrációról szerzett információit bocsátotta rendszerezett formában a politikai rendőrség rendelkezésére. A logikus, tematikus rendbe összeállított, nevekkel, egyéb adatokkal és tényekkel gazdagon dokumentált anyagok a téma iránt érdeklődő mai kutatók számára is komoly forrásként hasznosíthatók. Az 1958. december 9-i keltezéssel készült jelentéscsomag a következő témakörökről nyújt átfogó ismertetést: a szociáldemokrata emigráció szervezeti felépítéséről, taglétszámáról és földrajzi elhelyezkedéséről; programjáról; nemzetközi kapcsolatairól (kiemelve Kéthly Anna meghatározó szerepét); az emigráció egységének problémáiról; anyagi bázisáról. „Szepesi” végezetül a hat hónapos kint-tartózkodása során folytatott beszélgetések hangulati elemeit summázta és újabb, kiutazással kapcsolatos távlati terveit ismertette. (Magyar étterem megnyitása Brüsszelben, saját francia nyelvtudásának tökéletesítése, hogy – ha sor kerül rá – hatékonyabban tudja majd kinti munkáját végezni.⁶⁷) Sajnos e tervek realizálásának nincs nyoma az ügynök későbbi munka dossziéjában sem. Arra vonatkozóan azonban vannak utalások, megjegyzések, hogy az emigráció megfigyelésében még hosszú évekig foglalkoztatták. A jobboldali szociáldemokraták tevékenységéről készült összefoglalók, a velük kapcsolatos operatív tervek, intézkedések jelzik, hogy munkájára az állambiztonsági szervek igényt tartottak. Hogy a gyakori kiutazásai ne keltsenek feltűnést, tervbe vették áthelyezését a külkereskedelem területére.⁶⁸ 1960-ban már sikeresen hajtotta végre az emigráció bomlasztása terén rábízott feladatokat – olvasható az éwertékelő jelentésben.⁶⁹ Az 1967-re készült munkaterv szerint „Szepesi” közreműködésével került volna sor a titkos házkutatásra Benjámín Olivér bécsi otthonában, hogy a tevékenységét dokumentáló anyagokat megszerezzék. Végül a feladatot „Boros” kapta, Szepesit Belgiumba utaztatták Kéthlyhez.⁷⁰ A vele, illetve ügynöki ténykedésével kapcsolatos utolsó információ Mátéka Sándor rendőr százados 1970. decemberi jelentésében található, melyből csak annyi tudható meg, hogy az év folyamán „Szepesi” nyolc jelentést adott le tartótisztjének.⁷¹

A „baloldali” ügynök

Rákos Jenőt, az SZDP volt Győr-Sopron megyei titkárát 39 éves korában „terhelő adatok” alapján, 1959 tavaszán szervezte be Hegedűs Mihály a politikai rendőrség századosa.

Politikai előélete 1945-ben kezdődött, akkor lett párttag és hamarosan vezető funkcionárius. Az értelmiségi származású, közgazdaságtudományi egyetemi diplomával rendelkező, a háború alatt munkaszolgálatot teljesítő fiatalember megkörnyékezésekor termelőszövetkezeti tagként borkiméréssel foglalkozott. (Meglehet, hogy fedőnevének megválasztásakor foglalkozása is szerepet játszott, így lett az ügynök neve: „Boros Jenő”, röviden csak „Boros”.) Politikai vétkéül a következőket hozták fel: jobboldali magatartása miatt 1948-ban az SZDP kizárta soraiból, 1956-ban részt vett pártja újjászervezésében, majd a forradalom leverése után az illegális szervezkedésben, és közeli kapcsolatba került Révész Andrással, az újjászervezett SZDP főtitkárhelyettesével. Feladata az egykori jobboldali szociáldemokrata vezetők körében végzendő „felderítő munka” lett. Hogy állományba vétele hasznos volt, arról néhány hónap múlva a Mátéka Sándor rendőr hadnagy készítette összefoglaló jelentés tanúskodott. Ebben elismeréssel szól az ügynök addigi komoly és értékes teljesítményéről.⁷²

„Borost” elsősorban az itthon élő, aktívan politizáló jobboldali, vezető szociáldemokraták megfigyelésére szánták, azonban esetenként az emigráció bomlasztásába is bevonták. E célból utaztatták például több alkalommal Ausztriába. Akkori konkrét ténykedéséről azonban mindössze két jelentése tanúskodik. Az egyik 1960. októberi bécsi tartózkodása alkalmával szerzett tapasztalatait összegzi, amiben megemlíti a Kurucz Antallal, a 150 főt számláló szociáldemokrata szervezet egyik vezetőjével folytatott többszöri beszélgetését, de lényeges információkat nem tartalmaz. A másik Bede Bélával, az egykori újpesti funkcionáriussal, az emigrációbeli MSZDP elnökségi tagjával való találkozásról ad számot. Bede elismerően nyilatkozott a magyar kormánynek a belpolitikai viszonyok normalizálására hozott intézkedéseiről. Ugyanakkor a hazai szociáldemokraták politikai szerepvállalásával kapcsolatban hangsúlyozta: az MSZMP-be nem kell belépniük, csak ha muszáj, mert azzal elveszíthetik hitelüket, mint Bölcsföldi Tibor, Kisházi Ödön, Vas (Witteg) Miklós, akikkel Bécsben már szóba sem álltak. Továbbá helytelenítette Kálmán József vitaklub-alakítási tervét, mert működése felkeltheti a hatóság érdeklődését (ami be is következett), és a rendezvények résztvevői zaklatásoknak tennék ki magukat. A tartótiszt az ügynök és beszélgetőpartnere között kialakult jó kapcsolat további ápolását tartotta szükségesnek. Ugyanis Bede bevonásával tervezte a *„támadólagos elhárító munkát a jobboldali szociáldemokrata emigráció irányába”* hatékonyabbá tenni.⁷³

Az 1960-as évek második felében, amikor az állambiztonsági szervek úgy vélték, hogy a Szocialista Internacionálé, valamint az osztrák testvérpárt fokozza ellenséges tevékenységét Magyarország ellen, tervbe vették ennek felderítését és az emigránsok alaposabb megfigyelését. Több ügynököt, köztük – mint láttuk – „Szepesit”, „Vermest” kiküldték a jelentősebb emigráns csoportokat befogadó európai országokba, Belgiumba, Angliába és Ausztriába. „Borost” Bécsbe „delegálták”. Feladatuk kapta, hogy vegyen részt az osztrák szociáldemokraták kongresszusán, és szerezzen hasznosítható információkat. Továbbá azt is, hogy közreműködésével hajtsák végre Benjámin Olivér bécsi lakásának titkos kutatását. Ily módon szándékoztak tevékenységét dokumentáló anyagokhoz jutni. Hogy „Boros” e feladatokat maradéktalanul teljesítette, azt Mátéka Sándor összefoglaló jelentései tanúsítják. Miként azt is, hogy 1970-ben ismét kiutaztatták Ausztriába, és az év folyamán tizenöt nyilvántartott, „objektív dossziéban” szereplő személyről adott le jelentést. Kár, hogy sem az akkori emigrációbeli munkájának dokumentumai, sem e tizenöt személy kiléte, sem a róluk készült jelentések nem találhatók meg az ügynök munka dossziéjában.⁷⁴

„Boros” jelentéseinek túlnyomó többsége valóságos korrajz a „belső emigrációban” élő öregek és az elszigeteltségből kiutat kereső ifjabb generáció nézeteltéréseiről, a gyakorlati cselekvés és a szociáldemokrata eszmékhez való hűség okozta konfliktusokról. Az 1960-as évek elejétől szociáldemokrata körökben az egyik fő téma a rendszer stabilizálódásával összefüggő helyes politikai magatartás, a kormányhoz, az MSZMP-hez fűződő viszony átértékelése volt. A „Boros” által megfigyelendő személyek között volt több, elveihez hűen ragaszkodó párt-, illetve szakszervezeti funkcionárius, mint Révész

András, Zentai Vilmos, Igaz Mária, Kertész Miklós, néhány hezitáló: Kálmán József és Justus Pál, a politikai életbe aktív bekapcsolódást szorgalmazó ifjabbak közül Bácskai László, Veres Gábor, továbbá Lénárt Imre. Utóbbiak a szociáldemokraták és az MSZMP vezetői közötti kezdeményező, közvetítő szerepre az ügynököt szerették volna megnyerni, ám ő minden esetben mereven elzárkózott, és inkább a fék, mintsem a motor szerepét vállalta e kardinális kérdésben. Hogy „Boros” generációtól és politikai elkötelezettségtől független bizalmat élvezett, azt a beszélgetések, jelentések sugallta őszinte hangnem bizonyítja.

Bácskai László, volt SZIM-funkcionárius, egyaránt jelentős kapcsolatokkal rendelkezett az SZDP idősebb és ifjabb képviselői körében, jó viszonyt alakított ki a párt különböző irányzataihoz tartozó személyekkel is. Marosán Györgytől Révész Andrásig igen széles a paletta. Személye egyrészt azért vált fontossá, mert rajta keresztül sok párttársához könnyűszerrel el lehetett jutni, s beférkőzni azok bizalmába, másrészt feltételezték, hogy segítségével fontos adatokat tudnak beszerezni a Kálmán József vezette, „ellenséges beállítottságú csoport” tagjairól és tevékenységéről, hiszen Bácskai is e csoport összejöveteleinek egyik résztvevője volt.⁷⁵ Ezenkívül igen jó hírvivőnek és kitűnő közvetítőnek is bizonyult. „Borossal” találkozáskor hűségesen beszámolt, hogy a legutóbbi beszélgetésük óta kivel, hol futott össze és miről társalogtak, legfőképpen az akkoriban aktuális témával – az MSZMP-hez való közeledéssel – kapcsolatban milyen álláspontok, vélemények vannak kikristályosodóban. Bácskai 1959 nyarán még határozottan kiállt az „elzárkózás” politikája mellett, mert úgy tartotta, hogy ezt a korrekt magatartást követeli tőle az öregek iránti tisztelete, noha gyakorta bírálta elavultnak ítélt nézeteiket. Az ügynök társaságában a „célszemélyekkel” folytatott diskurzusok során egyre megértőbb lett azok iránt, akik a politikai életbe való bekapcsolódás mellé sorakoztak fel. Bácskai informálta az ügynököt e témában a Kálmán József lakásán tartott megbeszélésen elhangzottakról. Többek között arról, hogy Révész kivételével mindenki helyeselte a „közeledés” szorgalmazását. Míg Kálmán József az MSZMP vezető garnitúrájából közvetítőről igyekezett gondoskodni, Révész kijelentette: nem hajlandó egyezkedni. Később kiderült, hogy a közvetítőnek kiszemelt Vágvölgyi Tibor nem alkalmas a feladatra, nem is reagált Kálmán József megkeresésére.⁷⁶ Abban, hogy Bácskai a szerteágazó ismeretségi körében igyekezett minél több friss információhoz jutni és azt a szinte barátként kezelt ügynök tudomására is adni, fontos szerepe volt egyéni ambíciójának is. Ugyanis mindenképpen korrigálni akarta 1956-os politikai „félrelépését”, az SZDP újjászervezésében való közreműködését. Ezért fontoskodott, és kereste a „nagyok” társaságát. Rendszeresen látogatta Zentait, akivel gyakran konzultált a szociáldemokraták politikai aktivizálódása ügyében. Felkereste Kelemen Gyulát, Justus Pált, Bechtler Pétert, és prezentálta „Boros” számára azok nevét, akiről azt gondolta, hogy az MSZMP a megnyerésükre időt szentelhetne (Szélig Imre, Kelemen Gyula, Bittmann István). Jóllehet az ügynök olykor fenntartással fogadta beszélgetőpartnerne információit, máskor vele egyetértve azt jelentette, hogy az idősebb generációhoz tartozó párttársaik *„elég tehetetlenek és egyoldalú, rossz politikusok, akik még egymástól is tartanak”*.⁷⁷

A passzivitásból kilépni szándékozó szociáldemokraták másik jeles szószólója, szintén „Boros” kliense, Veres Gábor, volt pártfunkcionárius, 1956-ban történt disszidálása előtt a *Világosság* című folyóirat munkatársa. Miután egy év elteltével, engedéllyel visszatért Magyarországra, a rendszerrel kapcsolatos korábbi nézeteit fokozatosan revideálta, és 1960-ban eljutott odáig, hogy az MSZMP-hez való közeledést fontolgatta maga és sorstársai érdekében. Ezzel kapcsolatos problémájával Révészhez, Kálmánhoz és az ügynökhöz fordult tanácsért, de mozgósította kortársait is. Veres aktivizálódása és politikai nézeteinek megváltozása kapóra jött a politikai rendőrségnek. Vele és közreműködésével akarták fokozni a *„kategória [azaz a szociáldemokraták] bomlasztását, egyesek elszigetelését. Ha az akció eredményes lenne, több ingadozó volt szociáldemokrata vezetőt sikerül megnyerni és ezzel egy időben Révészt és társait elszigetelni, melynek alapján valóban »hadsereg nélküli tábornokká« válnának”* – olvasható Kovács László rendőr főhadnagy „Boros” egyik jelentéséhez fűzött

megjegyzésében.⁷⁸ Nem véletlen tehát, hogy az ügynök és Veres közötti találkozók egyre gyakoribbá váltak, és napirendre került az MSZMP számára megnyerendő személyek megkörményezése. A feladat oroszlátrésze látszólag Veresre hárult, mivel az ügynök nem kívánta exponálni magát az ügyben, és tartótisztje is arra biztatta, hogy maradjon a háttérben, a kezdeményező szerepet hagyja másokra.⁷⁹ Bár megegyeztek, hogy az illegális SZDP vezetői közül többekkel – Igaz Máriával, Zentaival, Révésszel – elsősorban „Boros” beszélget el a témáról, másokkal pedig Veres, és tapasztalatairól beszámol az ügynöknek, de esetenként saját döntése alapján kereste fel Kálmánt és Révést is. Egyébként Veres több alkalommal sürgette „Borost”, hogy tegyen lépéseket a szociáldemokraták mielőbbi bekapcsolódása érdekében. Az ügynök 1960 nyarán többek között azzal érvelt passzivitása mellett, hogy a közeledési akció most nem érdekelné az MSZMP-t, és *„emellett a mi »baráti körünk«-ön belül többen vannak a közeledés ellenzői”*. Más alkalommal tartótisztje is arra utasította, hogy a közös álláspont kialakítása érdekében a Veres és Kálmán szervezésében megtartandó összejövetelen ne vegyen részt.⁸⁰ Veres tudatta az ügynökkel, hogy Lénárt Imre és Dersi [Derzsi] Gyula volt pártfunkcionáriusok társaságában felkereste Kálmán Józsefet, hogy megnyerje az ügy számára, de ő nem adott egyértelmű választ, egyelőre gondolkodási időt kért.⁸¹

Az 1962 nyarán lezajlott rehabilitációs tárgyalások, az érintettek anyagi és erkölcsi kárpótlása következtében az MSZMP-hez közeledni szándékozók száma is megemelkedett, a korábban tétovázók közül egyre többen vállalkoztak aktív politikai cselekvésre. Veres információja alapján „Boros” arról tájékoztatta feletteseit, hogy *„Kálmán és Kertész már hívei a bekapcsolódási lehetőségek megkeresésének”,* és feltételezhető, hogy az emigráció sem tiltakozna ellene.⁸² Az ügynök ugyan ezzel nem értett egyet, de továbbította „informátora” azon javaslatát is, hogy a VIII. kongresszust követően a fiatalok forduljanak a párthoz, és keressék a közeledés módját. Azt, hogy Veres igyekezete és az MSZMP iránt erősödő lojalitása elsősorban karrierizmusából és nem meggyőződéséből fakadt, az ügynök és tartótisztje is világosan látta, éppen ezért nem kívántak neki segédkezet nyújtani az ügyben.⁸³ Annyi következménye azért lett Veres szorgoskodásának, hogy 1968-ra kiérdemelte a biztonsági szervek elismerését és bizalmát, olyannyira, hogy a következő évre szóló munkatervben előirányozták beszervezését a hazai jobboldali szociáldemokraták körébe.⁸⁴

Lénárt Imre ügyvéd, az 1950-ben zajló rendőrper egyik áldozata, az SZDP volt vezetőségi tagja, az 1960-as évek aktuális politikai kérdésében lényegében Veressel megegyező álláspontot képviselt. Ő is szükségesnek tartotta a passzivitás feladását és közeledést az MSZMP-hez. Ám a konkrét lépések megtételétől visszatartotta kételye: hátha nem tartanak rájuk igényt, nincs szükség a munkájukra. Többek között ezért nem követte az MSZMP-be belépett sorstársait (például Marczalit). „Boros” különösen szimpatizált Lénárral, és az egyik róla készült jelentésben szuperlatívuszokban írt jelleméről, politikai nézeteiről, amiért tartótisztje meg is róttá, mivel nem a beszélgetésük lényegét rögzítette, hanem személyiségét értékelte.⁸⁵ Más alkalmakkor viszont értékesnek, figyelemre méltónak tartotta a jelentésekben foglaltakat. Így – többek között – Lénártnak a rendszerrel kapcsolatos lojális megnyilatkozásait, az MSZMP-hez való közeledés problémája reális megítélését, az SZDP jövőjét illető eszmefuttatásait. Lénárt szerint *„perspektívában a szociáldemokrácia, mint eszmei áramlat, mint szemlélet a kommunista mozgalom fabianizmusa [...] lehet a szó építő értelmében”*. Talán elképzelhetőnek tartotta a szociáldemokrácia jövőbeni létjogosultságát, de csak a kommunista pártok reformista irányzatoként, elismervén szociális törekvéseinek értékét. Később, visszatérve a témához, Lénárt hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrácia *„túlhaladott kategória”,* a tömegesen színre lépő fiatal kommunisták szakmailag és politikailag erősek, és képesek a rendszert *„kulturáltabb irányba”* vinni.⁸⁶

A belpolitikai helyzettel kapcsolatos jóindulatú véleményét sem rejtette véka alá. Fontosnak tartott a Kádár-kormány és célkitűzései erkölcsi támogatását, de szóvá tette például a véleménynyilvánítás korlátozottságát. Ugyanakkor tanulságosak a Bécsbe

készülő „Boros” számára adott féltő, baráti jó tanácsai és az emigránsoknak szánt üzenetei. A következőképpen javasolta tájékoztatni az emigrációt a hazai viszonyokról: „a Kádár vonal jó és haladó”, de alsóbb szinten sok a fékezés. A rehabilitáció meglehetősen korlátozott, munkalehetőség van, és szerényen meg lehet élni. Továbbá szükségesnek tartotta hangsúlyozni: *„...mi sem vagyunk hajlandók örökös várakozásban és belső emigrációban élni és mi is keressük a bekapcsolódás lehetőségeit a Kádár irányzatba, megfelelő formában, ami nem árulás, hanem józan reális és abszolút korrekt becsületes dolog. Mondják el ők is erről véleményüket, hogy hogyan látják ezt kintről.”*⁸⁷ „Borost” 1960. októberi bécsi útja előtt Lénárt kérte, hogy ne vigyen hírt az emigrációba, legfeljebb csak hozzon, mert sok köztük a provokátor és a kém. Csak Havas Gáborral bocsátkozzon politikai diskurzusra, Benjámin Olivérrel inkább magántermészetű beszélgetést folytasson. Mindenképpen legyen nagyon óvatos, és kiutazásáról az itthoniakat se tájékoztassa. Hazajövelekor pedig számítsa arra, hogy a „BM szervei barátságosan” ki fogják faggatni, hogy kikkel találkozott és miről informálták Bécsben.⁸⁸ Lehet, hogy Lénárt, a potenciális kolléga sem sejtette, hogy „Boros” a „BM szervek” képviselője, illetve kiszolgálója. Miként a tapasztalt „öreg” sem. Kiutazása előtt hasonló jó tanácsokkal látta el „Boros”-t Kertész Miklós és Igaz Mária is. „Boros” Ausztriában élő rokonai révén hozzásegítette Kertészt, hogy üzenetet küldjön osztrák szociáldemokrata ismerőseinek, Oscar Pollaknak, az *Arbeiter Zeitung* főszerkesztőjének és Friedrich Hillegeist szakszervezeti vezetőnek. „Boros” Bécsbe utazása előtt Kertész tanácsát kérte, miről tájékoztassa az emigrációt. Kertész is óvatosságra intette, és figyelmeztette, hogy párthelyiségekben csak magánjellegű dolgokról beszéljen. Kéthly hazahívását nem kell forszírozni, mert nélküle az emigráció széteshet, bár itthon bizonyára szívesen fogadná a kormányzat, mert erősíthetné a „Kádár vonalat”.⁸⁹ A tartótiszt és az ügynök azt is számításba vette, hogy Kertész tervezett bécsi útjára „Boros” ajánlkozna kísérőnek, és így közvetlen információhoz juthatna Kertész kinti ténykedéséről, kapcsolatairól, ugyanakkor gesztusa jótékony cselekedetnek tűnhetne, mivel Kertész ekkoriban szinte teljesen vak volt. Hillegeisttől a meghívás ugyan megérkezett, de egy időre aktualitását veszítette, mivel a Kertész házaspár megkapta az Izraelbe szóló útlevelét, ők pedig ezt az utazást részesítették előnyben.⁹⁰

Kertészt egyébként a politikai rendőrség berkeiben is az egyik elméletileg legképzettebb szociáldemokratának tartották. A szellemileg teljesen friss, joviális „öreg” az ügynök sokoldalú, nagy tudású, tárgyilagos és „józan ítélőképességű” emberként jellemezte. Nem véletlen, hogy szívesen hallgatta eszmevuttatásait a különböző aktuális kül- és belpolitikai kérdésekről. Kertész – többek között – elismeréssel nyilatkozott a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) XXII. kongresszusának következményeiről, reálisan ítélte meg Hruscsov politikáját, a nyugat-európai integrációs folyamatot, de előfordult, hogy elbizonytalanodott, és – „Boros” szerint – hol túl optimistán, hol pedig pesszimistán szemlélte a nemzetközi helyzetet vagy egyik másik politikai eseményt. A hazai viszonyokkal kapcsolatos véleményét legtöbbször egyfajta tolerancia jegyében fogalmazta meg. Az 1962-es esztendő fő témája politikai körökben a rehabilitáció volt. Sok szó esett róla „Boros” társaságában is. Kertész méltányolta a törvénytelenül elítéltek ügyének rendezését célzó intézkedéseket, de elítélte azokat, akik a rehabilitációból hasznot akarnak húzni. Neki ugyanis az volt a határozott véleménye, hogy *„egy igazi munkásmozgalmi embernek kellő méltósággal el kell viselnie azt is, ha a politikai események során valami megbántás, vagy méltánytalanság érte.”*⁹¹ Több alkalommal adta tanújelét a rendszer iránti lojalitásának. Örömmel nyugtázta nyugdíja felemelését 1962 januárjában, azóta „Boros” szerint nyugodt és kiegyensúlyozott. Hasonló jó érzéssel fogadta új lakáshoz juttatását 1963 nyarán.⁹² Megjegyzendő, hogy az ügynöknek sikerült Kertész bizalmát és rokonszenvét már az első látogatások alkalmával elnyernie. Mint jelentette: *„A hangulat nagyon meleg, szinte atyai volt részéről.”*⁹³ Állítólag az ügynöknek köszönhető, hogy Kertész Miklós elkészítette visszaemlékezését.⁹⁴

„Boros” Igaz Mária is felkereste, hogy nála is érdeklődjék a kiutazásával kapcsolatos álláspontjáról, aki nagy jelentőséget tulajdonított az ügynök. Örült „Boros” személyének,

mert mint kifejtette: *„Kell, hogy végre valaki közülünk való menjen ki, aki azután részletesen el tud mindent mondani, és akivel a kint levők is tudnak és mernek beszélni.”*⁹⁵ Ugyanis általában az volt a tapasztalata, hogy a kölcsönös bizalmatlanság miatt az üzenetek többnyire semmitmondóak. Bár korábban említést tett egy Bécsből hazatérő ismerősétől kapott, alaposabbnak tűnő tájékoztatóról, amely szerint az emigráció Kéthly és Szélig diktátori magatartása miatt szétesett, Révész pedig anyagilag megbízhatatlannak tartják odakint. Megjegyzendő, hogy a hírt hozó is a politikai rendőrség embere, egy „Szekszárdi” fedőnevű ügynök volt.⁹⁶ Igaz Mária egyébként azt tanácsolta az ügynöknek, hogy először Havas Gáborral vegye fel a kapcsolatot, ő majd össze fogja hozni másokkal is. Fontosnak tartotta, hogy Bécsben őszintén beszéljen a hazai viszonyokról, az SZDP szétziláltságáról, a csomagküldés körüli anomáliákról, az anyagi gondokról. Közvetlenül elutazása előtt Igaz Mária odaadta kinti ismerőseinek címét, és naivul arra biztatta „Borost”, hogy mielőbb utazzon el, nehogy a hatóságok visszavonják útlevelét.⁹⁷ Egyébként az ügynök gyakori látogató volt Igaz Máriánál, bár a betegsége miatti zárkózottsága, baráti és ismeretségi körének leépülése folytán kevés értékelhető, hasznos információhoz juthatott. Pletykaszintű híreivel, a fiatalok – Veres Gábor, Bácskai László – iránt bizalmatlanságával, az idősebb generáció tagjainak gondjából (Kertész nem kap kivándorlási engedélyt, Bechtler Péternek súlyos betegsége ellenére sem emelik nyugdíját) miatti aggodalmaskodásával, saját romló egészségi állapotával traktálta fogyatkozó látogatóit. Kortársai közül egyre többen kerültek szembe álláspontjuk megváltozása miatt, és ellenségesen nyilatkozott róluk. Kelemen Gyulával nem tartott kapcsolatot, Zentaival egyre kevésbé szimpatizált, Kálmán Józseffel megkopott a barátságuk, Révésszel sok kérdésben nem értett egyet, telefonon is alig érintkeztek. Így egyre érdektelenebbé vált személye az állambiztonsági szervek számára. „Boros” talán sajnálatból, de lehet, hogy őszinte emberbaráti érzésből meg-meg látogatta. Kálmánt, Bácskait és Verest is arra biztatta, hogy keressék fel időnként a súlyos betegen, magányosan élő egykori elvbarátjukat.

Zentai Vilmos megfigyeltetésével a politikai rendőrség célja az volt, hogy éket verjen Révész és Zentai közé. „Boros” megbízatása ugyanis arra szolgált, hogy kísérelje meg „leválasztani” Révészről, mivel vele volt a legbizalmasabb, legjobb kapcsolatban.⁹⁸ Az ügynök 1961. májusi látogatása után arról informálta felettesét, hogy Zentai nagyon magába forduló lett, alaposan meglazultak kapcsolatai a volt párttársaival, nemigen jár sehova, még temetésekre sem, így azután nincsenek „jól értesült információi” se.⁹⁹ Őt azonban már korábban is szívélyesen invitálta Velence-fürdőn lévő nyaralójába. „Boros” általában Bácskaival együtt kereste fel, aki minden esetben igen barátságosan és jó vendéglátóhoz illően fogadta őket. Általában magánügyekről és külpolitikai témákról folytattak eszmecsereket. Zentai elismeréssel szólt például a Szovjetunióban folyó „hatalmas történelmi, gazdasági fejlődésről”, a fejlett ipari koncentrációról, az anyagi javak tömeges előállításáról, az általános műveltség emelkedéséről, a képzett fiatalok számának növekedéséről. Szerinte a magyarországi viszonyok kedvezőtlenebbek a szovjetnél, ugyanis nálunk hiányoznak a személyi feltételek ahhoz, hogy a törvénytelenégeket teljesen jóvátegyék. Hasznosnak tartaná a volt szociáldemokrata vezetőket bevonni a nagypolitikába. „Boros” olykor túlzott optimistának ítélte megnyilatkozásait, tartótisztje pedig azt konstataálta, hogy az elvű Zentai politikai értékítéleteiben már pozitív elemek is előfordulnak.¹⁰⁰

A legtöbb gondot és legtöbb odafigyelést a régi szociáldemokrata garnitúrából az elveihez görcsösen ragaszkodó Révész jelentette. Már a korábbiakban is szó volt róla, hogy megfigyelésére számos ügynököt mozgósítottak, és mindenféle technikai eszközt és módszert bevetettek ellene. „Borost” beszerzését követően szinte azonnal „bevezették” mellé, miután arról értesültek a politikai rendőrség biztonsági emberei, hogy „ellenséges beállítottságú személyekkel tart kapcsolatot”, és újabbak létesítésére is törekszik, ezenkívül állandó összeköttetésben áll a magyar szociáldemokrata emigráció prominens tagjaival, valamint egyes osztrák szociáldemokrata vezetőkkel.¹⁰¹ A fokozott ellenőrzést és megfigyelést később munkahelyére is kiterjesztették, ezzel egyidejűleg minden eszközt bevetettek lejárására itthon és külföldön egyaránt. Erre igen alkalmasnak

bizonyult a külföldről érkező segélyekkel kapcsolatos visszaélések hírét kelteni, és korrupciós ügyletekkel megvádolni. Ezzel a machinációval nemcsak Révészt akarták kompromittálni, hanem a szociáldemokráciát is bomlasztani.

Révész leányát is megkörnyékezték, hogy apjával kapcsolatos információkat szolgáltatson ki az állambiztonsági szervek részére. A jóhiszemű, mit sem sejtő fiatal leány mindenre őszintén válaszolt, amit a mellé kirendelt ügynökök kérdeztek. Általa „Barna” és „Boros” sok fontos információhoz jutott Révész kapcsolatairól, egyes politikai eseményekről alkotott véleményéről.¹⁰² „Borosnak” azonban a Révész lakásán rendszeresített találkozások tartótsízi utasításra egy időre fel kellett függesztenie, mivel kiderült, hogy a leány iránt gyengéd érzelmeket táplál. Ettől függetlenül Révész Anna mindannyiszor, amikor az ügynökkel találkozott, gyanútlanul tájékoztatta őt az apja körül történekről – többek között kigazdapárti (Kovács Béla, Futó Dezső) és „midszentysta” politikusokkal való találkozásairól. Majd 1962 elején már arról tájékoztatta ügynök barátját, hogy apja felhagyott „reakciós, nagyhangú kijelentéseivel”. Az utóbbi időben már elismeri, hogy *„a kommunisták egy csomó szükséges piszkos munkát elvégeztek a történelmi fejlődés érdekében, mint pl. a gyárak államosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása stb.”*¹⁰³

A napirenden lévő aktuális politikai kérdés, az illegális SZDP és az uralkodó MSZMP közeledésének problémája Révészt is élénken foglalkoztatta, gyakran volt beszédtéma az ügynökkel való találkozások alkalmával. Abban egyetértettek, hogy célszerű lenne lépéseket tenni az ügyben, de nem tudtak megegyezésre jutni abban, hogy személy szerint kiknek, illetőleg melyik pártnak kellene a kezdő lépést megtennie. Miután egyértelművé vált számukra, hogy a szociáldemokratáknak kell a kezdeményezőknak lenni, kezdetét vette az egymásra mutogatás. Révész „Borost”, ő pedig Révészt tartotta erre a legalkalmasabbnak. Révész azzal érvelt, hogy egy nála lényegesen kevésbé exponált személyt kellene ezzel a feladattal megbízni. A későbbiekben a „közeledés” kérdéséhez meglehetősen szangvinikusan viszonyult. Hol helyeselte az ifjabb generáció útkeresését, hol mereven elzárkózott mindenféle kapcsolatfelvételtől. Gyakran éles vitába keveredett a „baloldalt” reprezentáló Lénárttal, Marczalival, és a szintén idesorolt „Borossal” is, Justust egyenesen „bolsi gyanúnak” tartotta, akivel eleinte csak Kálmán József közvetítésével volt hajlandó szóba állni.¹⁰⁴

Kétségtelen, hogy Justus Pál már a koalíciós kormányzás idején tanújelét adta „baloldali” elkötelezettségének. 1948-ban belépett az MDP-be, és tagja lett a Központi Vezetőségnek, de 1956-ban visszatért az újjáalakuló SZDP-hez. Nem véletlen, hogy akkor bizalmatlanok voltak vele szemben, és meglehetősen ellenségesen fogadták. Ebben közrejátszhatott a politikai előélete, túlzott népszerűsége a fiatal értelmiségiek körében és kiterjedt kapcsolatai. Ez utóbbi körülmények miatt komoly riválist láttak benne. Személye akkor vált fontossá a politikai rendőrség számára, amikor a szociáldemokraták közül egyre többen latolgatták az MSZMP-hez való viszonyuk revideálását. „Boros” 1960 őszén kapta az utasítást, hogy készítsen részletes jelentést Justus politikai múltjáról, derítse fel kapcsolatait, illetve tájékozdjék tevékenységéről, ismerje meg a kialakult helyzetről alkotott véleményét. A találkozásukkor elhangzottak alapján „Boros” a következőket jelentette: Justus *„politikai és személyi kérdésekben kettős szemléletű. Magát ellenzékinek, legalábbis kívülállónak tartja.”* Véleménye szerint a kormány sok mindent jól csinál, jobban nem is lehetne a jelen viszonyok között, egyébként a „jövő a szocializmusé”.¹⁰⁵

Gyakori találkozásai során főként külpolitikai kérdésekről folyt a diskurzus, a fő téma az SZKP XXII. kongresszusa és várható magyarországi hatása, a hruscsovi politika értékelése, a Szovjetunióhoz való viszony problémája volt. Justus ez utóbbival kapcsolatos állásfoglalásából a tartótsízt arra a következtetésre jutott, hogy „Boros” beszélgetőpartnere nagyon *„ügyes taktikus, nem nyíltan szovjetellenes, csak a Szovjetuniótól való függetlenség biztosítására törekszik”*.¹⁰⁶ Ugyanakkor számos esetben társalogtak magántermészetű dolgokról, „Boros” állásváltoztatási ügyéről, Justus

baráti és ismeretségi körébe tartozó személyekről, a velük való találkozások alkalmával zajló eszmecserekről. Továbbá szó esett az SZDP-n belüli generációs érdekkülönbségekről, a párt egykori vezetői közötti személyi és politikai ellentétekről, az MSZMP-hez fűződő viszonyról és a rehabilitáció kérdéséről. A politikai életbe való aktív bekapcsolódásra Justus szerint már 1957-ben maga és mások számára is lehetőség kínálkozott, de ezzel az eshetőséggel akkor pártja nem számolt, és ő sem ambicionálta.¹⁰⁷ A rehabilitációs ügyek lezárását követően Justus elképzelhetőnek tartotta, hogy az MSZMP nyitni fog a szociáldemokraták felé, és tárgyalóasztalhoz hívja 1956-os tisztségükre tekintettel Révészt és Kelement. Az ügynök azonban nem osztotta véleményét, és azt is közölte, hogy Justus az általa tolmácsolt Kálmán-féle gyakorlati elgondolásokat – vagyis hogy az egykori Nemzeti Bizottság mintájára működő Népfrontba, illetve a szakszervezeti munkába kellene bekapcsolódniuk – sem tartotta helyesnek. Elsősorban az MSZMP érdekeit tartva szem előtt, hangsúlyozta: fontos, hogy előbb elvi alapon tisztázzák a közeledés feltételeit, s valamennyijük megnyerésére kell törekedni, nem pedig néhányuk bekapcsolódását elősegíteni.¹⁰⁸

A közeledési és beilleszkedési témában figyelemre méltó vita bontakozott ki Justus, Kertész és az ügynök között az egyik többórás közös eszmecsere során. Justus felvázolta a különböző politikai pártok, csoportok sorrendjét, amit – véleménye szerint – a kormányzat követni fog a potenciális szövetségesek megnyerése érdekében. A lista élén a polgári, majd a klerikális körök szerepeltek, a végén pedig differenciáltan a szociáldemokraták: először a jobboldaliak, azután a baloldaliak, s utolsóként az „oppozícióban lévő kommunisták”. Továbbá megfogalmazta azokat a kritériumokat, amelyek teljesülése után tartotta csak elképzelhetőnek a tárgyalások megkezdését. Ezek a következők: az 1956-os letartóztatottak szabadon bocsátása; a börtönviselt szociáldemokraták rehabilitálása; a jelenleg függetlenített pártalkalmazottak egy részének leváltása. Miután Boros előadta ellenvéleményét, Justus a vita lezárásaként közölte, a részletkérdésekre majd a konkrét tárgyaláson kell kitérni, s egyben jelezte, az elhangzottakról tájékoztatni fogja Révészt és Kelement, mert minden bizonnyal a kormány őket fogja az ügyben felkeresni. Mátéka Sándor rendőr főhadnagynak a jelentéshez fűzött megjegyzéséből is kitűnik, hogy Justus megnyilatkozásaiból a rendszer iránti lojalitás tükröződött.¹⁰⁹ 1963 nyarán Justus már arról beszélt, hogy a közeledés elől a főbb akadályok elhárultak, de azt is kijelentette, ő nem kezdeményez semmit, politikai cselekvés helyett inkább a főiskolai oktatómunkát választaná.¹¹⁰ A Bécsbe készülő ügynöknek azt tanácsolta, közölje kint, hogy „nálunk is van fejlődés” a korábban rögzített három feltételből kettő teljesült: az 1956-os letartóztatottak szabadlábban vannak, az öregek rehabilitálása megtörtént. *„Tehát itt van a mód egy becsületes közeledés lehetőségére. Most már nem lehet [...] az 56-os sérelmekre hivatkozni, ez a téma világpolitikailag is kifutotta magát. [...] El kell mondani kint, hogy Magyarországon enyhülés van, minden politikai téren, velünk szemben is. Ugyanakkor még sok a tudatos akadályozás közép és alsó szinten.”*¹¹¹ „Borost” viszont arra biztatta, hogy legyen megfontolt és tartózkodó, amikor az emigránsokat tájékoztatja a hazai viszonyokról, nem lenne szerencsés, ha Kéthly vagy Szélig zavart keltene a „mi közeledési politikánkat” illetően.

Az MSZMP-hez közeledés lehetséges módozatait latolgató Kálmán József szociáldemokrata múltjával, politikai meghurcoltatásával egy korábbi tanulmányomban részletesen foglalkoztam.¹¹² Jelen esetben csupán azokra a tényekre, körülményekre kívánok röviden rávilágítani, amelyek következtében továbbra is az ÁVH érdekkörébe maradt: széles ismeretségi köre, népszerűsége, tekintélye az idős és ifjabb generáció körében, valamint az aktuális politikai kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásai, az emigrációhoz fűződő kapcsolata, politikai aktivitása miatt vált fontossá a folyamatos megfigyelése. „Boros”, aki élvezte fenntartás nélküli bizalmát, igencsak alkalmas volt e feladat maradéktalan végrehajtására. Kálmán különösen felhívta magára a figyelmet a lakásán többé-kevésbé rendszeresen tartott összejövetelek szervezésével. A klubestek vagy politikai szemináriumok mögött ellenséges csoportosulást véltek felfedezni az állambiztonsági szervek. Holott ezeken a „vitafórumokon” többnyire azok a fiatal,

baloldali érzelmű, egykor a párt középkáder állományához tartozó szociáldemokraták vettek részt, akik a passzivitás helyett a közéletbe való beintegrálódás, az aktív politikai cselekvés felé orientálódtak.¹¹³ Noha Kálmán Józsefnek a bekapcsolódást illetően nem voltak kiforrott elképzelései, néha elbizonytalanodott, megriadt a politikai szereplés előre nem látható következményeitől. Elsősorban az ifjú nemzedék érdekeit tartva szem előtt igyekezett régi kapcsolatait is latba vetni, fontos állami tisztségeket betöltő elvbarátai segítségét kérni, hogy a passzivitásból kitörni szándékozók számára megkönnyítse az érvényesülést. Ugyanakkor megbántottak, csalódottak érezte magát mindannyiszor, amikor tudomására jutott, hogy egyik-másik párthíve hűtlenné vált a szociáldemokrata eszmékhez, és belépett az MSZMP-be. Voltaképpen ez a kettősség jellemezte őt számos egyéb megnyilatkozásakor is. Az ügynöki jelentések tanúsága szerint véleménynyilvánításai általában szangvinikusak. A belpolitikai helyzetről hol nagyon kritikusan, hol pedig elismeréssel nyilatkozott. Így például az MSZMP VIII. kongresszusa után úgy látta, hogy nem történt semmi, a kormány nem tett lépéseket a szakemberek bevonására, tömegbázisának kiszélesítésére, csak a saját embereit cserélgeti, ezzel Rákosi rendszerét és módszerét idézi. Ennek ellenére reménykedett, hogy azért történni fog „némi elmozdulás” a rövidesen esedékes parlamenti választások s az azt követő kormányátalakítás után. Más alkalommal a pártvezetést tehetetlenséggel és határozatlansággal vádolta. Megítélése szerint a Horthy-rendszerben nagyobb volt a szólásszabadság, mint az 1960-as évek eleji Magyarországon. Ezzel szemben a Bécsbe készülő „Boros” azzal bízta meg, hogy az emigráció illetékes vezetőit feltétlenül tájékoztassa a hazai helyzetről. Közölje, hogy itthon Kádár kormányát *„sok kérdésben jónak és haladónak látják, s erősen foglalkoznak azzal, hogy hogyan lehetne közeledni hozzájuk és együttműködni velük, valamint támogatni őket”*.¹¹⁴ Ugyanekkor szükségesnek tartotta, hogy Bécsben széles körben terjessze Kéthly Anna Magyarországra történő hazatelepedésének ötletét, mert egyedül ő alkalmas a hazai szociáldemokraták összefogására. (Egyébként korábban Kéthly Erzsébet által is üzent, és hazatérésre biztatta Kéthly Annát, mivel sem Révész, sem Kelemen nem tartotta alkalmas pártvezérnek.) Továbbá arra biztatta az ügynököt, hogy tájékozódjék az emigráció helyzetéről, keresse fel Havas Gábort és Benjámint Olivért, és tegyen lépéseket segélyek küldése érdekében. „Boros” ezeken kívül még számos apró feladatot kapott tőle, amelyek teljesítésére nem vagy csak részben vállalkozott.

„Boros” külföldi útjáról visszatérve bizonyára beszámolt tartótisztjének az emigráció körében szerzett tapasztalatairól, és továbbra is aktívan folytatta ügynöki ténykedését a hazai szociáldemokraták között. Ám az elkövetkező időszakra vonatkozó jelentéseit a rendelkezésemre álló munka dossziék nem tartalmazzák. Arról azonban, hogy a későbbiek során, sőt még 1970-ben is az állambiztonsági szerveknek dolgozott, más források tanúskodnak.¹¹⁵

Az alig több mint fél tucat szociáldemokrata ügynök tevékenységébe betekintést nyújtó tanulmánynak nem volt célja pálcát törni az érintettek felett. A dokumentumok tükrében ugyanis nem vagy csak alig lehetne vállalkozni annak eldöntésére, hogy valójában a szervezett egyén „hóhér” lett-e vagy áldozat, esetleg mindkettő. Nem tudni biztosan, hogy a nagypolitika kényszere vagy egyéni ambíció következtében sodródott a barikád egyik oldaláról a másikra. Tény, hogy a nagy múltú, tekintélyes politikai tényezővé, tömegpárttá, sőt kormányzópárttá lett SZDP tagjai és vezetői körében is akadhettek és akadtak is szép számmal elveik feladására kész, a politika csábításának engedő személyek. Miután tevékenységükre fény derül, lehet, hogy egyesek emelt fővel tudták vagy tudják vállalni az utókor megvetését, mások talán életük végéig sem képesek feldolgozni az ügynöki munka okozta traumát.

¹ A tanulmány első része a *Betekintő* 2013/1. számában jelent meg.

² ÁBTL 2.2.2. A „Szepesi János” fedőnevű ügynök 6-os kartonján, valamint a jelentésein is „Szepesi János”-ként szerepel, csak később, ismeretlen okból átnevezték, és az ÁBTL nyilvántartásában is így regisztrálták.

Megjegyzendő, hogy a különböző személyekkel folytatott beszélgetésekről készült beszámolóiban „Szepesi” magát legtöbbször egyes szám harmadik személyben és Pusztai névvel jeleníti meg.

³ OHA Révész-interjú 5/1. 672.

⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1957. május 15. 14.

⁵ Uo. Jelentés, 1957. augusztus 21. (?) 88–90. (A dokumentumon a dátum rosszul olvasható.)

⁶ Uo. Jelentés, 1957. augusztus 27. 94.

⁷ Uo. Jelentés, 1957. június 27. 59–61.; ÁBTL 3.1.2. M-294096/1. Jelentés, 1959. december 28. 64–66.; uo. Jelentés, 1960. január 5. 105.

⁸ Uo. Jelentés, 1961. november 13. 280–281.

⁹ Uo. Jelentés, 1961. november 13. 275–278.; uo. Jelentés, 1961. december 29. 235–236.; uo. Jelentés, 1961. január 11. 340–342.

¹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1957. szeptember 17. 103.

¹¹ Uo. Jelentés, 1957. augusztus 27. 95.

¹² Uo. Jelentés, 1957. október 1. 117–118.

¹³ Uo. Jelentés, 1958. március 6. 129–131.

¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1959. december 28.; ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. 64–66.; Jelentés, 1960. január 5. 104–106.

¹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1957. július 16. 70.

¹⁶ Baranyai Tibort 1947 szeptemberében a SZIT-beli funkciójából leváltották, majd Párizsba emigrált. 1948 októberében a Peyer Károly által egybehívott emigráns szociáldemokraták kongresszusán az ekkor megalakított Magyar Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagjává választották, de hamarosan átpártolt a Szélig Imre és Bán Antal vezetésével létrehozott Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban szervezethez. Lásd Borbándi, 1989: 209, 216.; Habuda (szerk.), 1985: 38, 47, 190.

¹⁷ Egri Györgyöt 1950-ben internálták Recskre, 1953-ban szabadlábra került, majd a politikai rendőrség beszervezte. Az 1956-os forradalom után emigrált. Kanadában telepedett le, újságíróként tevékenykedett és „Kasba” fedőnévvel a magyar politikai rendőrség ügynökeként is dolgozott. ÁBTL 3.2.4. K-439. Összefoglaló, 1959. április 10. 16.; Böszörményi, 1990: 310–312, 317.

¹⁸ Kádár, 1999: 356–357. A SZIM-funkcionáriusokról készült jelentések dátuma egységesen: 1958. május 22. 213–215, 218, 220.

¹⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1957. december 23. 154.

²⁰ Uo. Jelentés, 1958. március 19. 205.; Az előző személyes találkozóról lásd uo. Jelentés, 1957. december 24. 156–157. (Hogy Marczali álláspontját a későbbiekben alaposan revideálta, azt bizonyítja, hogy 1962-ben belépett az MSZMP-be, és miniszterhelyettesi rangban vett részt a kormány munkájában. Vö. OHA Révész-interjú 5/2. 827.)

²¹ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1958. március 19. 206.

²² Uo. Jelentés, 1959. február 25. 394.

²³ ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1960. május 12. 8–82.; uo. 1960. december 1. 143–144.; 1961. október 26. 289–290.

²⁴ OHA Révész-interjú 5/2. 827.

http://www.tortelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=section&id=7&Itemid=67&lang=hu (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 5.).

²⁵ Kisházi 1957 elején a SZOT főtitkárhelyettese, 1957. május és 1963. március között munkaügyi miniszter; Vas (Witteg) 1958. márciustól 1975 februárjában bekövetkezett haláláig a SZOT alelnöke; Balassa 1957-től 1966-ig az Országos Erdészeti Főigazgatóság vezetője.

²⁶ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1958. február 10. 167–168.; uo. Jelentés, 1958. március 19. 206.

²⁷ OHA Révész-interjú 5/2. 668.

²⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1958. május 7. 210.

²⁹ Uo. Jelentés, 1958. február 10. 162. Vö. OHA Révész-interjú 5/1. 513.

³⁰ Az ügynökkel folytatott beszélgetés során kiderült: Bölcshöldi valamennyi egykori újpesti funkcionárius helyzetét jól ismeri, de állandó kapcsolatot nem tart velük. ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés 1959. június 15. 37.

³¹ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1958. december 23. 389.; ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1959. 39.

³² Uo. Jelentés, 1959. szeptember 14. 52–53.; uo. Jelentés, 1960. szeptember 5. 131–132.

³³ Kádár, 1999: 356–357.

³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1960. január 12. 103.

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1957. november 30. 153.

³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1959. március 13. 6–7.; uo. Jelentés, 1959. szeptember 23. 58–59.

³⁷ Uo. Jelentés, 1960. október, 13. 136.

³⁸ Uo. Jelentés, 1959. szeptember 23. 53.

³⁹ Uo. Jelentés, 1959. március 13. 7.; uo. Jelentés, 1961. május. 29. 173.

-
- ⁴⁰ OHA Révész-interjú 5/1 510.
- ⁴¹ ÁBTL 3.1.2. M-29409/1. Jelentés, 1961. március 20. 154.; uo. Jelentés, 1961. szeptember 5. 208.
- ⁴² Uo. Jelentés, 1959. április 28. 11.
- ⁴³ Uo. Jelentés, 1960. augusztus 29. 124.
- ⁴⁴ Uo. Jelentés, 1960. június 7. 119.; uo. Jelentés, 1961. augusztus 14. 182.
- ⁴⁵ Uo. Jelentés, 1961. szeptember 5. 205. és 207.
- ⁴⁶ Uo. Jelentés, 1962. április 10. 326.; uo. Jelentés, 1962. július 23. 369.
- ⁴⁷ Uo. Jelentés, 1962. november 6. 392–395.; uo. Jelentés, 1962. augusztus 13. 387–388.
- ⁴⁸ Uo. Jelentés, 1963. február 14. 396. 398.
- ⁴⁹ Uo. Jelentés, 1963. április 18. 415.; uo. Jelentés, 1963. augusztus 5. 420.
- ⁵⁰ Uo. Jelentés, 1961. augusztus 14. 183–184.
- ⁵¹ Uo. Jelentés, 1960. augusztus 29. 121–125.; uo. Jelentés, 1961. március 20. 157.
- ⁵² Uo. Jelentés, 1961. szeptember 5. 206.
- ⁵³ Uo. Jelentés, 1962. április 28. 347, 350.; uo. Jelentés, 1962. január 24. 333–335.
- ⁵⁴ Uo. Jelentés, 1962. július 23. 368.
- ⁵⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1958. május 6. 222–224.
- ⁵⁶ Uo. Jelentés, 1958. június 7. 233–236. Sági Gábor az első találkozásuk alkalmával közölte: telefonon „Péri” néven fog bejelentkezni, egyébként Révésszel is ezzel a névvel levelez. Uo. Jelentés, 1958. december 8. 381. (Benjámintudatta „Szepesivel”: a Magyarországról érkező üzenethozó „Semmering” jelszóval jelentkezzen nála vagy Herczognál. Ha Révész vagy Kelemen írásban akar közölni vele valamit, azt „Halászbástya lapon tegye”). Uo. Jelentés, é. n. 278–281. (A Kéthly Annával 1958. augusztus 20-án történt találkozásról. Kéthly információja szerint a dr. Háhn Sándor vezette Amerikai Szakszervezeti Csoport Magyarországra küldendő segélycsomagjait Brémában adják fel és feladóként Dr. Antal szerepel.) Uo. Jelentés, 1958. december 8. 351. (Pénzbeli segélyezéshez ritka esetben alkalmazandó titkos módszer a Magyarországról érkező Herczognál vagy Benjáminnál a „Semmering” jelszó után a szoros ábécé annyadik betűjét mondja, ahány ezer schillingre van szüksége, ha például 3000-re, akkor „C”-t, de maximum 5–6000-ról lehetett szó.)
- ⁵⁷ A Kéthly-alapot a Szocialista Internacionálé pártjai egyszeri alkalommal hozták létre a magyar emigráns SZDP dologi kiadásainak és Kéthly utazásainak fedezésére. Mivel az alapot újabb tételekkel nem gyarapították, a belőle történő kifizetéseket idővel korlátozni voltak kénytelenek.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, d. n. 278–281. Beszámoló az 1958. augusztus 20-án Kéthlyvel folytatott beszélgetésről; Jelentés, 1958. december 9. 347.; Strassenreiter, 1999a: 410–413.; Kádár, 2013: 101–104.
- ⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1958. április 26. 185.; uo. Feljegyzés, 1958. május 13. 230.
- ⁶⁰ Uo. Jelentés, 1958. július 9. 252–255. Vö. uo. Jelentés, 1958. július 9. 249–250.
- ⁶¹ Uo. Jelentés, 1958. július 9. 249–250.; uo. Jelentés, é. n. 278–281. A Kéthly Annával 1958. augusztus 20-án történt találkozásról; uo. Jelentés, 1958. augusztus 26. 258–263.
- ⁶² Uo. Feljegyzés „Szepesi” és Meggyesi nevű kapcsolattartója találkozásáról, 1958. július 1. 257.
- ⁶³ Például: ÁBTL 3.1.2. M-29409. Jelentés, 1958. október 18. 337.
- ⁶⁴ Uo. Jelentés, é. n. 327. 1958. szeptember 26-i találkozásról.
- ⁶⁵ Uo. Jelentés, 1958. október 20. 339.
- ⁶⁶ Uo. Jelentés, é. n. 281. Beszámoló az 1958. augusztus 20-án Kéthlyvel folytatott beszélgetésről.
- ⁶⁷ Uo. Jelentések, 1958. december 9. 353–354, 355–357, 345–348, 362–367, 349–352, 360. Vö. Strassenreiter, 1991: 58–82.; 2012: 292.; Nagy, 1984: 127–157.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. január 16. 112.
- ⁶⁹ Uo. Összefoglaló jelentés, 1960. december 7. 156.
- ⁷⁰ Uo. Munkaterv, 1966. december 14. 190.; uo. Jelentés, 1968. december 11. 205.
- ⁷¹ Uo. Jelentés, 1970. december 10. 229.
- ⁷² Uo. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14. 140.; ÁBTL 2.2.2. „Boros Jenő” fedőnevű ügynök 6-os karterja.
- ⁷³ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. november 14. 263.; ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. október 9. 257–262.
- ⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1960. december 7. 155.; uo. Együttműködési terv, 1967. március 20. 188–190, 194.; uo. Munkaterv, 1967. december 28. 200.; uo. Jelentés, 1968. december, 11. 205.; uo. Jelentés, 1970. december 10. 228–229.
- ⁷⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1959. június 22. 37.
- ⁷⁶ Uo. Jelentés, 1960. április 28. 148.; uo. Jelentés, 1960. július 6. 189.
- ⁷⁷ Uo. Jelentés, 1960. május 13. 162. A témához lásd még: uo. Jelentés, 1961. szeptember 7. 339.; uo. Jelentés, 1962. január 25. 405–406.; uo. Jelentés, 1961. december 13. 397. (Bácskai beszámoló az ügynököknek, hogy Zentai társaságában Bechtler kérdésének közvetítésére felkereste Justust. Feladata volt megtudni Justus véleményét, Révész Mihály és Bechtler Péter, a SZDP fővárosi frakciójának egykori prominens képviselőinek ötletéről, azaz

ha megírnák a főváros törvényhatósági bizottságának Horthy-korszakbeli történetét, miként fogadnák azt az illetékesek. Justus válasza: „A téma történelmileg is igen érdekes, de ezzel egyelőre még várni kell.” Megjegyzendő, fél évszázaddal később a mű el is készült, és 2011-ben meg is jelent, szerzője e tanulmány készítője volt.)

⁷⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14823/3. Jelentés, 1960. február 26. 130.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. március 14. 129.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. június 2. 175.; uo. Jelentés, 1960. november 17. 260.

⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/3. Jelentés, 1960. március 14. 190.

⁸² ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés 1962. szeptember 1. 66.

⁸³ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés 1963. január 16. 122–123.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Munkaterv, 1968. december 11. 211.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1962. szeptember 1. 63–64.

⁸⁶ Uo. Jelentés, 1963. február 25. 137.; uo. Jelentés, 1963. július 25. 208.

⁸⁷ Uo. Jelentés, 1963. szeptember 25. 232.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. október 11. 249.; ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. szeptember 25. 227.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1962. április 9. 396.

⁹⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. május 13. 169.; uo. Jelentés, 1963. szeptember 25. 233. Hogy később realizálódott-e a közös kiutazás, arra vonatkozóan adatot nem találtam.

⁹¹ Uo. Jelentés, 1962. október 11. 91.

⁹² ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1962. január 25. 408–409.; ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. szeptember 15. 219–220.

⁹³ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. szeptember 27. 353.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Munkaterv, 1970. december 16. A 234. oldalon a következő olvasható: Kertész Miklós visszaemlékezésének megírását „operatív úton megszerveztük” „Boros” segítségével. PIL 867. f. 1/k–9.; uo. 867. f. 1/k–298. (A levéltárban mindkét jelzeten van Kertész-visszaemlékezés, az első dátum nélküli és mindössze két oldal, s csupán az első világháború előtti időszakra vonatkozik, a másik 1966. augusztus 15-i keltezésű, inkább interjúszerű és a két háború közti időszakot érinti, terjedelme kilenc oldal. Azt azonban nem sikerült kideríteni, hogy valamelyiknek köze van-e „Boros” közreműködéséhez. Lásd még: Strassenreiter, 1999b: 409–410.)

⁹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. szeptember 13. 222.

⁹⁶ Uo. Jelentés, 1960. június, 14. 178–180.

⁹⁷ Uo. Jelentés, 1960. október 11. 247.

⁹⁸ Uo. Jelentés, 1960. november 14. 262.

⁹⁹ Uo. Jelentés, 1961. május 29. 308.

¹⁰⁰ Uo. Jelentés, 1962. március 27. 455–456.

¹⁰¹ ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14. 135.

¹⁰² ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1959. június 17. 25. Vö. ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Összefoglaló jelentés, 1959. december 14. 134.; ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1959. november 12. 81.; uo. Jelentés, 1960. november 17. 257.; uo. Jelentés, 1961. június 26. 316. (Révész Anna találkozásuk alkalmával – többek között – arról is tájékoztatta az ügynököt, hogy elítéli apját, amiért a fia előtt titkolja zsidó származását, és „egyenesen antiszemitanának neveli”).

¹⁰³ ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1962. március 12. 458–459.

¹⁰⁴ Uo. Jelentés, 1961. december 13. 412.

¹⁰⁵ Uo. Jelentés, 1960. szeptember 30. 234.; uo. Jelentés, 1960. december 12. 271–272.

¹⁰⁶ Uo. Jelentés, 1962. január 24. 427.; lásd még: uo. Jelentés, 1962. január 25. 429–430. (Justus szerint a XXII. kongresszus következtében Magyarországon néhány hónapon belül komoly változások, „kedvező jelenségek” várhatók. Jó jelnek tekintette például Friss István leváltását, amit a dogmatikus vonal leépítése kezdeteként értékelt.) A XXII. kongresszussal kapcsolatos eszmecserékről készült korábbi jelentések: uo. Jelentés, 1961. október 6. 381.; uo. Jelentés, 1961. október 27. 365–366.

¹⁰⁷ Uo. Jelentés, 1961. március 25. 289.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1962. augusztus 16. 47–48.

¹⁰⁹ Uo. Jelentés, 1962. szeptember 12. 72–76.

¹¹⁰ Uo. Jelentés, 1963. július 13. 194–196. Vö. Jemnitz, 1999: 400–401.

¹¹¹ Uo. Jelentés, 1963. szeptember 25. 234–235.

¹¹² Varsányi, 2011.

¹¹³ Veres Gábor, Dersi [Derzsi] Gyula, Bácskai Sándor, Lénárt Imre, Macskási Pál, továbbá az „öreg”, megrögzött szociáldemokraták közül Révész és Zentai. Lásd ÁBTL 3.1.2. M-29405. Jelentés, 1960. április 28. 153–155.

¹¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29405/1. Jelentés, 1963. szeptember 25. 230.

¹¹⁵ Például: ÁBTL 3.1.5. O-14823/1. Munkaterv, 1970. december 16. 234.; Szőnyei, 2012/I: 1073.; II: 175.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.2. Hálózati nyilvántartások

6-os karton „Boros Jenő”

6-os karton „Szepesi János” [Szepesi Sándor]

3.1.2. Munka dossziék (M-dossziék)

M-29405 Boros Jenő

M-29405/1. Boros Jenő

M-29409 Szepesi Sándor

M-29409/1. Szepesi Sándor

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

O-148223/1. Jobboldali szociáldemokraták

3.2.4. Kutató dosszié (K-dossziék)

K-439 ifj. Király Géza ügye

1956-os Intézet, Oral History Arcivum (OHA)

Révész András-interjú 5. Készítette Hegedűs B. András és Kovács András, 1986.

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

867. f. Visszaemlékezések

1/ k-9. Kertész Miklós visszaemlékezése, é. n.

1/k-298. Kertész Miklós visszaemlékezése, 1966. augusztus 15.

Nyomtatásban megjelent források

Strassenreiter, 2012

Strassenreiter Erzsébet: *Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976)*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Sajtó

Strassenreiter, 1991

Strassenreiter Erzsébet: A szociáldemokrata emigráció 1945 utáni tevékenysége. *Múltunk*, 1. sz.

Hivatkozott irodalom

Borbándi, 1989

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. 1. kötet. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Böszörményi, 1990

Böszörményi Géza: *Recsk 1950–1953*. Budapest, Interart Rt.

Habuda (szerk.), 1985

Habuda Miklós: *A SZIT. A Szakszervezeti Ifjúmunkás- és Tanoncmozgalom 1945–1950*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Jemnitz, 1999

Jemnitz János: Justus Pál. In *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerkesztő: Varga Lajos. Budapest, Napvilág Kiadó.

Kádár, 1999

Kádár Zsuzsanna: Bölesföldi Andor. In *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerkesztő: Varga Lajos. Budapest, Napvilág Kiadó.

Kádár, 2013

Kádár Zsuzsanna: Kéthly Anna (1889–1976). In *Rendszerváltozások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*. Főszerkesztő: Erdődy Gábor. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

Nagy, 1984

Nagy Kázmér: *Elvesztett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945–1975*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Strassenreiter, 1999a

Strassenreiter Erzsébet: Kéthly Anna. In *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerkesztő: Varga Lajos. Budapest, Napvilág Kiadó.

Strassenreiter, 1999b

Strassenreiter Erzsébet: Kertész Miklós. In *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerkesztő: Varga Lajos. Budapest, Napvilág Kiadó.

Szőnyei, 2012

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. 1–2. kötet. Budapest, Noran Könyvesház Kft.

Varsányi, 2011

Varsányi Erika: A szociáldemokraták az igazságszolgáltatás útvesztőiben (1950–1962). Kálmán József emlékezete. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2011_4_varsanyi (utolsó letöltés ideje: 2013. július 3.).

Kihagyott helyzetek

Magyar–szovjet válogatott labdarúgó-mérkőzések és a magyar állambiztonság

1.

Közismert, hogy a sport, különösen a labdarúgás az államszocialista diktatúra kiépülésétől kezdve összefonódott a politikával.¹ Majtényi György szerint a kommunista vezetők „futballőrülete” a munkás-ethosz megnyilvánulásának tekinthető. Az elit a focin keresztül igyekezett láthatatlanná tenni az őt a tömegektől elválasztó határokat, ami annál is fontosabb volt a számára, mert éppen a dolgozó tömegekre hivatkozva gyakorolta uralmát.² A labdarúgásnak és különösen az Aranycsapatnak szánt figyelemelterelő, illetve legitimáló funkció révén válik érthetővé például, miért váltott ki óriási elkeseredettséget, és vezetett utcai tömegtüntetésekhez az 1954-es világbajnoki döntő elvesztése.³ Ezt követően a vezetés mintha a hibákat is jobban észrevette volna; a magyar labdarúgás helyzetéről 1956 közepén készített, Hegyi Gyula, az Országos Testnevelési és Sportbizottság elnöke által jegyzett jelentés például igen kritikus hangot ütött meg.⁴

Fontos leszögezni, hogy a foci és a széles értelemben vett politika összefonódása távolról sem tekinthető kivételesnek, sőt, a játék – egy bizonyos szinten felül – rendszerint túlmutat önmagán. „Természetesen a labdarúgás nem ugyanolyan súlypont, mint Bach vagy a buddhizmus. De gyakran mélyebb érzéseket kelt, mint a vallás, és a hagyományok tárházaként legalább ugyanannyira része a közösségi létnek” – fogalmazta meg Franklin Foer.⁵ A futball identitásokat hordoz és identitásokat teremt, visszatükrözi a társadalmi és politikai változásokat, mozgásokat, és generálja is azokat. Gondoljunk csak a Rangers és Celtic ír eredetű, ám Skóciában gyökeret eresztő és szárba szökkenő ellentétére⁶ vagy arra, hogy a Franco-diktatúra időszakában milyen szerepet töltött be a baszk és a katalán azonosság kifejezésében az Athletic Bilbao és az FC Barcelona. Utóbbi Manuel Vázquez Montalbán író nemes egyszerűséggel „az állam nélküli nemzet eposzi fegyveré”-nek nevezte.⁷ (Hasonló szerepet játszottak a bécsi klubok az Anschluss után provinciálissá váló Bécs identitásának megőrzésében.⁸) Miután a labdarúgást nem légüres térben játsszák és nézik, természetes, hogy a „külvilág” értékei, érdekei, nézetei, hiedelmei megjelennek a pályán, és még inkább a nézőtéren. Miként, mondjuk, az angol–argentín válogatott meccsek teljesen más jelentést hordoznak a Falkland-háború után, mint hordoztak előtte, úgy a magyar és a szovjet válogatott közötti mérkőzések sem voltak szimplán focimeccsek, hanem, a két ország egyenlőtlen viszonya miatt, különös jelentőségre (és jelentésre) tettek szert a 20. század második felében.

A magyar és a szovjet labdarúgó-válogatott (1954 és 1991 között) húsz hivatalos mérkőzést játszott egymással; tíz alkalommal a szovjetek, négyszer a mieink nyertek, míg hat találkozó döntetlenre végződött.⁹ Bár kétségtelen, hogy voltak olyan időszakok, amikor a szovjetek jobb játékerőt képviseltek a mieinknél (gondoljunk csak a Lev Jasinnal felálló, 1960-as Európa-bajnok együttesre), ám mindenképpen figyelemre méltó, hogy a világverő Aranycsapat egyszer sem tudott diadalmaskodni a szovjetek felett. (1956 szeptemberében Moszkvában győzelmet arató együttest legfeljebb már csak félig-meddig lehetett az Aranycsapatnak tekinteni.) A jelek szerint azonban a szovjetek sem bíztak semmit a véletlenre: talán nem véletlen, hogy 1952 májusában „Moszkva válogatottja” néven álltak ki ellenünk (bár Puskáséknak így sem sikerült nyerni), és az első hivatalosan is Szovjetunió elleni mérkőzésre csak az elvesztett vb-döntő után, 1954 szeptemberében került sor. (Megjegyzem, ez az óvatosság, már ha erről volt szó egyáltalán, nemcsak a magyarokkal szemben érvényesült, hiszen ebben az időszakban a barátságos meccseit rendre Moszkva válogatottjaként játszotta a szovjet csapat.) Bár a hatvanas években a magyar válogatott már nem számított a világ legjobb csapatának, azért még mindig Európa és a világ élvonalába tartozott, ám nyerni ekkor sem nagyon sikerült. Emiatt széles körben elterjedt a vélekedés, hogy a találkozók eredménye nem a pályán dőlt el, a mieinknek felsőbb utasításra kellett leadni a meccseket.

A magyar–szovjet mérkőzéseket tehát a közvélemény jelentős része politikai tettként értelmezte. És ekként értelmezte az állambiztonság is, amely amúgy is nagy figyelmet szentelt a sportnak és a labdarúgásnak. A Szovjetunió elleni találkozókval kapcsolatban elsősorban az érdekelte őket, hogy az emberek mit gondolnak arról, vajon ki vagy mi felelős a kihagyott helyzetekért. A politikai rendőrség úgy gondolta, hogy a mérkőzésekkel kapcsolatos vélemények, megjegyzések kifejezik a megszólalóknak, véleménynyilvánítóknak a két ország viszonyáról vallott felfogását; a kifejezetten ellenséges személyeknek ezek a találkozók alkalmat adnak a szovjetellenes, nacionalista meggyőződésük nyilvános hangoztatására. Az ellenfelet, jelesül a szovjet csapatra vonatkozó, a lelátókon elhangzott megnyilvánulások a fenti értelmezési keretbe, politikai közegbe kerülve azonnal más értelmet nyertek, és könnyen szovjetellenesség gyanújába keverhették a szurkolókat. Arra, hogy a lelátókon elhangzó, persze nem éppen irodalmias bekiabálások az állambiztonság olvasatában tudatos szovjetellenes támadássá váltak, jó példa az 1963. augusztus 11-én az FTC és a Dinamo Moszkva között a Népstadionban lejátszott barátságos mérkőzés, melyről egy állambiztonsági jelentés azt írja: „...a résztvevő szurkolók részéről rendkívül éles szovjetellenes hecckampány folyt, amely pl. »ki hívott ide benneteket?«, »menjeteK vissza Moszkvába«, »csürhe ruszkik«, »fatuskók« ütemes kiáltásokban nyilvánult meg, mely nagy felháborodást keltett a sportszerető közvéleményben”.¹⁰ (A meccsel még a legfelső pártvezetés is foglalkozott: az MSZMP Politikai Bizottsága határozatban figyelmeztette a sportvezetőket, „hogy komoly politikai hiba volt a Dinamo–Ferencváros mérkőzés megrendezése”.¹¹) Megjegyzem, a lelátón tartózkodó hálózati személy csak annyit jelentett, hogy a „hangulat általában rossz volt a durva játék miatt, azonban kirívó eset nem fordult elő, mivel több egyenruhás rendőr is volt a szektorban”.¹²

Írásomban három magyar–szovjet meccs, az 1966-os világbajnokságon játszott találkozó, valamint a két 1968-as Európa-bajnoki selejtező kapcsán kifejtett állambiztonsági tevékenységet vizsgálom meg. Ezekről a mérkőzésekről maradt fenn ugyanis a legtöbb állambiztonsági dokumentum.

2.

Az 1966-ban Angliában rendezett világbajnokságon a magyar válogatott csoportjában a második helyen végzett, megelőzve a címvédő Brazíliát. Amikor kiderült, hogy a negyeddöntőben a Szovjetunióval fogunk játszani, azonnal megindultak a találgatások, hogy vajon a magyarok „lefekszenek-e” a szovjeteknek. Az állambiztonság pedig azonnal érdeklődni kezdett a találgatások iránt. Az ifjúságvédelmi területen foglalkoztatott „Papp Ferenc” fedőnevű informátort is megbízták azzal, hogy a November 7. téri (ma Oktogon) totózóban és a közeli Rozmaring eszpresszóban figyelje a vb-vel kapcsolatos hangulatot. Utóbbi helyen „Papp” egy asztaltársaság beszélgetését hallgatta ki: a jelenlévők szerint „a magyar csapat eladja a mérkőzést, kapnak fejenként 100 000 Ft-t, és győzni engedik a szovjeteket”. Egy később csatlakozó férfi kijelentette, „ha a magyarok győznek, a szocializmusnak vége Magyarországon”. A Pesterzsébeti Vasas Kultúrházba, közkeletű nevén a Csilibé bejáró fiatalok úgy vélték, hogy jobb a magyar válogatott, de döntetlenre fognak játszani, és a szerencsére bízzák a továbbjutást.¹³

Hasonló véleményekről számolt be egy másik, szintén a fiatalok körében mozgó hálózati személy, „Pincés” is, aki azt jelentette, hogy a Szabadság Szálló felszolgálói szerint „le fogunk feküdni”. Az egyik pincér ennek kapcsán megjegyezte, hogy így „olcsóbb lesz a Moszkvics”. „Pincés”-t is megbízták, hogy – a Moszkva téren, valamint a Hungária Étterem, az EMKE és a Savoy Étterem előtti részeken, ahol a totózók rendszeres összejönnek – figyelje a világbajnoksággal kapcsolatos hangulatot, és amennyiben szovjetellenes kijelentéseket és – lám, mire volt felkészülve az állambiztonság – tüntetésre vagy egyéb rendzavarásra utaló előkészületeket észlel, azt azonnal jelentse.¹⁴ (Ílyenekre végül nem került sor, az említett helyeken még kisebb csoportosulás sem alakult ki.¹⁵)

Némileg más hangulatról számolt be „Kovács István” fedőnevű ügynök, aki a „Papp” által is látogatott Rozmaring eszpresszóban hallgatott ki egy beszélgetést. Ennek során politikai felhangok nélkül arról volt szó, hogy a szovjetek elleni mérközéstől semmi jót nem lehet várni, mert a mieink gátlásokkal küzdenek a szovjet válogatott ellen, emellett nincsenek is olyan jó erőben, mint azok. Baróti Lajos szövetségi kapitány már nem tudja összefogni a társaságot, a játékosok parancsolnak neki. A beszélgetés résztvevői biztosak voltak abban, hogy hazatérve Baróti lemond a posztjáról.¹⁶

A félelmek beigazolódtak, hiszen július 23-án Sunderlandben 2-1-es vereséget szenvedtünk a szovjetektől. A mérkőzés után immáron arról folytak az eszmecserek, hogy vajon felsőbb utasításra vesztettünk-e. „Papp Ferenc” megállapítása szerint a Rozmaring presszóban jelenlévőknek csak mintegy tizede állította, hogy a magyar csapat „lefejt”. A többség azon a véleményen volt, hogy „elmúlt már a Rákosi-rendszer”, amikor le kellett adni a meccseket, egyszerűen azért kapott ki a válogatottunk, mert az egész VB-n rapszodikus teljesítményt nyújtott, és most nem fogott ki jó napot. Hasonlóképpen gondolták a mérkőzés másnapján a Bartók Béla úti Szeged Étteremben összegyűlő társaság tagjai is (ahova feltehetően a besúgó is tartozott). A fiatalok helyeselték Baróti Lajos szövetségi kapitány lemondását, mondván, nem végzett rossz munkát, *„de éppen ideje, hogy átadja helyét egy fiatalabb, nagyobb tudású személynek”*.¹⁷

„Kovács István” egyáltalán nem hallott olyan véleményeket, miszerint a magyar csapat politikai okok miatt „lefejt” volna a szovjeteknek, ezek jobbak voltak, megérdemelten győztek. Az ügynök környezetében lévő emberek – bár *„nagyon elkeseredetten szidták a játékosokat és a vezetőket”* – általában meg voltak elégedve a válogatott által elért eredménnyel. Noha a nyolc közé kerülés után jobbat vártak, egyöntetű vélemény szerint a játékosok megérdemlik, hogy ünnepélyesen fogadják őket.¹⁸

Mindazonáltal az elvesztett negyedöntő miatt érzett elkeseredés sok futballrajongóban keltett heves indulatokat, és volt, aki ellen eljárás is indult ezért. Egy tatabányai fiatalember, T. M. július 25-én az Egység utcai étkezdébe tért be ebédelni. Kis idő múlva az asztalához telepedett egy idegen, tőle idősebb férfi, L. I., majd megjelent T. M. két ismerőse, L. G. és U. Sz. J. is. Evés közben a világbajnokságról, kiváltképp a magyar válogatott teljesítményéről kezdtek beszélgetni. T. M. azon a véleményen volt, hogy a magyar csapat „lefejt” a szovjeteknek, majd valamivel később, miután a többiek is elmondták a véleményüket, indulatosan valami olyan kijelentést tett, hogy ezeknek a piszkos szovjeteknek lefejt a magyar csapat, a szovjet futballistáknak egytől egyig eltörné a kezét-lábát, és ha rajta múlna, a szovjeteket a legkisebbtől a legöregebbig mind kiirtaná. Ebben lényegében az összes jelenlévő megegyezett (csupán L. G. emlékezett úgy, hogy T. M. kinyírás helyett akasztásról beszélt), L. I. csak annyit tett hozzá vallomásaiban, hogy megkérdezte T. M.-et, akkor vajon a portugáloknak is lefejtünk?¹⁹ (Minden bizonnyal ő, vagyis az „idősebb férfi”, jelentette fel T. M.-et, U. Sz. J. ugyanis elmondta, hogy amikor felálltak az asztaltól, arra lett figyelmes, hogy az asztalnál ülő ismeretlen férfi „valamit feljegyzett”).²⁰

T. M. mindvégig azt hangoztatta, hogy valamennyi kijelentését, így az utolsót is, a szovjet játékosokra értette. *„Előadni kívánom, hogy én nem haragszom a szovjet népre, emberekre, és én nem is azokra mondtam, hogy kinyírnám őket. Hiszen a futballról volt szó, én kijelentésemet úgy értelmeztem, hogy a szovjet csapatokat a legkisebbtől a legnagyobbat [sic!] mind kinyírnám játékban, vagyis valamennyi csapatjukat meg tudtuk volna verni, hiszen olyan nagy helyzeteket hagyott ki egy-egy játékosunk, hogy azt a labdát még én is berúgtam volna”* – védekezett. Kihallgatója azonban nem akart hinni neki, és a pontos fogalmazást kérte számon rajta, illetve nekiszégezte azt – az utólag is logikusnak tűnő – kérdést, hogy ha a magyar játékosokra haragudott, akkor miért a szovjet focistákat akarta „kinyírni”. T. M. erre azt válaszolta, hogy rájuk is haragudott, *„mert rosszabbul játszottak, mint a magyar csapat, két gólhelyzetük volt, és mind a*

kettőt ki is használták".²¹ Elismerte, hogy meggondolatlanul cselekedett, ám úgy vélte, nem követett el olyan súlyos bűncselekményt, hogy azért le kellett őt tartóztatni.²²

Az augusztus 5-én kezdődött nyomozást alig két hét alatt befejezték.²³ A tatabányai Városi Bíróság viszont csak október végén hozta meg az első fokú ítéletét: T. M.-et közösség megsértése miatt tízhavi javító-nevelő munkára ítélték, amit a munkahelyén, 15%-os bércsökkentéssel kellett eltöltenie. Az indoklás hosszasan fejtegeti, hogy a vádlott nagy futballrajongó, ha módja van, minden mérkőzést megnéz, rendszeresen olvas sportújságot, jól ismeri a csapatok összeállítását és játéktudását – ezzel mintegy azt sugallva, hogy T. M.-nek igaza lehetett akkor, amikor azt hangoztatta, hogy a magyar válogatottnak győznie kellett volna. Vagyis tettét a mérkőzés elvesztése miatti – a fentiek alapján jogosnak tekinthető – felháborodásában, ún. „vélt sérelem” miatt követte el. A bíróság elfogadta T. M. védekezését, vagyis azt, hogy a szovjetek „kinyírására” vonatkozó kijelentését a szovjet labdarúgókra tette, és nem a szovjet emberekre általában. Miután a beszélgetés során a világbajnokság és a magyar–szovjet mérkőzés volt a téma, egyrészt „a logika általános szabályait”, másrészt „az egyszerűbb emberek mondatszerkesztési készségét” figyelembe véve nem is lehetett más következtetést levonni. (Habár L. I. a vádlott megjegyzéséből azt a konklúziót vonta le, hogy a vádlott a megjegyzését a szovjet népre értette, a bíróság szerint a tanúnak a tényeket kell közölnie, nem pedig következtetéseket; ezek levonása a bíróság dolga.)²⁴

A másodfokon eljáró Komárom Megyei Bíróság teljesen máshogy látta az esetet, a vádlott cselekményét izgatásnak minősítette, és ezért T. M.-et négyhavi szabadságvesztésre ítélte, melynek végrehajtását három évre felfüggesztette. A megyei bíróság véleménye szerint T. M. kijelentése (ha rajta múlna, kinyírná a szovjeteket a kicsitől a nagyig) egyfelől nem kizárólag a szovjet futballistákra, hanem valamennyi szovjet emberre vonatkozott, másfelől azt nem a mérkőzés feletti vita hevében tette, hanem a korábbi megnyilatkozásaitól „időbelileg megszakítva”. Sajátos humorérzékről tesz tanúbizonyosságot az indoklásnak az a maliciózus megjegyzése, miszerint „a logika általános szabályai” alapján olyan következtetés is levonható, hogy a vádlott a fenti szavakat a szovjet népre vonatkoztatta. A megyei bíróság nem fogadta el azt sem, hogy bármilyen „vélt sérelem” állhatna a kijelentések háttérében, mivel „*semmiféle egyéni sérelem nem érhet egy magyar futballrajongót, mert a magyar csapat esetleg vereséget szenved*”.²⁵ A jogerős ítélet nyomán T. M. politikai elítéltnek minősült, ezért az állambiztonság operatív nyilvántartásba vette és évekig megfigyelés alatt tartotta.²⁶

A sport iránt érdeklődő közvélemény egy része hónapokkal később is meg volt arról győződve, hogy a szovjetektől elszenvedett vereségnek nagypolitikai okai voltak. Amikor 1966 őszén felvetődött – az utóbb valótlannak bizonyuló – hír, miszerint Baróti Lajos lesz az FTC edzője, az elképzelés enyhén szólva nem aratott nagy sikert a játékosok, a vezetők és a drukkerok körében. Utóbbiak úgy látták, hogy Baróti azért akar befurakodni a Ferencvároshoz, hogy „*helyrehozza becsületét, és hogy ne utálja mindenki*”. (Ez a vélemény az FTC-hez kapcsolódó jelentésekről is sokat elárul.) A Fradi-szurkolók szerint a volt szövetségi kapitány kormánykitüntetését is azért kapott, mert „a világbajnokságon a szovjet csapattól hagyta megveretni a magyar csapatot”.²⁷

3.

Az 1968-as Európa-bajnokság selejtezőinek első körét magabiztosan teljesítette a magyar csapat, csoportjában az élen végzett, megelőzve az NDK-t, Hollandiát és Dániát. A második, egyenes kieséses szakaszban a szovjet válogatott várt a magyarokra. A találkozóra a szokásoknak megfelelően nemcsak a játékosok, edzők és sportvezetők, hanem az állambiztonsági szolgálatok is készültek. Az 1968-ban sorra kerülő főbb sportesemények operatív biztosítási terve alapján a májusi mérkőzésre a BM III/III-2. Osztály nyolc operatív tisztet vezényelt. (A május 26-i magyar–szovjet ifjúsági találkozóra elégségesnek tartották egyetlen tiszt kiküldését.) Jelezték, hogy a meccs pontos idejének kijelölését követően – a terv készítésekor még nem tudták, hogy arra 4-

én kerül majd sor – külön biztosítási tervet készítenek a BRFK Politikai Nyomozó Osztályával együttműködve.²⁸ (Ez utóbbi nem található meg az ÁBTL iratai között.)

Várkonyi Bálint százados 1968. március 15-én folytatott megbeszélést Elbert Györggyel, az MTS párttitkárával és Pécsi Tiborral, a Sportpropaganda Vállalat igazgatójával. A mérkőzés jegyeinek tervszerű elosztása érdekében megállapodtak, hogy a belépőket elsősorban a munkahelyi kollektíváknak biztosítják, szükség esetén fel is hívják a vállalatok és különböző szervezetek figyelmét a jegyigénylésre. (Az igények teljesítéséről a területi testnevelési és sportbizottságok elnökeit, valamint a kerületi párttitkárokat is tájékoztatni kellett.) Csak a fennmaradó részt árusították elővételben, ám a IV., V. és VI., valamint a J, L, P és R szektorokba egyéni vásárló így sem vehetett belépőt. A jegyeket úgy kellett elosztani, hogy négy-öt darabnál több ne szóljon egymás mellé, a többit más szektorokba és különböző sorokba kellett kiadni.²⁹ Pár héttel később az MTS arról tájékoztatta az állambiztonságot, hogy a találkozóra állítólag több ezer csehszlovák és lengyel turista érkezése várható. Az információt egy ügynökjelentés is megerősítette, eszerint ugyanis a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatói jegyeket vásárolnak lengyel egyetemisták részére. A rendőrség a tekintetben viszont nyugodt lehetett, hogy „huligán megmozdulásra” utaló értesüléseik nem voltak.³⁰

A mérkőzés előtti napokban a jegyeladás, pontosabban az eladott jegyek elosztásának a kérdése a szurkolókat is foglalkoztatta. „Kőműves” informátor előtt az FTC volt propagandistája kifakadt, hogy a jobb helyekre szóló belépőket a munkásörség és a BM kapta, mert félnek. (Hogy kik és kitől, vagy mitől, a jelentésből nem derül ki.) A Fradi pénztárosa abbéli félelmének adott hangot, hogy valakik valamire készülnek, amiből csak baj szokott származni. Amikor az ügynök felvetette, hogy abból senkinek sem lesz baja, ha a szabálytalanságnál fütyülnek, az úszószakosztály jelen lévő elnöke megjegyezte: *„Na de itt nem arra mennek, hanem tudják azt, hogy a mieink kiesnek, és ez fáj a magyar közönségnek.”* A pénztáros szerint a közönség ennek ellenére, sőt csak azért is balhézni fog, és biztosra vette, hogy lesz, akit elvisznek.³¹ „Kőműves” pár nappal később egy beszélgetésről számol be, amelynek az egyik résztvevője felvetette, hogy úgysem nyerhetünk, mire egy másik jelenlévő megjegyezte, hogy akkor *„olyan tüntetés lesz, hogy az na”*. Az informátor szerint ha jobbak a mieink, akkor nyerhetünk a szovjetek ellen, mint Nápolyban a vízilabda-csapat, ám erre azt a választ kapta, hogy az más, ott nincs akkora tömeg, mint a focinál.³²

A fentiekből látható, hogy az állambiztonság – természetesen – az általa foglalkoztatott hálózati személyeket is felkészítette a mérkőzésre. Azokkal az ügynökökkel, akikkel rendszerint havonta tartottak beszámolót, most heti két alkalommal kellett beszámolniuk a birtokukba jutó információkról.³³ Helyzetükből adódóan elsősorban a BRFK sportvonalon szervezett ügynökei jöttek számításba, főleg azok, akik a leginkább „nacionalistának” tekintett Ferencváros szurkolóinak megfigyelését végezték. A „Csillag” fedőnéven jelentő informátort már hetekkel korábban megbízták, hogy jelentse, a hangadók milyen ellenséges politikai megnyilvánulásokat tesznek a mérkőzés kapcsán, illetve milyen terveik vannak a meccsre.³⁴ Sajnos, az informátor munkadossziéjában az április utáni hónapokból nem található jelentés, így nem tudjuk, hogy milyen eredménnyel teljesítette feladatát. Egy másik hálózati személynek adott utasítás azt mutatja, hogy a besúgók feladata nem csupán a megfigyelés volt, hanem a szurkolók hangulatának alakítása is. A „Zombori” fedőnevű informátort ugyanis azzal bízták meg, hogy keressen fel két fradista vezérszurkolót, és érdeklődjön a meccsel kapcsolatos terveikről, a beszélgetés során pedig az instrukcióknak megfelelően kellett viselkednie: *„Vesse fel, hogy nincs nagy remény a győzelemre, azonban bízni kell a csapatban.”*³⁵ Nem tudni, hogy az állambiztonság ezzel az utasítással – a hálózati személyen keresztül – a szurkolók hangulatát igyekezett-e alakítani (és lehűteni a túlzott várakozásokat), vagy azért adták-e az ügynök szájába a fenti szavakat, hogy véleménye ne különbözzön a szurkolók többségének a véleményétől.

Az állambiztonság a jelek szerint nemcsak a nézők, hanem a csapat miatt is aggódott. Biztos, ami biztos alapon a mérkőzés előtt K-ellenőrzés alá vonták Sós Károly szövetségi kapitányt, vagyis a postáját megfigyelték.³⁶ Az igazi problémát azonban a labdarúgók jelentették. A csapat tagját, „Nemere” informátort is utasították, hogy amennyiben a magyar–szovjet találkozóval kapcsolatban „olyan szándékról vagy előkészületről szerezne tudomást, mely a BM szervek közbenjárását igényli, időben tegye meg jelentését”.³⁷ Hírek szerint több meghatározó játékos nem akart játszani a szovjetek ellen. A „Forgács” fedőnevű informátor a Sport Szállóban a válogatott keret többi tagjától hallotta, hogy Rákosi Gyula és Farkas János félnek a szovjetek elleni összecsapástól, nem akarnak szerepelni a mérkőzésen, ezért a bajnoki találkozón igyekeznek megsérülni; már az előkészületi meccseken is ezért játszottak formán kívül. Rákosi a „Kőműves” fedőnevű besúgónak is azt mondta, hogy örülne, ha sérült lenne.³⁸ „Kőműves” szerint sérülésre hivatkozva Varga Zoltán is le akarta mondani a válogatott meccs előtt lejátszott Diósgyőr elleni bajnokin való részvételt, ám végül – nem tudni, kinek a hatására – vállalta a játékot. A sérülések olyannyira elszaporodtak, hogy az egyesületek orvosait piszkálni kezdték, így Juhász József, az FTC orvosa sem merte már azt mondani, hogy Albert Flórián sérült.³⁹

A politikai rendőrséget leginkább Albert – szerintük hetek óta színlelt – sérülése foglalkoztatta. „Forgács” szerint Albert Flórián azért nem tartott a csapattal, mert a Dunaújváros elleni meccsen megsérült, ám a besúgó egy újvárosi játékostól úgy értesült, hogy Albert semmilyen rúgást nem kapott a lábára, egyszerűen csak lement a pályáról.⁴⁰ A valódi okra vonatkozóan több feltételezés is az állambiztonság tudomására jutott, ám ezekben csak az volt a közös, hogy a labdarúgó nem akart a válogatottban szerepelni.⁴¹ „Kőműves” úgy tudta, hogy Albert a Mátraival való konfliktusa miatt nem akar játszani a válogatottban; hiszen már a Fradiból is ő zavarta el Mátraikat.⁴² Csapattársa, „Nemere” szerint Albert a rá kiszabott pénzbüntetés miatt sértődött meg, azonban azon a véleményen volt, hogy a mérkőzésért járó 30 000 forint minden bizonnyal jobb belátásra bírja Albertet, aki vállalni fogja a játékot.⁴³ Az értesülés bekerült a mérkőzéssel kapcsolatos helyzetjelentésbe is, ám „Kőművest” jelölték meg hírforrásként.⁴⁴ Ő azonban a munkadossziájában található dokumentumok alapján akkor még nem jelentett ilyet. Csak később számolt be arról, hogy a hírek szerint a labdarúgó egy csempészési ügyben kiszabott pénzbüntetését az állammal akarja kifizettetni, ezért nem játszik (tehát sértődést kifejezetten nem említ). Az informátor egyébként a csapatorvostól azt hallotta, hogy Albert játékra képes.⁴⁵

Albert Flórián végül is nem lépett pályára, a mérkőzés előtti napon jelezte ugyanis a kapitánynak, hogy lovaglóirom-sérülés miatt nem tudja vállalni a játékot. Lépése rossz hatással volt a csapattársakra, és nyomott hangulatban készültek a meccsre. Különösen a két újonc, Fazekas László és Fatér Károly volt ideges, olyannyira, hogy a meccs közben majdnem rosszul is lettek.⁴⁶ Az előzetes félelmek végül nem igazolódtak, tizenkét év után ismét le tudtuk győzni a Szovjetunió válogatottját: a május 4-i találkozón, mint az közismert, 2–0-ra nyertünk. A korábban említett labdarúgók közül Rákosi Gyula és Farkas János játszott, sőt utóbbi szerezte a magyar csapat vezető találatát; a másik gólszerző Göröcs volt.

A mérkőzés során nagyobb rendbontásra nem került sor. Egyedül a Csehszlovákiából érkező szurkolók viselkedése keltett figyelmet, amiről több hálózati személy is beszámolt. „Kovács István” szerint a mintegy 30–40 fős társaság egymás között csehül (vagy, ami valószínűbb, szlovákul) beszélt, de magyarul biztatta a hazai csapatot, és „rettentő pocsek hangon” szidta a szovjet játékosokat. Csürhének nevezték őket, azt kiabálták nekik, hogy „dögöljete meg”, a magyar játékosokat pedig a szovjetek agyonrúgására biztatták. Egy transzparenst is kiakasztottak, amely üdvözölte a magyar válogatottat, a szovjetekről pedig azt állította, hogy csak nézők lesznek Olaszországban, amivel nagy tetszést arattak a környéken állók körében. A Csehszlovákiából érkezők csodálkoztak rajta, hogy a hazai szurkolók nem szerelkeztek fel zászlókkal és más, a szurkoláshoz szükséges eszközökkel, mire azt a választ kapták, hogy ez nálunk tiltva van, mint ahogy

az ordenáré kiabálás is. A „csehek” csak annyit mondtak, hogy „mit félnek a ruszkitól, nekik azok nem testvéreik”. Páran csatlakoztak hozzájuk a kiabálásokban, ám a többség sportszerűen szurkolt, és kizárólag „Hajrá magyarok”-kal buzdította a csapatát. A mérkőzés után a tömeg viszonylag csendben vonult el, komolyabb rendzavarást az informátor nem észlelt.⁴⁷ Az északi szomszédainktól érkező szurkolók viselkedésének – a második féldőben – „Zombori” is tanúja volt. Az általa 1000–1500 fősre taksált csoport tagjai, akiket az informátor szlovákként azonosított, „nem megengedett módon viselkedtek, szovjetellenes kijelentéseket tettek”. („Zombori” jegyzékekről is beszámolt, akik a mérkőzés előtt kétszeres áron adták tovább a belépőket, amiről a helyszínen lévő rendőröket is tájékoztatta.⁴⁸)

Az állambiztonság olyan információk birtokába is jutott, amelyeket a mérkőzést a televízió követő nézők megnyilvánulásairól jegyeztek fel. A győri katolikus hittudományi akadémián dolgozó ügynök, „Jász István” a meccset néző kispapok által teremtett „borzasztó légkörről” számolt be. Már az elején elhangzott olyan kijelentés, hogy a magyar játékosok imádkoznak, mert (a szovjeteknek való) lefekvés előtt imádkozni kell. Ezután „szinte túllícitálták egymást a gyalázkodásban”, olyanokat kiabálva, mint például „rúgd agyon a pizsok ruszkit”. A leírás alapján a szeminaristák meg voltak győződve, hogy a magyar csapatnak le kell adni a mérkőzést, míg a végén már azt hangoztatták, hogy Fatér nem fog többet szerepelni a válogatottban, mert jól védett. Az ügynök, előljáróként, igyekezett fegyelmezni a tévézőket, ám nem sok eredménnyel. A találkozó után a rektornak is jelentette az esetet, aki vizsgálatot indított, ám ezt „Jász” kabaréba illőnek titulálta. Sérelmezte azt is, hogy a püspöknek címzett tájékoztatás szerint ő állítólag azt mondta, hogy szervezett szovjetellenes támadás történt, ezzel szemben csak tendenciózus szovjetellenes pszichózisról beszélt. A rektor úgy vélte, hogy túlreagálta a dolgot, nem kellett volna ügyet csinálni belőle.⁴⁹

4.

Az első mérkőzés után bizakodó volt a hangulat, noha már a Népstadionból távozó szurkolók körében elhangzott olyan vélemény, hogy még nincs vége, igaz, hogy most győztünk, de a végén csattan az ostor, és csak ha továbbjutunk, lehet azt mondani, hogy nincs bunda. Az általános vélekedés szerint azonban, ha Albert játszik Moszkvában, akkor nem lesz baj.⁵⁰ A ferencvárosi öltözőben is bizakodó volt a hangulat: azzal, hogy immáron Albert is a csapat rendelkezésére áll, megvan a remény a továbbjutásra. A játékosok csak amiatt aggódtak, hogy az utolsó pillanatban változás történt a kapusposzton: Fatér helyett Tamás Gyula utazik, aki sérülése miatt márciusban védett utoljára. Elképzelhetőnek tartották, hogy a közönséget akarják felkészíteni a várható vereségre azzal, hogy – egy jól védő kapus helyett – a sérülésből éppen felépülő játékos véd majd.⁵¹

Sós Károly állítólag rengeteg táviratot kapott otthonról, amelyek Albert beállítását követelték – nem tudni, ezért vagy sem, de a ferencvárosi csatár tényleg végigjátszotta a mérkőzést. Sérülés miatt viszont nem volt ott a pályán Göröcs és Fatér: az utóbbi azt jelentette, hogy már az első találkozón, majd az azt követő edzőmérkőzésen is megrúgták a kezét, így nem tudta vállalni a játékot. Ezzel összefüggésben telefonon több inzultus is érte, volt, aki csirkefogónak nevezte a kapust, mások viszont, éppen ellenkezőleg, nagy hazafinak tartották, mert nem volt hajlandó pályára lépni a Szovjetunióban. Az informátor elmondása szerint a kapuba a csapattársak szavazták be Tamás Gyulát.⁵²

A magyar csapat tehát jó eséllyel utazhatott a moszkvai visszavágóra, ám a május 11-én, százezer néző előtt lejátszott mérkőzésen a szovjetek sima, 3–0-ás győzelmet arattak, és ezzel ők jutottak ki az olaszországi Európa-bajnokságra. A meccs után a játékosok azzal mentek oda a szövetségi kapitányhoz, hogy „ők nagyon akartak, de nem ment”. A társak vigasztalták a három gólt bekapó Tamást és az öngólt vétő Solymosi Ernőt, egyedül Albert szidta le őket. Emiatt az öltözőben parázs hangulat alakult ki, mindenki Albertet támadta, nem sok hiányzott, hogy megverjék, és hazafelé úton még a

ferencvárosi játékosok sem szóltak hozzá. Azt nem lehet tudni, hogy „Forgács” honnan vette ezeket az információkat, hiszen, mint említettem, ő nem játszott a visszavágón, és csak a repülőtérről ment ki. Itt Solymosi az öngólja felett érzett elkeseredésében állítólag a vállára borulva elsírta magát.⁵³ Ezzel szemben a Moszkvában pályára lépő „Nemere” szerint „különösebb esemény vagy veszekedés nem történt”, egyedül az eredmény miatti lehangoltságról számolt be.⁵⁴ „Kőműves” sem hallotta híret semmilyen konfliktusnak, csak arról tudott beszámolni, hogy „Albert hangulata letört”.⁵⁵

Természetesen azonnal megindultak a találgatások, hogy a magyar csapat vajon felső (vagy még felsőbb) utasításra kapott-e ki a visszavágón. „Kovács István” közvetlenül a meccs után olyan véleményeket hallott, amelyek a játékosokat és a sportvezetőket tették felelőssé a vereségért. A Dózsa-szurkolók Varga Zoltánt és még inkább Albert Flóriánt tekintették bűnbaknak, aki elérte, hogy játszhasson a találkozón, a fradisták azonban védelmükbe vették őt, mondván, a vezetők a hibásak, egyrészt azért, mert pályára küldték a még sérült Albertet, másrészt mert beleegyeztek abba, hogy a két mérkőzés között csak egy hét legyen, pedig a magyar játékosok gyenge erőnléte miatt még egy hét pihenőre szükség lett volna.⁵⁶ A ferencvárosi drukkerok mindebben politikai célzatosságot láttak: azért állították be betegen Albertet, hogy ezzel egyrészt előny adjanak a szovjeteknek, másrészt szántszándékkal lejárássák a Fradi-játékosokat.⁵⁷

A győri szemináriumban tanuló kispapok sem a játékosokat hibáztatták, úgy vélekedtek, hogy Tamás kapusnak megparancsolták, hogy be kell engedni a gólokat. Az ügynökjelentés szerint a lefújás után „tajtékzó dühvel” beszéltek a mérkőzésről, és általános vélemény szerint „ezek” eladták a meccset, ahogy egész Európát is. Az első találkozón tapasztaltak miatt egyébként „Jász István” azt javasolta, hogy a visszavágót ne engedjék megnézni, de a rektor szerint ezt nem lehetett megtenni a növendékekkel, de megígérte, hogy majd felszólítja őket a megfelelő viselkedésre. Az ügynök szerint azonban a hangulat ugyanolyan volt, mint az előző alkalommal: „Leírhatatlan, ami ott történt” – sommázta az általa tapasztaltakat. A szemináriumban egyébként elterjedt, hogy a meccsnézésből ő csinált ügyet, „Jász” legalábbis ezzel hozta összefüggésbe, hogy a hirdetőtáblán a neve mellé gumibélyegzővel az „áruló” kifejezést nyomtatták. (A mérkőzéssel kapcsolatos történéseket az ügynök a győri szemináriumban érvényesülő „hazug, kétszínű, jellemtelen, reakciós elemek” ármánykodásának a részeként ismertette.⁵⁸)

A május 11-i mérkőzés eredménye a nyugati magyar emigrációt is élénken foglalkoztatta. A nemzetközi vívószövetség kongresszusára a magyar delegáció tagjaként kiutazó hálózati személy, „Szamosi” hazaúton az állambiztonság megbízásából megállt Münchenben, hogy találkozzon Litteráti-Loótz Gyulával, a Szabad Európa Rádió munkatársával. Hosszú beszélgetésük során szóba került az ominózus focimeccs is. Litteráti-Loótz elmesélte, hogy a rádiónál *„igen komoly nézeteltérések voltak olyan irányban, hogy vajon a SZER kinyilvánítsa-e azt a véleményét, hogy a magyar csapat lefeküdt a szovjet csapat javára”*. Végül is az ő véleménye volt a döntő: azt mondta, hogy ilyen kommentárt csak akkor lehet leadni, hogyha konkrét információkkal rendelkeznének a „lefekvés” tényéről. Ő egyébként sem tartotta valószínűnek, hogy ilyen megtörténhetett volna. A meccsel kapcsolatos kommentár elmaradása miatt viszont több szemrehányást is kaptak Magyarországról, azért, mert *„nem merték megírni az igazságot”*, tudniillik *„hogy a magyar csapat a mérkőzést leadta”*. A beszélgetés során „Szamosi” és Litteráti-Loótz a magyar csapat gyenge szereplésének okát abban vélte megtalálni, hogy a magasabb sportvezetés túlzott mértékben beavatkozik a szövetségek tevékenységébe, *„és feltehetően a szövetségi kapitány kezét ebben az esetben ismét megkötötték, és nem tudták kifejtetni azt a tevékenységet, ami szükséges lett volna ahhoz, hogy a csapat a Budapesten megszerzett előnyeit [sic!] megtartsa.”*⁵⁹

5.

A hetvenes években játszott magyar–szovjet meccsekről nem kerültek elő jelentések. Lehet, hogy a nézők hozzáállása változott meg, lehet, hogy az állambiztonságé, a

források hiánya mindkettőre utalhat. Mint ahogy azt sem lehet tudni, a vezetés hozzáállása változott-e; a visszaemlékezések szerint mindenesetre az évtized végén a sportág irányítói nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a magyar csapat legyőzze a szovjeteket. Baróti Lajos akkori szövetségi kapitány így emlékezett vissza az 1978-as világbajnokság selejtezőire: *„Annak ellenére, hogy Kutas [István, az MLSZ elnöke] nagy kommunista volt, a szovjet válogatott elleni hazai, sorsdöntő mérkőzésen a Himnuszt nem a fúvósok adták elő, hanem a Palestrina Kórus énekelte. A nézők tomboltak, a játékosok közül pedig egy sem volt, aki elfáradt volna azon a mérkőzésen.”*⁶⁰ A meccs előtt állítólag Kutas és Biszku Béla is felkereste a válogatottat, és igyekeztek levenni a terhet a játékosok válláról. Az MLSZ-elnök azt mondta nekik, hogy *„győzelem esetén a magyar nép nem marad adósság”,* míg Biszku azzal nyugtatta őket, hogy *„a politika Leonyid Iljics Brezsnyevre és Kádár Jánosra tartozik, a futball viszont rátok”.*⁶¹

A hetvenes évek végén kétszer is győztünk a szovjetek ellen, ráadásul tétmeccsen, így a szurkolók számára már-már természetessé vált, hogy nyerhetünk ellenük. Bár 1980-ban egy barátságos mérkőzésen 4-1-re kikaptunk, a szurkolókat övön aluli ütésenként érte az 1986-os mexikói világbajnokságon a szovjetektől elszenvedett súlyos vereség. Ezzel a mérkőzéssel kapcsolatban mindössze egyetlen állambiztonsági dokumentumot találtam, ami azt mutatja, hogy – noha arról nem volt szó benne, hogy eladtuk volna a meccset – a vereség okát a közvélemény most sem kizárólag sportszakmai tényezők között kereste. Egy Pécsen és a fővárosban dolgozó hálózati személy jelentette, hogy a *„6:0-ás végeredményű szovjet-magyar meccs után a szovjetellenesség egyik vonásaként jelentkezett, hogy értelmiségi körökben felmerült: esetleg a szovjet titkosszolgálat »dolgozott be«, hogy a magyar csapat ilyen ernyedttel legyen”.*⁶² Az ügynököt újságírói vénája a „legilletékesebb” személyhez, a Sportkórház ideg-, elme és pszichológiai osztályának vezetőjéhez, Buda Bélához vezette, aki azonban képtelenségnek tartotta ezt a feltételezést. Buda szerint a problémát az jelentette, hogy az MLSZ nem vette igénybe osztálya segítségét, pedig azt nyolc éve éppen az élsport támogatására hozták létre. A besúgó azt javasolta: *„Hasznosnak tűnik, hogy Buda Béla a legnagyobb nyilvánosságú tömegtájékoztatói eszköz, a képernyő révén is megnyugtassa a lakosság fenti rétegét a csapat szégyenteljes szereplésének okát illetően.”* Más hírek is keringtek a rossz szereplés okairól. A *Dunántúli Napló* szerkesztőségének egyik tagja Róth Antalra hivatkozva közölte, hogy Nyilasi állítólagos ausztriai biztosítási ügye miatt Mezey György nehéz helyzetbe került, ami hozzájárulhatott ahhoz, *„hogy rossz lélektani pillanatban, az indulás előtt titkolóztak, illetve idegesítő nyilatkozat hangzott el”.* Az ügynök mellékelte egy gyászjelentést is, amit Budapesten terjesztettek, állítólag a Művelődésügyi Minisztérium Honvéd utcai oldalépületében lévő pedagóguskönyvtár sokszorosítottjában készült.⁶³

6.

Az állambiztonsági dokumentumok nem adtak választ arra, hogy a szurkolók körében a kihagyott helyzetekre akkor és azóta is adott magyarázatoknak volt-e valóság alapjuk. Bizonyos „vándormotívumok” felbukkanása sejtetni engedi, hogy meghatározott gondolati sémák léptek működésbe, amikor az elvesztett meccseket kellett megokolni. (Hogy csak egyre utaljak: 1954-ben a nyugatnémetek Mercedesszel, 1966-ban a szovjetek Moszkviccsal – egy másik híresztelés szerint trolival⁶⁴ – fizettek a magyaroknak.) Mindez természetesen nem speciálisan magyar és még csak nem is kelet-európai jelenség: amikor 1938-ban a német bajnokság döntőjében az Admira súlyos vereséget szenvedett a Schalke 04-től, a bécsi szurkolók meg voltak róla győződve, hogy a meccs nem a pályán dőlt el, a „poroszk” nem engedték győzni Bécset.⁶⁵ Mint ahogy a Barcelona szurkolói is majd minden vereség mögött kasztíliai összeesküvést sejtettek.⁶⁶ Témánk szempontjából nem is a magyarázatok valóságtartalmának az eldöntése a lényeges, hanem önmagában a mendemondák, a vélemények léte az érdekes. Az alábbiakban ezek egyfajta értelmezésére teszek kísérletet.

A Kádár-korszakban Magyarországnak a szovjet blokkba tartozását nem lehetett megkérdőjelezni, 1956 egyik fő tanulsága éppen az volt, hogy a szovjet megszállással

szembeni nyílt ellenállást kíméletlenül megtorolják. A szovjetekkel szemben egyedül szimbolikus küzdelem folytatására nyílt mód, melynek egyik terepül a sport, többek között a labdarúgás kínálkozott. Ez szinte természetesnek mondható, hiszen a sport egyik fő metaforája kezdettől fogva a háború. Nem véletlen, hogy a labdarúgásban meghonosodott szakterminológia döntő hányada a hadászati nyelvezetből származik, gondoljunk olyan kifejezésekre, mint a csapat, támadás, csatár, lövés, hátvéd, áthatolhatatlan védelem, bunkerfoci, és így tovább.⁶⁷ Az, hogy 1956 után a magyar-szovjet *összecsapások* szimbolikus terekbe, a Corvin közből, a Juta-dombról, a Széna térről, Csepelről a labdarúgópályákra vagy a medencékbe helyeződtek át, legtisztábban a melbourne-i olimpián a szovjetekkel vívott vízilabda-mérkőzéssel kapcsolatban mutatkozik meg. Az uszoda túlfűtött atmoszféráját és a meccsen történeteket – mindenekelőtt Prokopov (még a magyar játékosok többsége szerint sem szándékos) könyöklését és Zádor Ervin vérben úszó arcát – nehéz volt nem a levett forradalom közegében értelmezni.⁶⁸ (Az már kevésbé köztudott, hogy nyolc évvel később, a tokiói olimpián a magyar vízilabdázók – önös érdekből persze – győzelemhez segítették a szovjeteket. Az olaszok elleni középdöntő japán bíróját, akivel a magyar csapat jó barátságban volt, megkérték, hogy a szovjeteket támogassa, aminek a bíró eleget is tett.⁶⁹)

Abból, hogy a magyar-szovjet meccseket szimbolikus összecsapásoknak tekintjük, adódik ezek *karneválként* történő értelmezése is. A fogalomnak a labdarúgással kapcsolatos használata nem előzmények nélküli. Majtényi György szerint az elvesztett berni döntő után Budapest utcáin kitörő tüntetések a bahtyini értelemben vett karneválként is interpretálhatók.⁷⁰ Nagy-Csere Áron (egészen pontosan domináns „átlagtörténész” énje) egy 1955-ben lejátszott sztálinvárosi „derbit”, a lenézett prolinegyed, a Technikum, valamint a helyi rendőregyesület, a Szálinvárosi Dózsa meccsét értelmezi karneválként.⁷¹ Arról nem is beszélve, hogy a modern labdarúgás őse a 16. századtól kezdve Angliában maga is a húshagyókeddi mulatságok egyik fontos elemévé vált, s mint ilyen, nagy szerepet töltött be az alsó néprétege „föls” energiáinak levezetésében, ezáltal a meglévő rend fenntartásában. Más kérdés, hogy a farsangi futballjátékok kiváló alkalmat teremtettek a tömegek összeverődésének, így – volt, hogy agitátorok hathatós közreműködésével – gyakran torkolltak zavargásokba.⁷²

Kádár-korszakban (és korábban) lejátszott magyar-szovjet válogatott mérkőzések véleményem szerint azért értelmezhetőek karneválként, mert ezek (is) lehetőséget teremtettek a világ feje tetejére állítására, „*az élet megszokott (hivatalos) rendjének átmeneti felfüggesztésé*”-re.⁷³ Miként a karneválon mindenki egyenrangúnak számított, úgy a két ország egyenlőtlen viszonya a futballpályán – elvileg – kiegyenlítőddött. Ahogy a karnevál résztvevői nem oszthatók fel előadókra és nézőkre, úgy a drukkerek is a mérkőzések résztvevőivé válnak, nem kívülről szemlélik a játékot, hanem behelyezik magukat a küzdelembe. Éppen a hozzárendelt jelentés miatt egy magyar-szovjet válogatott mérkőzés nem egyszerűen játék, hanem – mint a karnevál – maga az élet: a kis, elnyomott nép és a megszálló hatalom közötti harc.⁷⁴ Vagyis nem egyszerűen arról van szó, hogy a játék része a „külső” világnak, hanem a külső világ is behelyeződik a játékba, részévé válik a sporteseménynek.

Mindazonáltal ezek a meccsek több eltérést is mutatnak a középkori karneválokhoz képest. Legfőképpen abban, hogy – noha a lehetőség adott volt – nem hozták el „az uralkodó igazság és a fennálló rend alóli ideiglenes fölszabadulás”-t, nem váltak az uralkodó viszonyok és tilalmak átmeneti felfüggesztésének az ünnepévé.⁷⁵ Az állambiztonság birtokába került információk arról árulkodnak, hogy a szurkolók alapvetően nem revánsra számítottak (most majd megmutatjuk, most mi kerekedünk felül és így tovább), hanem éppen ellenkezőleg, a meccseket eleve pesszimista várakozások előzték meg (most sem fog sikerülni, most sem engednek bennünket győzni stb.). A politikai rendőrség mintha fel is kívánta volna erősíteni az effajta hangokat azzal, hogy a hálózati személyét is hasonló vélemény felvetésére utasította. Ha túllépünk a magyarok pesszimizmusára vonatkozó leegyszerűsítő nemzetkarakterológiai sablonokon,

akkor véleményem szerint ezekben a hangokban a Kádár-korszak társadalmának „realizmusát” hallhatjuk meg. Ez nem kismértékben 1956 leveréséből táplálkozott (most sem nyerhetünk, ahogy 1956-ban sem volt esélyünk). A világ tehát itt és most nem fordul a feje tetejére, a fennálló nem függesztődik fel még időlegesen sem, hiszen a pályán az történik, ami az életben amúgy is: veszünk a szovjetekkel szemben.

A fentiek szerint ezek a meccsek nem hozzák el azt, ami a középkori karneváli mulatságok elengedhetetlen velejárója: a felszabadulást. Bahtyin szerint a „karneválon [...] maga az élet játszik, és ez a játék átmenetileg maga az élet”, a „nép másik élete, amely a kacagás köré szerveződik”.⁷⁶ Itt erről szó sincs, a magyar–szovjet találkozót nem a felszabadult nevetés, hanem a keserűség, az egyenlőtlen viszonyból, a megszállásból eredő kisebbségi komplexusok megnyilvánulásai kísérték. A játékosok pedig szorongással, már-már rémülettel telve készültek a mérkőzésekre, hiszen az előzetes várakozások – minden pesszimizmusuk és szkepszisük dacára – óriási terhet raktak rájuk. A „karneválon *mindenki* nevet” – írta Bahtyin;⁷⁷ na, itt erről egyáltalán nem beszélhetünk. (Megjegyzem, lehetséges, hogy a szurkolók tekintélyes hányada így állt a meccsekhez, csak az állambiztonság számára ezek a vélemények nem bírtak jelentőséggel, így nem is rögzítették azokat. Ennek megállapításához szükség van más intézmények, például a pártszervezetek által összeállított hangulatjelentések vizsgálatára is.)

Mindezek alapján némileg módosítanám a fenti megállapításomat: a magyar–szovjet válogatott találkozók a karnevál lehetőségét biztosították, ám csupán korlátozott értelemben nevezhetők annak: karneválok, de a nevetés felszabadító ereje nélkül. A karneválokat (is) jellemző groteszk szemléletmód jegyei felfedezhetők a mérkőzések kapcsán. A fogalom nagy fejlődési utat járt be a 20. századig. Míg „a középkori és a reneszánsz groteszk [...] megszabadítja a világot minden félelmetes és ijesztő vonásától, végtelenül barátságossá teszi, ezért mindig vidám és derűs”, addig a „modern” groteszk esetében annak „általános komorsága” és „a minden zugát átható félelmetes, ijesztő tónus tűnik szembe”.⁷⁸ De hát nincs valami félelmetes abban, hogy egy focimeccs kapcsán a legfelsőbb hatalmak ármányára, beavatkozására gyanakodnak az emberek? Nincs valami ijesztő abban, hogy az állambiztonság ilyen komoly tevékenységet fejtett ki néhány focimeccs kapcsán?

Írásomban kizárólag az állambiztonság magyar–szovjet meccsek körül kifejtett tevékenységével foglalkoztam. Talán így is sikerült bizonyítani, hogy milyen lehetőségek rejlenek a magyar–szovjet kapcsolatok mind ez idáig szinte teljesen figyelmen kívül hagyott területének a kutatásában, különösen, ha a politikai rendőrség mellett a párt, a szakszervezetek és a sportvezetés iratait is bevonjuk a vizsgálatba. Úgy vélem, a legmagasabb szintű állam- és pártközi kapcsolatok nem tarthatnak igényt „a” szovjet–magyar kapcsolatok fogalmára, ha kizárjuk onnan a „lentebb”, a mindennapi gyakorlatok szintjén zajlott folyamatokat. Például azt, hogy tíz- és százezrek miként vélekedtek a kikezdehetetlen rendszertabunak számító magyar–szovjet viszonyról.

¹ A tanulmány rövidebb változata elhangzott az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának *Történeti Kávéház* című rendezvényén, 2013. április 11-én. Mind az előadás, mind az írott változat elkészítését az OTKA K-104408 számú programja támogatta.

² Majtényi, 2009: 128.

³ Uo. 132–141.

⁴ MNL OL M-KS 276. f. 61. cs. 778. ö. e. Jelentés a KV Titkársága részére, 1956. június 2. (A dokumentumra kollégám, Müller Rolf hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is szeretnék megköszönni.)

⁵ Foer, 2008: 11.

⁶ Murray, 1995.

⁷ Idézi Foer, 2008: 177.

⁸ Marschik, 1999.

⁹ A statisztikába nem számítottam bele az 1952 májusában Moszkva válogatottja ellen lejátszott két találkozó eredményét (egy döntetlen és egy szovjet győzelem); ezeket a FIFA honlapja (www.fifa.com) és a korábbi hazai összeállítások (pl. Rejtő–Lukács–Szepesi, 1964) sem tekintik hivatalos, válogatottak közötti mérkőzésnek, bár az MLSZ honlapján (www.mlsz.hu) Szovjetunió–Magyarország-meccsként szerepelnek. (Mindkét hivatkozás utolsó letöltésének ideje: 2013. május 21.)

¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 248–257. Jelentés az 1964. szeptember 13-i FTC–Győr labdarúgó-mérkőzés eseményeiről, 1964. szeptember 17.

¹¹ MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 310. ő. e. Jegyzőkönyv az 1963. augusztus 13-ai munkaértekezletről (é. n.).

¹² ÁBTL 3.1.2. M-31714. 109. Szolgálati jegy „Csillag” fn. informátorral történt találkozóról, 1963. augusztus 13.

¹³ ÁBTL 3.1.2 M-39755 78–79. „Papp Ferenc” informátor jelentése, 1966. július 23.

¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-30979. 303. „Pincés” fn. informátor jelentése, 1966. július 22.

¹⁵ Uo. 305. „Pincés” fn. informátor jelentése, 1966. július 29.

¹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-32567/1. 6. „Kovács István” ügynök jelentése, 1966. július 25.

¹⁷ ÁBTL 3.1.2 M-39755 80–81. „Papp Ferenc” informátor jelentése, 1966. július 29.

¹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-32567/1. 6. „Kovács István” ügynök jelentése, 1966. július 25.

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-167136. 13–16. T. M. kihallgatási jegyzőkönyve, 1966. augusztus 5. Uo. 18–19. L. I. tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1966. augusztus 5. Uo. 22–23. U. Sz. J. tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1966. augusztus 9. Uo. 24–25. L. G. tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1966. augusztus 9.

²⁰ Uo. 22–23. U. Sz. J. tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1966. augusztus 9.

²¹ Uo. 16. T. M. kihallgatási jegyzőkönyve, 1966. augusztus 10.

²² Uo. 17. T. M. kihallgatási jegyzőkönyve, 1966. augusztus 17.

²³ Uo. 29. Jegyzőkönyv a nyomozás anyagának ismertetéséről, 1966. augusztus 17.

²⁴ Uo. 30–34. Ítélet, 1966. október 24.

²⁵ Uo. 35–39. Ítélet, 1966. december 5.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-167136. 3–6. Határozat az operatív nyilvántartásba vételről, 1967. március. 31. Az ellenőrzéséről 1978. szeptember 19-i dátummal maradt fenn az utolsó jelentés (uo. 45–46.), de a laccíme után még 1984. február 9-én is érdeklődtek (uo. 47.).

²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-32567/1. 9. „Kovács István” ügynök jelentése, 1966. november 24.

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 215–223. Az 1968. évben megrendezendő főbb sportesemények biztosítási terve, 1968. február 7.

²⁹ Uo. 258. Jelentés a magyar–szovjet labdarúgó mérkőzéssel kapcsolatos megbeszélésről, 1968. március 29.

³⁰ Uo. 259. Jelentés a magyar–szovjet labdarúgó mérkőzésről, 1968. április 23.

³¹ ÁBTL 3.1.2. M-31606. 508–509. „Kömüves” informátor jelentése, 1968. április 26.

³² Uo. 513. „Kömüves” informátor jelentése, 1968. április 30.

³³ Lásd például ÁBTL 3.1.2. M-31606. 500–501. „Kömüves” informátor jelentése, 1968. április 22.

³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-31714/1. 34–35. „Csillag” fn. informátor jelentése, 1968. március 29. Uo. 39–40. „Csillag” fn. informátor jelentése, 1968. március 29. Uo. 41–42. „Csillag” fn. informátor jelentése, 1968. április 19.

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-34063. 57. „Zombori” informátor jelentése, 1968. április 24.

³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 296–311. Összefoglaló jelentés a Magyar Labdarúgó Szövetség és a magyar labdarúgó sport operatív helyzetéről, 1969. szeptember 24.

³⁷ ÁBTL 3.1.2. M-37003. 33–34. Jelentés „Nemere” fn. informátorral történt találkozóról, 1968. április 18.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 259. Jelentés a magyar–szovjet labdarúgó mérkőzésről, 1968. április 23.

³⁹ ÁBTL 3.1.2. M-31606. 505. Jelentés „Kömüves” informátorral való találkozásról, 1968. április 22.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-20088. 11–12. „Forgács” fn. informátor jelentése, 1968. április 22.

⁴¹ Lásd a „Kömüves” jelentéséhez fűzött értékelést: ÁBTL 3.1.2. M-31606. 500–501. „Kömüves” informátor jelentése, 1968. április 22.

⁴² ÁBTL 3.1.2. M-31606. 500–501. „Kömüves” informátor jelentése, 1968. április 22.

⁴³ ÁBTL 3.1.2. M-37003. 33–34. Jelentés „Nemere” fn. informátorral történt találkozóról, 1968. április 18.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 259. Jelentés a magyar–szovjet labdarúgó mérkőzésről, 1968. április 23.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.2. M-31606. 516. „Kömüves” informátor jelentése, 1968. május 4.

⁴⁶ Erről utóbbi számolt be: ÁBTL 3.1.2. M-20088. 13–15. Jelentés „Forgács” fn. informátorral lefolytatott találkozóról, 1968. május 16.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.2. M-32567/1. 118. „Kovács István” informátor jelentése, 1968. május 7.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.2. M-34063. 59–60. „Zombori” informátor jelentése, 1968. május 8.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.2. M-31586. 264–273. „Jász István” ügynök jelentése, 1968. június 13. (A dokumentumra kollégám, Kőrös Annamária hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is szeretnék megköszönni.)

⁵⁰ ÁBTL 3.1.2. M-31606. 518. „Kömüves” informátor jelentése, 1968. május 6.

⁵¹ Uo. 506–507. „Kömüves” informátor jelentése, 1968. május 11.

- ⁵² ÁBTL 3.1.2. M-20088. 13–15. Jelentés „Forgács” fn. informátorral lefolytatott találkozóról, 1968. május 16.
- ⁵³ Uo. 13–15. Jelentés „Forgács” fn. informátorral lefolytatott találkozóról, 1968. május 16.
- ⁵⁴ ÁBTL 3.1.2. M-37003. 40. Jelentés „Nemere” fn. informátorral történt találkozóról, 1968. június 18.
- ⁵⁵ ÁBTL 3.1.2. M-31606. 525. Jelentés „Kőműves” informátorral történt találkozóról, 1968. május 21.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.1.2. M-32567/1. 121. „Kovács István” informátor jelentése, 1968. május 14.
- ⁵⁷ Uo. 124. „Kovács István” informátor jelentése, 1968. május 21.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-31586. 264–273. „Jász István” ügynök jelentése, 1968. június 13.
- ⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-30935/1. 179–187. „Szamosi” fn. ügynök jelentése, 1968. május 27.
- ⁶⁰ Tóth-Szenesi, 2004: 191.
- ⁶¹ Uo. 201.
- ⁶² Külső hatásra gyanakodott Garaba Imre is, akit a mérkőzés előtt megmagyarázhatatlan fizikai rosszullét fogott el. Hegyi, 2010: 50.
- ⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-42073/4. 8–9. „Albert” fn. titkos munkatárs jelentése, 1986. június 18. (Az említett gyászjelentés minden bizonnyal a magyar labdarúgás haláláról tudósító, akkoriban közkezen forgó röplap lehetett.)
- ⁶⁴ Mátrai Sándor szerint akkoriban „jelentek meg Pesten az új trolik, ezeket a hazai drukkerok szerint a sunderlandi vereségért cserébe kaptuk”. Tóth-Szenesi, 2004. 142–143.
- ⁶⁵ Marschik, 1999: 118.
- ⁶⁶ Foer, 2008: 179.
- ⁶⁷ Vö. uo. 28.
- ⁶⁸ A mérkőzésnek a forradalommal való párhuzamba állítására, a szabadságharc folytatásaként való értelmezésére legjobb példa: Csurka–Gyarmati, 2006; Goda, 2006.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. O-19460/1. 105–106. Jelentés a magyar vízilabda csapat olimpiai tevékenységéről, 1964. december 22. A jelentést közli: Krahulcsán–Müller–Takács (szerk.), 2008: 66–68.
- ⁷⁰ Majtényi, 2009: 140–141.
- ⁷¹ Nagy-Csere, 2011: 263.
- ⁷² Walvin, 1994: 15–20.
- ⁷³ Bahtyin, 1982: 12. Peter Burke megkérdőjelezi Bahtyin értelmezését, ám alapvetően ő is a farsangnak a hétköznapoktól való eltérését emeli ki, amikor a feje tetejére állították a világot. Vö. Burke, 1991: 222–228.
- ⁷⁴ Bahtyin, 1982: 12–13.
- ⁷⁵ Vö. uo. 15.
- ⁷⁶ Uo. 13.
- ⁷⁷ Uo. 18.
- ⁷⁸ Uo. 62–63. A groteszk változásáról az antikvitástól a modern korig: uo. 42–68.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka-dossziék

M-20088	„Forgács”
M-30935/1.	„Szamosi”
M-30979	„Pincés”
M-31586	„Jász István”
M-31606	„Kőműves”
M-31714	„Csillag”
M-31714/1.	„Csillag”

M-32567/1. „Kovács István”

M-34063 „Zombori”

M-37003 „Nemere”

M-39755 „Papp Ferenc”

M-42073/4. „Albert”

3.1.5. Operatív dossziék

O-19460/1. MTS nemzetközi kapcsolatai

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-167136. T. M.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MOL OL)

M-KS 276. f. 61. cs. MDP KV Iroda információs anyagai

M-KS 288. f. 5. cs. MSZMP KB Politikai Bizottság iratai

Nyomtatásban megjelent források

Krahulcsán–Müller–Takács (szerk.), 2008

Állambiztonság és olimpia 1956–1988. A dokumentumokat válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf, Takács Tibor. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó, Budapest.

Hivatkozott irodalom

Bahtyin, 1982

Bahtyin, Mihail: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája.* Fordította: Könczöl Csaba. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Burke, 1991

Burke, Peter: *A népi kultúra a kora újkori Európában.* Fordította: Bérczes Tibor. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Budapest.

Csurka–Gyarmati, 2006

Csurka Gergely – Gyarmati Dezső: *1956 – ahol mi győztünk.* Aréna 2000 Kiadó, Budapest.

-
- Foer, 2008
Foer, Franklin: *A világ foci szemmel. A labdarúgás mint korunk jelenségeinek magyarázata*. Fordította: Kácsor Lóránt. HVG, Budapest.
- Goda, 2006
Goda Krisztina (rendezte): *Szabadság, szerelem*. Színes, magyar játékfilm (123 perc).
- Hegyi, 2010
Hegyi Iván: *Magyarok nagy pályán*. Sprint Kft., Budapest.
- Majtényi, 2009
Majtényi György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Marschik, 1999
Marschik, Matthias: Mindenki öröme: Bécs futballkultúrája a náci korszakban. Fordította: Kállai Tibor. *Replika* 36. 111–123.
- Murray, 1995
Murray, Bill: A Celtic és a Rangers. Fordította: Zeke Gyula. *Replika* 17–18. 121–132.
- Nagy-Csere, 2011
Nagy-Csere Áron: Lesállítás történeti olvasatban. Gyakorlati útmutató történészeknek megoldókulccsal. *Sic Itur ad Astra* 62. 257–264.
- Rejtő–Lukács–Szepesi, 1964
Rejtő László – Lukács László – Szepesi György: *Felejthetetlen 90 percek. A magyar labdarúgó válogatott 400 mérkőzése*. Sport, Budapest.
- Tóth-Szenesi, 2004
Tóth-Szenesi Attila: *Baróti*. Alexandra, Pécs.
- Walvin, 1994
Walvin, James: *The People's Game. The History of Football Revisited*. Mainstream Publishing, Edinburgh–London.

A kultúra és a tudomány az állambiztonsági iratok szemszögéből (1956–1989)

Bevezetés

A második világháború után uralomra jutott kommunista párt egyik alapvető törekvése volt, hogy hatalmi érdekeivel egyezően kézben tartsa és irányítsa a magyar kulturális élet folyamatait, valamint nagy politikai figyelmet szentelt az alkotó értelmiség kiemelkedő képviselőinek. Ha a pártirányítás eszközei kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy a pártvezetés érvényesíteni tudja a céljait és az akaratát, akkor az adminisztratív eszközök következtek, vagyis mozgásba lendült a politikai rendőrség gépezete. Ez a folyamat már közvetlenül a második világháború után megkezdődött, a korabeli terminológia szerint *„az ideológiai területen elhelyezkedő ellenséges elemek aktív ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki 1945 óta. Nagy számban voltak a területen a Horthy-rezsimet kiszolgáló tudósok, írók és művészek...”*¹ Az MDP egyeduralmának megteremtése után azok az értelmiségiek váltak a rendszer kegyeltjeivé, akik elfogadták a párt ideológiai egyeduralmát, vagyis a szocialista realizmus dogmáit és a szovjet tudomány eredményeinek megkérdőjelezhetetlenségét. Azok az alkotók, akik szabadulni akartak a szellemi béklyótól, többnyire emigráltak vagy passzív ellenállásra, hallgatásra rendezkedtek be. Azok pedig, akik a szovjet minták ellensúlyozását, a művészeti élet politikamentességét és az alkotói önállóságot hangoztatták, hamarosan az államvédelmi szervek figyelmét is magukra vonták. Az egyik beszámoló szerint módszeres ügynöki operatív feldolgozó munka 1950 óta folyt *„az ideológia területén tevékenykedő ellenséges elemek ellen”*.²

A kommunista kultúrpolitika egyik jellemzője volt, hogy minden művészeti alkotást ideológiai szemüvegen keresztül nézett. *„Az osztályellenség az ideológiai front területén különösen elszemtelenedett az 1953 júniusától mai napig eltelt időszakban.”*³ 1954 októberében az *Új Hang* című folyóiratot betiltották Derkovits Gyula rajza miatt. A népi írók illegális vagy félig legális része is hallgatásba burkolózott, és a változásban reménykedett. Sinka István és Lakatos István költőket illegális szervezkedéssel is meggyanúsították. A KV 1955. márciusi határozata után még szigorúbb lett az ellenőrzés.⁴ A tudományos és kulturális, az ifjúsági és sport-területen folytatott államvédelmi elhárító munka célja az volt, hogy felderítse és leleplezze azokat, akiket veszélyesnek gondoltak a párt politikája és ideológiai egyeduralma szempontjából, vagyis védte a párt a politikájának érvényesülését. Igyekeztek megakadályozni azt is, hogy a tudományos eredmények külföldre jussanak. A legfontosabb tudományos objektumok védelmét a IV. és a XI. osztálynak közösen kellett megszerveznie, és ezeknek adták azt a feladatot is, hogy dolgozzák ki a sajtó ellenőrzésének, cenzúrájának a rendszerét *„az államtitok, burkolt ellenséges nézetek, torzítások és elírások közlésének megakadályozására”*.

Ugyanakkor a megmaradt nemzetközi kapcsolatokat az államvédelmi érdekeknek rendelték alá. A sport-, a művészet és a tudományos élet Nyugatra kiutazó képviselőit alaposan tanulmányozták hírszerzési és kémelhárítási szempontból. A legális kiutazási lehetőségeket igyekeztek felhasználni összekötő ügynökök kiküldésére. A kiutazó delegációkban ellenőrzött ügynöki, informátori hálózatot működtettek, a nagyobb delegációkkal elhárító tisztet is küldtek külföldre. Ezzel próbálták megakadályozni, hogy a kiutazók ne szökhessenek meg, és a delegáció tagjait ne tudják kint beszervezni. Itthon viszont a politikai rendőrség tagjai hálózati úton és személyes jelenléttel rendszeresen

figyelemmel kísérték a színházak, mozik, szórakozóhelyek műsorát, közönségét és hangulatát, az eredményről pedig rendszeres jelentésekben tájékoztatták a pártvezetést.⁵

A hatvanas évek

Hasonló volt a helyzet az 1956-os forradalom és szabadságharc után is, azzal a különbséggel, hogy a pártvezetés az értelmiség, de főként az írók bűneként tüntette fel a forradalom szellemi előkészítését.⁶ Az irányítást a pártközpont két osztálya, az Agitációs és Propaganda Osztály, valamint a Tudományos és Kulturális Osztály végezte a hatvanas években, munkájukat a központi bizottság titkárai felügyelték.⁷

Az 1960-as években az elhárítási területet „kulturális és ideológiai területen tevékenykedő ellenséges elemek” vonalának nevezték. A kulturális területnek volt egy szűkebb és egy tágabb meghatározása. Szűkebb értelemben az irodalmi, a művészeti és a népművelési tevékenységet, valamint az ehhez kapcsolódó folyóiratokat, sajtót, rádiót, majd a televíziót értette rajta a politikai rendőrség. A tágabb meghatározásba viszont beletartozott a tudományos élet, a középiskolai és a felsőoktatás, valamint az egészségügy is. Állambiztonsági szempontból ezt a bővebb fogalmat használták, amikor a kulturális terület ellenőrzéséről volt szó. Ideológiai szempontból a kulturális élet ellenségesnek nyilvánított jelenségeit politikai tevékenységnek tekintették, és három fő irányzatra osztották fel. Ezek közül az egyik a burzsoá restaurációs politikai platform volt, amelynek a képviselőit a szocialista társadalmi rendszer megdöntésének szándékával, illetve a kapitalizmus visszaállításának helyeslésével gyanúsították. Ez az irányzat az állambiztonság értelmezése szerint nem fogadta el a munkásosztály vezető szerepét, helyette az értelmiséget tartotta vezetésre alkalmasnak. Társadalmi bázisa természetesen az értelmiség volt, legfontosabb jellemzőjének a nacionalizmust és a szovjetellenességet gondolták. A második csoportot a jobboldali revizionista politikai platform tagjai alkották. Idesorolták az értelmiség azon részét, amelyik aktívan részt vett az 1956-os forradalomban, és nézeteit később sem változtatta meg (főként a humán tudományos területeken vélték őket megtalálni). Az egyetemi ifjúság azon részét is idevették, akik a fennálló politikai rendszer megváltoztatását a marxizmus pluralizálásával képzelte el. A harmadik kategóriába a különböző baloldali elhajló politikát követő személyeket és csoportokat sorolták, ide tartoztak a baloldali opportunisták, a szektás és dogmatikus, az anarchista és a maoista nézeteket vallók.⁸

A Kádár-rendszer megerősödésével, illetve az enyhülés és a békés egymás mellett élés elvének elfogadásával párhuzamosan az osztályharc legfontosabb frontjának egyre inkább az ideológiai és a gazdasági területet tekintették a pártvezetők. Az ideológiai kérdésekben zajló osztályharc fő terepe pedig a kulturális és a tudományos élet volt, amelyre a korabeli terminológia szerint a „megváltozott nemzetközi erőviszonyok következtében az imperialista ideológiai diverziós központok is összpontosították a tevékenységüket”.⁹ A hatvanas évek közepén a kulturális élet a hivatalos pártideológia béklyójában vergődött, miközben gazdasági területen már a reformok előkészítése zajlott.¹⁰

Ebben az időszakban a pártvezetés számára készült belügyi jelentések a kulturális életbe visszatérő börtönviselt írók, újságírók, kritikusok, művészek helyzetével és magatartásával foglalkoztak. Az említettek ugyan igyekeztek beilleszkedni a társadalomba, és ismét megtalálni a helyüket a kulturális életben, de tevékenységüket gyanakvás kísérte.¹¹ Az egyik ekkoriban készült jelentés szerint elsősorban a nacionalizmus és a szovjetellenesség, valamint az állampárt vezető szerepének tagadása jellemezte politikai elveiket, nézeteiknek a folyóiratok közül leginkább az *Alföld*, a *Jelenkor*, az *Új Írás* és a *Kortárs* biztosított nyilvánosságot.¹² Az utazási lehetőségek bővülésével párhuzamosan a nyugati emigrációs csoportok is növekvő befolyást gyakoroltak a hazai folyamatokra. A párizsi *Magyar Műhely* és a Szabad Európa Rádió is igyekezett megjelenési lehetőséget biztosítani az itthon hallgatásra ítélt íróknak és a

betiltott műveknek.¹³ Az egyetemi ifjúság körében a nacionalista és a „klerikális befolyás” mellett a „nyugatimádat” és az egzisztencializmus volt a legjellemzőbb, ugyanakkor bizonyos csoportok számára vonzó volt a kínai politikai irányvonal is. Jelentős számban látogatták az angol, a francia, az olasz és az amerikai követség rendezvényeit. A fiatalok más rétegeiben az öntevékeny ifjúsági zenekarok és a mellettük szerveződő galerik voltak a népszerűek, amelyekben „az egoizmus, a mindenáron való érvényesülés, a mának élés, az egyéni élvezetek hajhászása és a fennálló renddel való szembenállás hódított tért”.¹⁴

A jobboldali revizionista platform mellett idesorolták az állambiztonsági szervek például Fehér Ferencet és Heller Ágneszt, de Vásárhelyi Miklóst és Hegedüs Andrást is. Ekkor már a baloldali revizionista, dogmatikus nézeteket vallók is a politikai rendőrség érdeklődésének a középpontjába kerültek, ezt a *Tűztánc* antológia költői vagy az Imre Katalin elleni fellépés bizonyította. Losonczy György véleménye az volt, hogy „a párton belül is erős a sztálinista csoport, és szálai elvezetnek a minisztériumokba, a társadalmi szervezetekbe, az alsóbb pártapparátusba”. Oltványi Ambrus ugyanakkor így fogalmazott: „Ideges remegés fut végig az értelmiségen bármiféle politikai pletyka hallatára, vissza ne jöjjön az, ami a Rákosi-érában volt.” A nacionalista platform elleni fellépést az Illyés Gyulával és Németh Lászlóval szembeni állandó gyanakvás, illetve a Csoóri Sándor és Csurka István elleni intézkedések jelezték.¹⁵ Egy másik jelentés szerint a hivatalos struktúrán belül „a kulturális élet szinte valamennyi területén érvényesül a protekció, az elvbarátok kéz kezét mos alapon való segítése, anyagi előnyökhöz való juttatása”.¹⁶ Csoóri Sándor véleménye szerint „a jelenlegi kulturális apparátus, a minisztérium és a főszerkesztők igenis szemben állnak a nép érdekeivel, és csak a saját hatalmuk érdekli őket. Kegyet gyakorolnak, ha megjelentetnek és közben saját kedvenceiket [...] ajnározzák.”¹⁷ A többfrontos harc a tudományos élet területére is érvényes volt: „...történész fronton három irányú harc folyik a centrum, a baloldal és az antinacionalista vonal képviselői között a Történettudományi Intézet vezetésének megszerzéséért. A centrum a jelenlegi pozíciójában úgy kívánja vinni a kétfrontos harcot, hogy számára ez a legminimálisabb kockázattal járjon. [...] Hasznosabb a centrum jelenlegi pozíciója számára, ha a baloldal küzd a jobboldal ellen...”¹⁸

A rendszer konszolidálódásával párhuzamosan az évtized végére az állambiztonsági szervek egyik jelentése megállapította, hogy a kulturális területen szervezetszerű, konspiratív államellenes tevékenységet nem tapasztaltak. Az ellenségesnek nyilvánított cselekmények megjelenési formája az izgatás volt. A volt ötvenhatosok többnyire beilleszkedtek, és képesítésüknek megfelelő területen helyezkedtek el a kulturális életben. Ennek ellenére az antidemokratikus elemek nyilvántartásában mintegy 260 fő volt ötvenhatos szerepelt. 1967-ben és 1968-ban izgatás miatt tíz főt részesítettek rendőrhatalomra figyelmeztetésben, további 37 főt pedig figyelmeztető beszélgetéssel igyekeztek jobb belátásra bírni. Ellenséges célzatú művek megjelentetésére való törekvés miatt három alkalommal alkalmaztak szignalizációt, azaz figyelmeztették a párt- vagy állami szerveket az illető „államellenes” tevékenységéről. 1968 végén a Belügyminisztérium szervei 34 ügyben 78 személyt tartottak ellenőrzés alatt.¹⁹

A hivatalos irodalmi élet és a magaskultúra mellett az állambiztonsági szervek figyelme kiterjedt az amatőr irodalmi csoportosulásokra és szerzőkre is. 1968-ban az ország különböző területein *Új Irodalmi Népfront* és *Batsányi Ifjúsági Szövetség* elnevezéssel ifjúsági csoportot és engedély nélküli irodalmi szervezetet hoztak létre fiatalok, akik 1968 júniusában Sárvár-Tapolca '68 néven találkozót szerveztek diákköltők számára. Az augusztusra tervezett találkozót azonban az állambiztonsági szervek megakadályozták, és 29 fiatalot rendőrhatalomra figyelmeztetésben részesítettek. A meghallgatott fiatalok tudatában voltak, hogy a műveik nem érték el azt az esztétikai színvonalat, hogy komoly irodalmi lapokban megjelenjenek, de elmondásuk szerint kedvelték az irodalmat, és nem volt olyan fórum, ahol segítették volna próbálkozásaikat, vagy foglalkoztak volna az írásaikkal.²⁰

Nem kerülték el az állambiztonsági szervek figyelmét a hatvanas évek második felében gombamód szaporodó zenei, irodalmi és művészeti ifjúsági klubok, irodalmi presszók és körök sem. Ezek politikai irányítása és ellenőrzése megoldatlan volt, tevékenységüket ezért a hivatalos szervek gyanakvása kísérte. A kezdetben a Szabadság Szállóban, majd a Royal Szállóban működő Premier Klub megnyitását 1968. szeptember 25-én a televízió is közvetítette. A huszadik kerületi Építők Kultúrházában működött az *Új Gondolat* irodalmi kör, amelyben a megtorlás során börtönbe vetett ötvenhatosokat is foglalkoztattak. Ugyanez volt a bűne a tizennegyedik kerületben működő irodalmi pinceklubnak is, amelynek mintegy negyvenfős tagsága között szintén akadtak volt ötvenhatosok. Kecskeméten a Postás Klub helyiségében fiatal írók, költők és festők hozták létre a Purgatórium Ifjúsági Művészklubot. *Edvinizmus* és *nalaja* néven saját művészeti irányzatot alapítottak, amelynek tartalmi és formai jellemzőit az *Edvinista Manifesztumban* tették közzé.²¹ A jelentés készítője hathatós intézkedést követelt az öntevékeny szerveződések ellen, bár azt elismerte, hogy ezek többnyire törvényes keretek között működnek, ezért nem indokolt a belügyi szervek beavatkozása.

Az állambiztonsági vezetők időnként áttekintették az elhárítási területek helyzetét. Az 1968. január 30-ai csoportfőnöki értekezletre készített jelentés az imperialista szervezetek úgynevezett fellazítási politikája elleni munkára helyezte a hangsúlyt, és úgy látták, hogy az nem eléggé illeszkedett a párt politikai irányvonalához, amely az enyhülést és a békés egymás mellett élést helyezte előtérbe.²² A jelentés a fellazítás eszközének tekintett gyakorlatilag minden nyugati intézményt és kapcsolatot, legyen az hivatalos vagy magánjellegű. Az összefoglaló ebbe a körbe sorolta a keletkutató intézeteket, a Szabad Európa Bizottságot, a Strasbourgi Nyári Egyetemet, a Fessel és a Gallup Intézetet, az egyházi szervezeteket, a magyar nyelvű külföldi rádióadásokat és folyóiratokat, így az *Irodalmi Újságot*, a *Magyar Műhelyt*, az *Új Látóhatárt*, a *Pásztortűzt*, de a *Vörösmarty Irodalmi Kört* és a *Szepsi Csombor Kört* is. A nyugati alapítványok közül a Ford Alapítványt, a Rockefeller Alapítványt, a Humboldt Alapítványt és a Nemzetközi Pen Club Irodalmi Alapját is. A fellazítás hazai eszközei voltak ebben az értelmezésben a kapitalista országok nagykövetségei és kulturális intézetei, és olyan széles társadalmi rétegek is, mint a németajkú hazai lakosság vagy a „kispolgárság”. Gyanúsak voltak az ösztöndíjprogramok, de a kulturális és tudományos területen megvalósított más csereprogramok, valamint a tudományos értekezletek, konferenciák és szimpóziumok is.²³

1969. december 9-én egy másik csoportfőnöki értekezleten tárgyalták meg az állambiztonsági szervek vezetői az úgynevezett revizionista politikai platform alapján álló ellenséges személyek és csoportok tevékenységét.²⁴ Rácz Sándor vezérőrnagy, állambiztonsági miniszterhelyettes hangsúlyozta, hogy a revizionista platform alapján támadó csoportok és személyek jelentették ekkor a legnagyobb veszélyt a rendszer ideológiai hegemoniájára. Az értékelés szerint ez a réteg azonosult az imperialista fellazító taktikával, ráadásul kvalifikált, nem egy esetben nemzetközi tekintéllyel bíró tagjai is voltak, akik jól használták az irodalom, a művészet és a sajtó legális fórumait is. Cselekedeteiket törvénybe ütközőnek minősítette a miniszterhelyettes, és erélyesebb fellépést sürgetett ellenük: „*El kell oszlatni azt a téves nézetet, mely szerint van egy kontingens, akik ellen nem lehet eljárni.*” A belügyi szervek feladata az volt ezzel a csoporttal szemben is, hogy a politikai harc folytatásához szükséges információt szolgáltatassanak a párt felsővezetői részére. Az állambiztonsági operatív eszközök közül a bomlasztást, a leválasztást, az elszigetelést, a csoportokon belüli ellentétek kielezését, a csoportok összeugrasztását, a zavarkeltést és a hálózati beépülést alkalmazták ellenük, és rendszeresen tájékoztatták a párt vezetőit a fejleményekről. Szükség esetén adminisztratív intézkedéseket is foganatosítottak rendőri felügyelet, rendőri figyelmeztetés, útlelvélmegvonás vagy munkahelyről történő kiszorítás formájában.²⁵

A hetvenes évek eseményei

A hatvanas és a hetvenes évek fordulóján zajló ideológiai és politikai visszarendeződés idején az 1970. április 21-ei csoportfőnöki értekezlet áttekintette a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka helyzetét, valamint az elhárító munka egységes szabályozását megteremteni hivatott új belügyminiszteri parancs tervezetét. Az értekezlet konklúziója az volt, hogy az előterjesztett parancstervezet nem elég kemény, azt politikailag és jogilag is szigorítani kell.²⁶ Az értekezletre készült jelentés hangsúlyozta, hogy a területen folyó operatív felderítő és elhárító munkában gyakran politikai bizonytalanságot tapasztaltak az ellenséges tevékenység megítélésében, területeinek és méreteinek meghatározásában, valamint az elhárító és a felderítő munka elveiben.²⁷ A jelentés szerint „a burzsoá ideológiai politikai platformról folyó ellenséges tevékenységgel” gyanúsítottak közül 86 személyt tartottak ellenőrzés alatt. Idesorolták azokat a „burzsoá nacionalista politika alapján” tevékenykedő személyeket, akik ellenséges beállítottságukat nem adták fel, és azokat az eszmei befolyásuk alá került fiatalokat, akik hajlamosak voltak ellenséges cselekményre. Bázisuk alapvetően a nacionalista, antikommunista, antiszocialista meggyőződésű személyek köréből állt.²⁸

Továbbra is nagy figyelmet fordítottak a revizionista politikai platformról folyó ellenséges tevékenységnek, ebből a körből feldolgozás és ellenőrzés alatt tartottak az állambiztonsági szervek 41 főt, és a kapcsolataik ellenőrzése során látókörukbe került további 150 fő. Idetartoztak az ötvenhatos forradalom után bírói úton elítélt személyek, akiket szellemi irányítónak és szervezőnek gondoltak. Annak ellenére, hogy többségük beilleszkedett a szocialista társadalomba, jelentős részüket továbbra is ellenségként kezelte a rendszer. Itt vették számba a lukácsista filozófusokból álló csoportosulást, akik ellen 1958 óta változó intenzitású intézkedéseket hoztak.²⁹ A platform bázisának elsősorban a humán tudományos területen dolgozókat, többek között az ELTE Bölcsészettudományi Kar hallgatóinak és a különböző művészeti ágak képviselőinek egy részét tekintették. A jelentés készítője az MTA Szociológiai Kutató Csoportjában, a Filozófiai Intézetben, az Irodalomtörténeti Intézetben, a Történettudományi Intézetben, valamint egyes könyvkiadóknál és folyóirat-szerkesztőségekben vélte megtalálni a revizionisták további képviselőit.

A kétfrontos harc jegyében a szektás politikai platformról folyó ellenséges tevékenységet is újra felmérték, közülük 98 főt ellenséges tevékenység vagy annak alapos gyanúja miatt folyamatos, 15 főt pedig az 1956 előtti koncepciók eljárásokban vállalt szerepük miatt esetről esetre részleges ellenőrzés alatt tartottak. Rajtuk kívül a kínai és az albán nagykövetség beosztottaival való kapcsolattartás miatt mintegy 400–500 fő volt a belügy látókörében, közülük körülbelül 60 főt tartottak szorosabb ellenőrzés alatt. Alapvető bázisukat a humán értelmiség, írók, kritikusok és az újbaloldallal szimpatizáló egyetemi fiatalok egy része képezte.³⁰ Összesítve, az állambiztonsági szervek 1968. január 1-je és 1969. december 31-e között 298 ügyben és ügyjelzésben 498 személlyel szemben kezdeményeztek és alkalmaztak valamilyen eljárást, vizsgálati szakba pedig 134 személy ügye került. A fennmaradó 364 fővel szemben még az operatív fázisban alkalmaztak korábban már említett intézkedéseket, például rendőrhatalósági figyelmeztetést, rendőri felügyeletet vagy szignalizációt. A jelentés az elhárító szervek hibáival és fogyatékoságaival is foglalkozott, ezek indokolták az új miniszteri parancs megjelentetését, amitől a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív felderítő és elhárító munka korszerűsítését várták.³¹

A hetvenes évek elejétől egészen a rendszerváltozásig a kulturális élet területén jelentkező és a Magyar Szocialista Munkáspárt hivatalos irányvonalától eltérő jelenségek elleni állambiztonsági fellépést a belügyminiszter 0022/1970. számú és a fenti elvek alapján kidolgozott parancsa szabályozta,³² amit 1970. szeptember 25-én adott ki Benkei András belügyminiszter. A parancs értelmében az operatív szervek feladata volt, hogy felderítsék a kulturális élet, vagyis az irodalom, a művészetek, a tudomány, a sajtó

és a közgyűjtemények területén bármilyen politikai alapállásból ellenzéki tevékenységet folytató személyek, külföldi és hazai szervezetek, csoportok tevékenységét. A parancs tizenhat cselekvési kategóriát fogalmazott meg, amely miatt operatív ellenőrzés vagy bizalmas nyomozás alá lehetett vonni valakit, ha a párt kulturális és tudománypolitikáját vagy irányító szerepét veszélyeztette.³³

Következésképpen védte viszont a parancs a kultúrpolitika irányítóit és hivatalos képviselőit. A belügyminisztérium szerveinek tilos volt operatív ellenőrzést vagy bizalmas nyomozást bevezetni a kulturális élet szerveinek hivatásszerű tevékenységével, irányító, vezetői munkájával, kiadói politikájával, lap- és folyóirat-szerkesztési tevékenységével, műsorpolitikai kérdéseivel kapcsolatos negatív jelenségek esetén, amennyiben azok hibák, hanyagságok vagy éppen hozzá nem értés megnyilvánulásai voltak. A nyílt fórumokon folyó politikai viták során felmerülő káros nézetek képviselőivel szemben sem léphettek fel, ha azok nem illegális tevékenységet folytattak. Külön parancsnoki engedélyhez kötöttek minden adminisztratív vagy operatív intézkedést a különböző hivatalos művészeti díjak birtokosai, a kiváló és érdemes művészek, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai és az egyetemi tanárok ellen. Hasonlóan kellett eljárni a szektás platformról támadó ellenséges elemek esetén, valamint a kulturális életben tevékenykedő ellenséges személyek tervezett őrizetbe vételekor, valamint akkor, ha jelentősebb személyek beszerzését akarta végrehajtani a politikai rendőrség. Érdekes, hogy a parancs végrehajtási utasítása viszont csak 1973-ban készült el.³⁴

A hetvenes években több összefoglaló jelentés is született a belügyi és a pártvezetők számára, amely a fentebb ismertetett parancs pozitív hatását igyekezett bemutatni és a norma érvényesülését reprezentálni.³⁵ 1973. március 13-án készült az első beszámoló a 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásáról. Harangozó Szilveszter rendőr vezérőrnagy, főcsoportfőnök-helyettes megállapítása szerint csökkentek a korábbi politikai bizonytalanságok, ennek következtében a szocialista társadalomra veszélyes cselekmények megelőzésére, megszüntetésére irányuló intézkedések gyorsabbá, határozottabbá váltak.³⁶ Ugyanakkor kiemelte, hogy az ifjúság egyes rétegeiben az utóbbi időben a nacionalista és a szovjetellenes befolyás erősödött, az ilyen platformról folyó ellenséges tevékenység bázisa szélesedett, a nemzeti ünnepeken tüntetésekre is többször sor került. Kiemelte az 1972. március 15-i tüntetést és a március 21-i megmozdulást. Az ellenőrzött fiatalok körében felerősödött az anarchista politikai magatartás is. Az anarchista politikai platform sokak előtt rokonszenvéssé vált, elsősorban hatalomellenessége miatt. Legértelmesebb képviselőik az anarchizmusból, trockizmusból, maoizmusból kívántak használható hazai elméletet teremteni. Felkeltette a belügy felső vezetésének figyelmét Konrád György tevékenysége is, aki szerintük az értelmiség összefogását akarta megvalósítani politikai hovatartozástól függetlenül és kötött szervezeti formák nélkül. Ennek némileg ellentmond, hogy a jelentés szerint erősödött a nyílt fellépésre, ellenszegülésre való hajlam is, amire Haraszti Miklós és Dalos György engedetlenségi magatartását hozta fel példának. Továbbra is szoros ellenőrzés alatt tartották a különböző politikai platformról fellépő ellenséges tevékenységgel gyanúsítható személyeket. Országos szinten feldolgozás alatt állt a nacionalistának tartott személyek közül 85-90 fő, a jobboldali revizionista platformból mintegy 65-70 fő, az úgynevezett álbaldali, anarchista politikai platform alapján pedig még 40-45 fő. A különnyilvántartásban szereplő személyek, vagyis a legvesélyesebbnek gondolt F-dossziésok közül országosan mintegy 150 személy dolgozott kulturális vagy közoktatási területen, közülük körülbelül 30 fő volt pedagógus.³⁷ 1972-ben 120 ügyben és ügyjelzésben mintegy 250 személlyel szemben jártak el az állambiztonsági szervek. Az ellenséges tevékenységet elkövetőkkel szemben a politikai rendőrség rendelkezésére álló összes adminisztratív intézkedési lehetőséget felhasználták, így a bírósági felelősségre vonást, a rendőrhatalom figyelmeztetést, a rendőrhatalom felügyeletet, az utazásból való kizárást és az országból való kitiltást is. Az intézkedések jelentős részét az illetékes állami szervekkel való együttműködés alapján hajtották végre. Évente mintegy 130-200 szignalizációs jelentést adtak. Az idő előrehaladtával a korábban szoros ellenőrzés alatt álló jobboldali revizionista személyek – mint például Vásárhelyi Miklós, Kopácsi Sándor,

Mérei Ferenc, Földvári Rudolf vagy Fekete Sándor – esetében már nem tartották indokoltnak a szoros és állandó megfigyelést, mert esetenkénti ellenőrzésük nem utalt ellenséges tevékenységre. A szektás, dogmatikus politikai platformról fellépőknél is idővel ez a folyamat érvényesült. A tárgydíszokban fokozatosan elsorvadt a szektás-dogmatikus platform alapján folytatott tevékenység, és eltolódott a különböző újbaldali, anarchista eszmék irányába. A korábbi politikai vezetésben, illetve a törvénysértésekben vezető szerepet játszó személyek utolsó jelentősebb fellépése a Rákosi Mátyás temetése körüli időben zajlott. A kínai és az albán nagykövetséggel kapcsolatot tartó szélsőbaloldali fiatalok a korábbi adminisztratív intézkedések következtében egyre inkább tartózkodtak attól, hogy frakciós csoportokat hozzanak létre az országban. A két követség politikai jellegű kapcsolatainak számát követségenként 15-20 főre becsülte a jelentés, amely összességében elégedett volt az állambiztonsági szervek munkájával és az új parancs hatásával, a hálózati munkát azonban gyengének értékelte.³⁸

A hetvenes évek közepének folyamatait értékelte egy másik összefoglaló jelentés, amely leszögezte, hogy a parancs továbbra is biztosította a feltételeket és lehetőségeket a párt politikájának aktív szolgálatához.³⁹ Megállapította, hogy a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység célja, iránya és alapvető tartalma nem változott ebben az időszakban. Lényeges módosulásokat tapasztaltak azonban a külföldi kapcsolatokban, a tevékenység formájában és módszerében, az aktivitás mértékében, valamint a különböző ideológiai és politikai platformon állók egymáshoz való viszonya tekintetében. Ekkoriban az állambiztonsági szervek mintegy ezer beutazó személyt vettek nyilvántartásba, közülük közel 150 főt gyanúsítottak imperialista fellazítási tevékenységgel, és 58 fő volt állítólag az ideológiai diverzió végrehajtásával hivatásszerűen foglalkozó szervezet alkalmazottja. Az ellenségesnek tekintett külföldi szervezetek közül ismét a keletkutató intézeteket és alapítványokat, a külföldi lap- és könyvkiadókat emelték ki, és hasonlóan ítélték meg az ekkoriban alakult Erdélyért Mozgalmat, a Szabad Románok Szövetségét és az Erdélyi Világszövetséget is, amelyek a párt internacionalista politikáját bírálták. A belügyi vezetők úgy értékelték, hogy a vizsgált időszakban létrejöttek és megerősödtek a belső ellenzéki személyek kapcsolatai a környező szocialista országokban élő, különböző ellenséges ideológiai és politikai platformon álló személyekkel, csoportokkal. Ezt elsősorban a revizionistának és a nacionalistának nevezett tömörülésekre gondolták jellemzőnek. A revizionista és az újbaldali platform alapján állók viszont igyekeztek megnyerni azokat a nyugati személyeket, akik hajlandók voltak támogatni őket. Velük próbálták igazolni igazi marxista voltukat, segítségükkel publikálni írásaikat Nyugaton, és ezzel védelmet szerezni a hazai hatósági eljárásokkal szemben. Az országba érkező külföldi újságírók, riporterek, valamint a kiadók munkatársai is keresték velük a kapcsolatot. Gyakran interjúkat készítettek velük, vagy különböző üzeneteket közvetítettek külföldre. Például Hegedüs András volt miniszterelnök az 1956-os forradalom huszadik évfordulóján nyilatkozatot adott, amit több nyugati lap és a Szabad Európa Rádió is leközölt. Ebben átértékelte a forradalommal kapcsolatos korábbi álláspontját, elítélte akkori magatartását és nézeteit. A belügyi felfogás szerint az imperialista ideológiai diverziós szervek „belső ellenzék-gyártási manipulációjának” az volt a célja, hogy olyan hazai bázist teremtsenek, amely elősegíti a szocialista rendszer bomlasztására irányuló törekvéseiket.⁴⁰ Ilyennek tekintették a Haraszi Miklós elleni eljárás visszhangját,⁴¹ a népesedéspolitikai határozat elleni aláírásgyűjtést,⁴² majd a Charta '77-tel kapcsolatos szolidaritási nyilatkozatot,⁴³ és kudarcként könyvelték el, hogy nem tudták megakadályozni ezeket. A korszakban született szellemi termékeket úgy tekintették, mint amelyekben ideológiai alapállásukat, politikai koncepciójukat fogalmazták meg az ellenzék tagjai. Ezek közül a jelentősebbnek az *Anti-tőke*⁴⁴, a *Darabbér*, a *Szétfolyóirat*⁴⁵, a *Látletet*, az *Elidegenedés a szocializmusban*⁴⁶ és *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*⁴⁷ című műveket tekintették.⁴⁸

Hangsúlyosan kiemelte a jelentés készítője, hogy a „nacionalista politikai platformról támadó ellenség” tevékenysége különösen 1974-től megélénkült és egyre erőteljesebben jelentkezett.⁴⁹ Az idesorolt értelmiségi személyek kapcsolata szorosabbá vált, egységre törekvésük fokozódott. A legjelentősebbek közé számított az a kör, amelynek

vezéregyéniségei Czine Mihály, Fekete Gyula, Csoóri Sándor és Kis Ferenc irodalomtörténész voltak. Tevékenységük elsősorban a párt nemzetietlen kultúrpolitikája ellen irányult. Célkitűzéseik közé tartozott, hogy a magyarság sorskérdéseit beemeljék a közbeszédbe, és olyan irodalmi és közéleti irányzatot alakítsanak ki, amely a magyar nemzeti hagyományokat helyezi a középpontba, egyben ápolja és fejleszti is. Szoros kapcsolatot építettek ki a környező szocialista országokban élő magyar nemzetiségű értelmiségiekkel, akikkel rendszeresen kicserélték értesüléseiket, és támogatták egymás törekvéseit.⁵⁰

Nem csak a magyar nemzeti hagyományok erősítését nézte rossz szemmel a hivatalos kultúrpolitika, hanem minden más hasonló törekvést is. Új fejleményként vette számba az állambiztonság a „*zsidó nacionalizmus alapjáról ellenséges tevékenységet kifejtők*” törekvéseit, amit részben a cionizmus kategóriába sorolt, valószínűleg a szovjet–izraeli ellentétek miatt. A csoport számát és bázisát növekvő mértékűnek mutatták be. Szocializmus- és szovjetellenesség volt ellenük a vád, és az, hogy agitációt fejtettek ki a „*zsidó kultusz*” erősítése érdekében. Egyik ismert képviselőjük „*zsidó színház*” megalakítását tervezte, amelyben csak zsidó tárgyú színműveket kívánt bemutatni.

Ugyanebben az időszakban a jobboldali revizionista platformon álló csoportok és személyek tevékenységi területe, mindenekelőtt a Heller Ágnessel és Fehér Ferencsel szembeni intézkedések hatására, szűkült.⁵¹ Többen kiszorultak munkahelyükről, írásműveik kiadását a hivatalos szervek korlátozták. Hazai kapcsolataik jelentős része elszigetelődött. „*Helyzetük megoldására két alternatívát látnak. Egyik: ha a párt nyilvánosan tévesnek ítéli és visszavonja az 1973-ban hozott titkársági állásfoglalást. Ez jelentheti a hazai kulturális életben történő érvényesülésüket, amiben azonban maguk sem bíznak. Másik: az országot hosszabb időre, vagy végleg elhagyják és valamelyik tőkés országban teremtenek egzisztenciát.*”⁵² A jobboldali revizionista platformon belül polgári radikális beállítottságúnak tartotta a belügy azokat az ismert gondolkodókat, akik az értelmiség vezetésével egyfajta szocializmussal javított polgári demokráciát képzeltek el, amelyben a társadalom különböző rétegeinek képviselői érdekegyeztetés útján gyakorolnák a hatalmat. A fennálló politikai, társadalmi viszonyoktól független kisebb csoportok létrehozására láttak lehetőséget, amelyek majd „*kikezdi a piramis alapjait, mert a piramist megdönteni nem lehet*”. Tevékenységüket 1974-től erősen korlátozták, ennek következtében Szelényi Iván kivándorló útlevéllal elhagyta az országot, Konrád György pedig 1976 őszén hosszabb időre Nyugatra távozott.

Az anarchista, újbalsoldali irányzatokhoz tartozó csoportok körei állandó mozgásban voltak, közülük több idővel feloszlott. Pór György, Kőrösi Zsuzsanna és Halász Péter kivándorolt, többen a már említett polgári-radikális színezetű csoportosuláshoz közeledtek, mások felhagytak tevékenységükkel. A továbbra is aktív tevékenységet folytatók az újbalsoldal megteremtőinek és képviselőinek tartották magukat. Szociológiai felméréseket végeztek, elemzéseiket azonban nem publikálhatták, ezért megbízható kapcsolataik körében terjesztették az eredményeket. Az újbalsoldal megerősödésének irányába hatott azoknak az amatőr báb-, színjátszó és képzőművészeti csoportosulásoknak a tevékenysége, amelyek kommunákba tömörülve igyekeztek kivonni magukat az állami és a rendőrségi ellenőrzés alól. Korábban tervbe vették az amatőr művészeti mozgalom országos szintű átfogását, de az operatív intézkedések következtében ezt nem tudták elérni.

Összegzésként a jelentés megállapította, hogy a kulturális területen többirányú rendszerellenes törekvést érzektek az állambiztonsági szervek, de egyelőre nem alakult ki egységes belső ellenzék. A különböző politikai platformokon álló csoportok és személyek ismerték egymás elképzeléseit és terveit, de egységes programjuk vagy centrális irányító szervük nem volt, a hatalom elleni fellépésben azonban egyetértettek. Ha valakit sérelem vagy korlátozás ért a belügyi szervek részéről, akkor messzemenő szolidaritást vállaltak egymással. Éppen ezért a politikai rendőrség továbbra is az

operatív megelőző, bomlasztó megoldásokat akarta előtérbe helyezni az adminisztratív módszerekkel szemben.

A vizsgált időszakban az elhárítási területen országosan összesen több mint 900 személyt tartottak ellenőrzés és feldolgozás alatt. További mintegy 1600–1800 főt tartottak számon szorosabb kapcsolatként, és több mint 200 ellenséges nyugati személyről tudott az állambiztonság. Figyelő dosszié alapján ellenőriztek a tárgyidőszakban 120 főt. Az antidemokratikus elemek alap- és kutató nyilvántartásában szereplők száma 1976 végén meghaladta az 1500-at. Az 1976-ban felderített újabb ellenséges személyek és csoportok zöme nacionalista és szovjetellenes tevékenység gyanúja miatt állt ellenőrzés és feldolgozás alatt. Ezekon kívül egy kisebb csoportot az „új-baloldali” politikai platformon álló személyek korábban nem ismert tagjai alkottak. A tárgyidőszakban kezdeményezett 239 előzetes ellenőrzés mintegy 400 főt érintett. 78 bizalmas nyomozást folytattak, amelyben 350 főt tartottak ellenőrzés alatt. A jelentés elkészültéig lezárt 41 bizalmas nyomozásból 17 esetben kezdeményeztek büntetőeljárást. Megelőző, akadályozó, korlátozó és operatív bomlasztó intézkedésekkel realizáltak 18 ügyet. Bűncselekmény hiányában pedig hat ügyben szüntették meg a nyomozást. A vizsgált négy évben országosan közel 1600 konkrét megelőző, akadályozó és korlátozó intézkedést tettek. Az operatív úton, vagyis a belügyi szervek háttérben maradásával végrehajtott intézkedések aránya átlagosan az eljárások 40–45 százalékát tették ki. Évente mintegy 180–200 esetben juttattak el illetékes párt-, állami és társadalmi szervekhez olyan információkat, melyek alapján azok jelentős politikai és adminisztratív intézkedéseket vagy döntéseket hoztak. A korábban elégtelennek ítélt hálózati munkáról is elégedetten nyilatkozott a jelentés készítője, a kulturális területen folytatott előzetes ellenőrzések és a bizalmas nyomozások nagyobb részében rendelkeztek hálózattal az állambiztonsági szervek. A fontosabb ügyekben megteremtették a párhuzamos hálózat foglalkoztatásának feltételeit is, vagyis több ügynök is dolgozott ugyanabban a nyomozásban. 1976. szeptember 30-án 313 hálózati személyt foglalkoztattak a kulturális vonalon,⁵³ és mintegy 70 százalékukat sorolták a jól dolgozó, funkciójának megfelelő, kvalifikált hálózati személyek közé. A hálózati munka gyenge pontja változatlanul az volt, hogy „a legkvalifikáltabb ügyekben, a külföldi ellenséges behatolási csatornáknál, az imperialista fellazító központok irányában mély felderítési lehetőséggel rendelkező hálózat” csak kevés volt. A vizsgált időszakban nőtt az SZT-tiszti állomány létszáma, és az operatív értékű információk közel 20 százaléka SZT-tisztektől származott, amelyek alapján például 1975-ben 45 új személyt vettek fel a Központi Kémelhárítási Adattárba, valamint értékes adatokat szereztek a nyugati célobjektumok és a fellazítást folytató szervezetek tevékenységéről is. Az SZT-tisztek több bizalmas nyomozásban is eredményesen hajtottak végre feladatokat.⁵⁴

A hivatalos és társadalmi kapcsolatok segítségének igénybevétele is sokrétű volt, és a hatékonysága is fejlődött ebben az időszakban. Különösen a kiemelt kulturális és tudományos objektumokban alakult a kívánt módon az együttműködés, főleg a fontosabb nemzetközi kulturális, tudományos és művészeti rendezvények, konferenciák, kongresszusok operatív biztosításában vették hasznát az állambiztonsági szervek a hálózaton kívüli operatív kapcsolatoknak.⁵⁵

A nyolcvanas évek fejleményei

Az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején jelentős változások zajlottak a világban és Magyarországon is, a nyolcvanas évek közepére pedig válságba jutott a Kádár-rendszer. A szocialista tábor egyre inkább lemaradt a két világrendszer versenyfutásában, az ugyanebben az időszakban lezajló gazdasági válság Magyarországot is súlyosan érintette, ennek következtében az úgynevezett operatív helyzet is módosult. A korábban használt, ideológiai alapon meghatározott ellenséges kategóriák a korszak végére már végképp anakronisztikussá váltak. A belső ellenzék erőteljesebben hallatta a hangját, ami elsősorban a kultúra, a tudomány, a közoktatás és a tömegkommunikáció területén vált hangsúlyossá. Az állambiztonsági szervek is

igyekeztek lépést tartani a változásokkal, amit nem segített az ekkor már elavultnak tekinthető szabályozás, ezért sürgősen korszerűsíteni akarták a területtel foglalkozó parancsot.⁵⁶ A politikai rendőrség a válságjelenségeket azonban továbbra is a külső és a belső ellenség tevékenységének tudta be. A külső erőket három csoportba osztotta, az elsőbe tartoztak a nyugati kormányzervek, a másodikba a külföldi ellenséges szervezetek, a harmadikba a jobboldali magyar emigrációs szervezetek. Ellenségesnek tekintették a nyugati tudományos intézményeket, egyetemeket, alapítványokat, valamint a szerkesztőségeket, archívumokat, sajtóügynökségeket és a propagandaszerveket, amelyek számon kérték a nemzetiségek, a demokrácia és az emberi jogok helyzetét, illetve ösztöndíjakat, tanulmányutakat, díjakat adományoztak. Hasonlóan látták a nyugati országok nagykövetségeinek és beutazó állampolgárainak a szerepét is, mivel ezt a belső ellenzék külföldi kapcsolatrendszere bővítésének tekintették. Ennek megfelelően igyekeztek ezt a kapcsolatrendszert szemmel tartani és ellenőrizni. 1977-ben 80 ellenséges intézményt és 1200 gyanús külföldi beutazót tartottak számon, 1980-ban 90 intézményt és 1500 főt; 1985-ben viszont már 260 intézményről és 2500 beutazóról feltételezték ugyanezt. Közülük évente 150–200 főt vontak ellenőrzés alá. Ugyanakkor a többi szocialista ország ellenzéki szervezeteivel kiépült kapcsolatot is számon tartotta a belügy, elsősorban a Charta '77, a Kor és a Szolidaritás keltette fel az érdeklődésüket, ugyanis az egységes kelet-európai ellenzék csíráját látták benne.

A belügy percepciója szerint az egységesülés irányába tartott a belső ellenzék is. Ezen vélemény szerint a hetvenes évek végére kialakult egy úgynevezett kemény mag, amelyen belül a korábbi ideológiai és személyi ellentétek háttérbe szorultak, és laza társaságok formájában, de szoros együttműködésben kialakult a magyar demokratikus ellenzék, amely leginkább a polgári radikális elveket tette magáévá. Az irányzat szellemi vezetőjének Kis Jánost, Bence Györgyöt, Konrád Györgyöt és Hamburger Mihályt tartották. Tevékenységük hatott a belső ellenzék teljes körére, így a volt ötvenhatosokra, a történelmi pártok korábbi tagjaira, az egyházak képviselőire, a különböző pacifista csoportokra és a környezetvédő mozgalmakra is. Tevékenységük során a párhuzamos vagy ellenkultúra, a második nyilvánosság és a második struktúra kialakulásával megteremtett lehetőségeket is felhasználták. A második nyilvánosság körébe tartoztak a házi egyetemek, a szemináriumok és a szamizdat irodalom, a második struktúra példaként a Jogvédő Bizottságot hozták fel, és idetartozott a SZETA (Szegényeket Támogató Alap) is. Ezenkívül a kulturális, tudományos és felsőoktatási intézményekben is nőtt az ellenzék befolyása.⁵⁷

Hasonló fejlődést vélte az állambiztonsági vezetés a másik jelentős ellenzéki irányzat esetén is.⁵⁸ Eszerint a hetvenes évek közepétől élénkült meg néhány „nacionalista” töltésű csoportosulás tevékenysége, nem utolsósorban a szomszédos országokban élő magyar kisebbséget ért atrocitások és a párvezetés ez iránt mutatott közömbössége miatt. A nyolcvanas évekre minden ellenzéki csoport központi kérdésként kezelte a kisebbségi jogvédelem, főleg a határon túli magyar nemzetiség helyzetét. A jelentésben egyenesen a nemzeti radikális jelzöt használták arra a főként human értelmiségiekből álló laza körre, amelynek a vezéregyénisége Csoóri Sándor volt. Tevékenységükben nagy hangsúlyt kapott az értelmiség, a kultúra és a művészet autonómiája is. Árukladó az állambiztonsági szervek terminológiája abból a szempontból, hogy mindkét csoport elnevezésében szerepeltette a radikális jelzöt, holott a hatalommal szembeni erőszakos fellépés egyik tömörülésre sem volt jellemző, nem is gyanúsították ilyen szándékkal őket. A két irányzat közötti közeledést a jelentés szükségszerűnek tartotta, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a polgári radikális csoport így próbál tömegbázishoz jutni, a nemzeti radikális csoport pedig az egységesülés irányába tett lépésekkel próbál külföldi kapcsolatokra és támogatókra szert tenni. Ilyen egységes ellenzéki tevékenységnek tartották a *Bibó-émlékkönyv* elkészítését, a monori értelmiségi találkozó megszervezését és a Duna Kör fellépését a bős–nagymarosi vízi erőmű ellen.

Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatai a belső ellenzék kezelését elsődlegesen politikai kérdésnek tekintették, ami bizonyos mértékben megkötötte az állambiztonsági

szervek kezét. Az egyik forrás szerint „nekünk nem lehet feladatunk az sem, hogy megfogalmazzuk azt, hol a politika és az adminisztratív intézkedések közötti határ. Ezt a politika határozza meg, amit az állambiztonsági munkásoknak mindig, mindenkor világosan látniuk kell.”⁵⁹ Ezzel együtt a nyolcvanas évek közepén mintegy négyezer szignalizációt, vagyis tájékoztató jelentést vagy jelzést terjesztettek fel a párt- és állami vezetőkhez az operatív szervek. Ezen kívül 417 ügyben 557 személlyel szemben folytattak bizalmas nyomozást, és 497 előzetes ellenőrzést végeztek a belügyi szervek, ami 511 személyt érintett. Az F-dosszié alapján ellenőrzött személyek száma megduplázódott, és 1985-ben már 165 főt ellenőriztek ebben a formában. A hálózat létszáma kismértékű, de folyamatos növekedést mutatott, és a minősége lehetővé tette, hogy a legveszélyesebbnek ítélt csoportok többségét ellenőrizni tudták. A kulturális terület elleni állambiztonsági elhárítással összesen 20 SZT-tiszt foglalkozott ebben az időszakban, amit 1986-tól kezdve további 17 fővel akartak megerősíteni.⁶⁰ A keletkezett információk száma megközelítette a négyszázezeret a vizsgált időszakban, ennek 25-30 százalékát hálózati úton szerezték az állambiztonsági szervek. A fennmaradó rész többségét az operatív technikai rendszabályok alkalmazása biztosította. Ezek alapján az intézkedések széles skáláját használta az állambiztonság, leggyakrabban a nevelő jellegű beszélgetést, a „pozitív irányú” befolyásolást, a rendőrhatalomra való figyelmeztetést, a szabálysértési eljárás kezdeményezését, a szignalizációt és a munkahelyről való kizsárolást alkalmazták.⁶¹

A III/III. Csoportfőnökség vezetői 1986. május 19-én parancsnoki értekezleten beszéltek meg az elhárítási terület és a 0022/1970. számú parancs helyzetét. A tanácskozáson dr. Horváth József vezérőrnagy, aki akkor a belső elhárítás csoportfőnöke volt, azt hangoztatta, hogy a társadalmi változások és a gazdasági nehézségek miatt az „imperialista fellazítási politika képviselői” a belső ellenzékkel karöltve totális támadást indítottak a szocializmus ellen, ezért az állambiztonsági elhárító munkát szélesebb körben kellett végezniük az utóbbi időben, mint ahogy azt a vonatkozó parancs kijelölte. Ennek ellenére az elhárító szervek teljesíteni tudták a politikai elvárásokból adódó legfontosabb feladataikat, sikerült kezelhető kereteken belül tartani az ellenzéki erőket.⁶² 1986. szeptember 1-jén ismét napirendre került a téma. Ekkor nagy hangsúlyt kapott, hogy az ellenséges tevékenység főként kulturális területen jelentkezett, de az egész szocialista társadalmi rendszert támadta. Ezért új parancs kidolgozását határozták el, amelynek a kulturális területre koncentrálna az egész belső reakció elleni állambiztonsági munkát kellett szabályoznia.⁶³ 1987 elején tárgyalta a testület az új parancs tervezetét. Az értekezleten az ellenzék létét olyan realitásnak nevezték, amellyel a későbbiekben is számolni kell, de a totális átfogására és elhárítására ekkor már sem szükség, sem lehetőség nem volt. Ezt figyelembe véve egy keretparancs elkészítését határozták el, amittől azt várták, hogy hosszú időre meghatározza az állambiztonsági szervek munkáját a belső reakció ellen.⁶⁴ A szabályozás további sorsa és eredménye nem ismert, pedig igen tanulságos lenne a rendszerváltás kutatói számára.

¹ Az ötvenes években Budapest, Pécs, Debrecen, Szeged, Miskolc és Veszprém számított kiemelt felsőoktatási központnak, de más városokban is működtek főiskolák. A felsőoktatási intézményekben 4700 oktató 55 000 hallgatót képezett 1955-ben. A Magyar Tudományos Akadémiának 21 kutatóintézete volt, ezekben 138 akadémikus és 778 minősített tudományos kutató dolgozott. Ezenkívül további 65 ipari és 4 mezőgazdasági kutatóintézet működött az országban. A nyomtatott sajtót 420 napi- és hetilap, illetve folyóirat képviselte, amelyeknél 1600 újságíró dolgozott. A Magyar Rádióknak és a Magyar Távírási Irodáknak 1550 alkalmazottja volt. 17 könyvkiadó működött, ebből 3 vidéken. A Magyar Írók Szövetségének 340 tagja volt, és Debrecenben, Szegeden, Győrött és Pécsen is működött írói csoport. Budapesten 14 állandó színház volt 525 színésszel, vidéken további 8 színház működött 328 színésszel. Zeneművészeti területen 450 jelentősebb előadóművészt jegyeztek. Budapesten 8 múzeum volt 410 dolgozóval, vidéken további 56 múzeum létezett 350 alkalmazottal. 14 fontosabb sportegyesület volt az országban 476 kiváló és 2909 érdemes sportolóval. Gyarmati – S. Varga, 2005: 590–607.

² Az ideológiai területen 1955-ben 22 operatív tiszt tevékenykedett, és 264 hálózati tag végezte az ellenséges tevékenység megfigyelését. Az irodalom területén 18 ügynök és 9 informátor, tudományos vonalon pedig 43

ügynök és 135 informátor dolgozott, de hatékonyságuk nem felelt meg az elvárásoknak. „A közelmúltban a hálózat ötven százalékát kizárták, közülük 84 fő volt párttag. A területen összesen 123 ügyben végeztek operatív feldolgozást 141 fő ellen. Az ügynökség képzettsége és műveltsége azonban messze elmaradt a megfigyeltektől, ezért a belügyi vezetők úgy döntöttek, hogy a legfontosabb tudományos területeken, valamint az irodalmi és a művészeti életben összeállítják azok kataszterét, akik között mindenképpen meg kell szervezni az ügynöki operatív munkát.” Uo.

³ Uo.

⁴ A tudományos és a kulturális élet, a kulturális igazgatással foglalkozó államapparátus, az egyetemi ifjúság és a sport területén összesen 42 424 fő (köztük 16 operatív tiszt) dolgozott.

⁵ Gyarmati – S. Varga, 2005: 590–607.

⁶ A témával kapcsolatban lásd Standeisky, 1996; újabban Szőnyei, 2012.

⁷ Révész, 1997: 144. Az APO a sajtót, a rádiót és a televíziót irányította, a TKO a tudományos és művészeti élet mellett a közoktatást és a közművelődést is átfogta. A korszak irodalmi és kulturális életéről számos feldolgozás és dokumentumkiadás született, a teljesség igénye nélkül: Cseh–Kalmár–Pór (szerk.), 1999; Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór (szerk.), 2004; Kalmár, 1998; stb.

⁸ A felsorolt kategóriákról bővebben lásd: Szőnyei, 2012: 281–406, 407–554, 1035–1109.

⁹ ÁBTL 4.1. A-3829/17. 7–8.

¹⁰ Révész, 1997: 145.

¹¹ ÁBTL 2.7.2. 41-9/50/1964. május 28. Ellenséges befolyás kulturális területen és az ifjúság körében.

¹² A vidéki folyóiratokról, azok pártirányításáról dokumentumokat közöl: Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór (szerk.), 2004: 31–275.

¹³ Bővebben: Szőnyei, 2012/I: 791–960.

¹⁴ ÁBTL 2.7.2. 41-9/50/1964. május 28. Ellenséges befolyás kulturális területen és az ifjúság körében.

¹⁵ ÁBTL 2.7.2. (iktatószám nélkül) 1965. november 10. Vélemények politikai, irodalmi és művészeti kérdésekben; és uo. 41-9-83/1966. június 15. Vélemények a kulturális, művészeti terület párt- és állami irányításáról.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 41-9-275/1968. november 21. Az irodalom, a színház és a filmművészet területén ellenőrzés alatt tartott személyek tevékenységéről.

²⁰ Uo. 41-9-250/1968. október 22. Jelentés engedély nélkül szervezett ifjúsági körökről.

²¹ Uo. 41-9-275/1968. november 21. Az irodalom, a színház és a filmművészet területén ellenőrzés alatt tartott személyek tevékenységéről.

²² ÁBTL 1.11.3. II. sorozat. Fjz. 143/9. Jegyzőkönyv az 1968. január 30-ai csoportfőnöki értekezletről.

²³ Uo. 45-13-5/68. A békés egymás mellett élés és az ideológiai harc a tudományos és a kulturális területen. Bővebben lásd: Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór (szerk.), 2004; Szőnyei, 2012/I: 775–1034.

²⁴ Uo. Fjz. 525/13. Emlékeztető az 1969. december 9-i csoportfőnöki értekezletről. A revizionista és szektás platformról folytatott ellenséges cselekmények elhárításával a BM III/III-4. osztály foglalkozott, amelynek ekkor Gál Ferenc rendőr őrnagy volt a vezetője.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. Fjz. 526/13. Emlékeztető az 1970. április 21-ei csoportfőnöki értekezletről.

²⁷ ÁBTL 4.1. A-1353/3. 15–23.

²⁸ A jelentés másik részében az áll, hogy a burzsoá és jobboldali revizionista platformról támadó ellenséges személyek közül 320 fővel szemben kezdeményeztek eljárást, közülük vizsgálati szakba került 72 fő ügye.

²⁹ Bővebben: Csizmadia, 1995.

³⁰ A jelentés másik részében az áll, hogy a baloldali revizionista platformról támadó ellenséges személyek közül 178 fővel szemben kezdeményeztek eljárást, közülük vizsgálati szakba került 62 fő ügye.

³¹ ÁBTL 4.1. A-1353/3. 15–23.

³² ÁBTL 4.2. 10-21/22/1970. A belügyminiszter 0022. számú parancsa, 1970. szeptember 25-én. A kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatai. A parancs olyan iratfajta, amely a szerv katonai jellegű tevékenységével, illetve belső rendjével szoros összefüggésben álló feladatokat határoz meg. A parancs alapján hozott korlátozások értelmezéséhez lásd Köbel Szilvia írását a *Betekintő* 2013/1-es, illetve jelen számában.

³³ Unger, 2004: 167. Idetartozott – többek között – ha valaki a szocialista társadalom politikai és állami vezető szerveit, intézményeit támadva a vezető szerepet más szervezetekkel, csoportokkal, erőkkkel akarta felváltani, ilyen szervezetek illegális létrehozását tervezte, előkészítette, propagálta vagy kezdeményezte. A Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, politikai rendjét támadva burkoltan restaurációra törekedett. A volt uralkodó osztályok vagy más társadalmi rétegek – például az értelmiség – társadalmi vezető szerepének létjogosultságát

szervezetten hangoztatatta, ilyen tartalmú ellenséges propagandát folytatott. A nacionalizmust szervezetten táplálta, a semlegességet hirdette, ilyen tartalmú „műveket”, propagandaanyagokat titkos úton terjesztett. Kapcsolatot tartott az imperialista fellazítási taktikát megvalósító külföldi személyekkel és szervezetekkel. Tevékenységet fejtett ki – szóban, írásban vagy irodalmi, művészeti termékek titkos közvetítésével – a fellazítási taktika érvényesülése érdekében. Titkos vagy embargós adatokat, híreket kiadott vagy kiszivároztatott. Kártevést, rombolást tervezett, folytatott vagy azzal gyanúsítható volt. Irodalmi, publicisztikai, művészeti termékeket illegálisan külföldre juttatott, ilyenről tudott vagy tervezett, erre felbujtott, vagy elősegítette azt.

³⁴ ÁBTL 1.11.1. 45-13-4/1973. A belügyminiszter-helyettes utasítása a 0022/1970. sz. belügyminiszteri parancs végrehajtására, 1973 (Tervezet) (d. n.).

³⁵ A parancs életbelépése és az MSZMP KB 1969. novemberi határozatának végrehajtása szervezeti és létszámbeli erősítést is hozott magával. A kulturális területen támadó ellenséges tevékenység elhárításának szervezeti keretei 1971-ben alakultak ki, a központi osztály létszámát 10 fővel megemelték. A meglévő két alosztály helyébe hármatot hoztak létre, és 13 új vonalvezetői beosztást szerveztek. A szervezeti igazítások, az erőátcsoportosítások következtében úgy ítélték meg, hogy nőtt a munka szervezettsége és hatékonysága. 1976 végén – a Csoportfőnökségen belül – az operatív helyzet változásaihoz igazodó, az irányítás eredményesebb megoldását szolgáló szervezeti módosítást hajtottak végre. A vonalas területekért a III/III-4., a kulturális területen lévő kiemelt objektumok védelméért a III/III-5. Osztály volt a felelős.

³⁶ ÁBTL 1.11.1. 45-13-4/1973. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásáról. Javaslat a további feladatokra, különös tekintettel az ifjúságvédelmi munkára, 1973. március 13.

³⁷ Orgoványi, 2012. http://www.betekinto.hu/2012_4_orgovanyi (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 5.).

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. 45-13/3/1977. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatait szabályozó 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásának helyzetéről. Budapest, 1977. március 15.

⁴⁰ A résztémát bővebben tárgyaló összefoglaló jelentéseket is készítettek az állambiztonsági szervek. Például ÁBTL 1.11.3. II. sorozat. Fjz. 23/29-3580/1976. Az imperialisták speciális szolgálatainak törekvései az ellenzéki mozgalmak kialakítására, irányítására a Magyar Népköztársaságban.

⁴¹ Haraszi Miklós ellen 1973-ban indítottak eljárást a *Darabbér* című szociográfiai munkája miatt.

⁴² A Minisztertanács népesedéspolitikáról hozott határozata elleni tiltakozó akció 1973-ban.

⁴³ A csehszlovák kormány emberi jogokat sértő intézkedései elleni tiltakozás és a tiltakozást támogató aláírásgyűjtési mozgalom.

⁴⁴ Kis János – Bence György – Márkus György *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* című, kéziratban terjedő könyvének közkeletű neve.

⁴⁵ Kéziratban terjesztett művészeti folyóirat 1971–1973 között.

⁴⁶ A hatvanas években a *Valóság* és a *Kortárs* hasábjain folytatott vita, amit Almási Miklós „Elidegenedés és szocializmus” című tanulmánya indított el.

⁴⁷ Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című, 1973–1974-ben kéziratban terjesztett esszéje.

⁴⁸ Bővebben Szőnyei, 2012/II: 11–335.; Csizmadia, 1995.

⁴⁹ A hetvenes és nyolcvanas években a nacionalista platformról folytatott tevékenység elhárítása egyre fontosabbá vált, ennek következtében terjedelmes elemzések készültek a témáról. Például ÁBTL 1.11.1. 45-13/16/1979. és ÁBTL 1.11.1. 45-95/1980. Jelentés a nacionalista platform alapján folyó ellenséges tevékenység belügyi tapasztalatairól. Ellenintézkedéseink hatékonysága, további feladataink.

⁵⁰ Szőnyei, 2012: 551–728. (2. kötet)

⁵¹ Heller Ágnes és Fehér Ferenc filozófust emigrációba kényszerítette a hatalom. Erről bővebben: Csizmadia, 1995.

⁵² ÁBTL 1.11.1. 45-13/3/1977. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatait szabályozó 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásának helyzetéről, 1977. március 15.

⁵³ ÁBTL 1.11.10. II. sorozat. 394-64/1976. 1. sz. melléklet. 1976. szeptember 30-án a kulturális vonalon foglalkoztatott, valamint pihentetett hálózat száma, összetétele.

⁵⁴ Az SZT-tiszti hálózatról bővebben lásd: Orgoványi, 2011. http://www.betekinto.hu/2011_1_orgovanyi (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 6.).

⁵⁵ ÁBTL 1.11.1. 45-13/3/1977. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatait szabályozó 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásának helyzetéről, 1977. március 15.

⁵⁶ Uo. 45-13/17/1986. Jelentés a kulturális területen az ellenséges tevékenység elhárítását szabályozó 0022/1970. sz. BM parancs végrehajtásának tapasztalatairól, 1986 (d. n.).

⁵⁷ Bővebben: Csizmadia, 1995.

⁵⁸ Bővebben: Szőnyei, 2012/II: 551–1037.

⁵⁹ Az MSZMP PB rendszeresen foglalkozott a belső elhárítás alapvető irányait meghatározó kérdésekkel, az állambiztonsági szervek az egyházpolitikára, a kultúrpolitikára és a belső ellenséges ellenzékre vonatkozó határozatok alapján végezték a feladatukat. Uo. 45-13/17a/1986. Emlékeztető az 1986. október 22-ei miniszterhelyettesi értekezletről, 1986. október 24.

⁶⁰ A 0022/1970. számú parancs végrehajtásával a III/III-4. osztály a, b és c alosztálya, a III/III-5. osztály a és b alosztálya, a megyei rendőrségek III/III-as osztályainak kulturális vonalai, valamint a BRFK III/III-A. alosztálya foglalkozott.

⁶¹ ÁBTL 1.11.1. 45-13/17/1986. Jelentés a kulturális területen az ellenséges tevékenység elhárítását szabályozó 0022/1970. sz. BM parancs végrehajtásának tapasztalatairól, 1986 (d. n.).

⁶² Uo. 45-73/2/50/1986. Emlékeztető a III/III. Csoportfőnökség 1986. május 19-ei parancsnoki értekezletéről, 1986. május 26.

⁶³ Uo. 45-73/2/1986. Emlékeztető a III/III. Csoportfőnökség 1986. szeptember 1-jén megtartott parancsnoki értekezletéről.

⁶⁴ Uo. 45-73/3/1987. Emlékeztető a III/III. Csoportfőnökség 1987. február 2-i parancsnoki értekezletéről.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai

1.11.3. BM III. Főcsoportfőnökség

1.11.10. Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai

2.7.2. BM Tájékoztató

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-3829/17. Az ellenség tanulmányozása. 17. kötet. A kulturális területen tapasztalt ellenséges tevékenység főbb kérdéseiről. Ideiglenes jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola számára. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1972.

A-1353/3. Jelentés a kulturális területeken folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről. Budapest, 1970. április 15.

4.2. Parancsgyűjtemény

Nyomtatásban megjelent források

Cseh–Kalmár–Pór (szerk.), 1999

Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatópolitika és cenzúra, 1956–1963. (Dokumentumok). Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Budapest, Osiris Kiadó.

Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór (szerk.), 2004

Zárt, bizalmas, számozott II. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra, 1962–1979. (Dokumentumok). Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz, Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf, Pór Edit. Budapest, Osiris Kiadó.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005

A BM Kollégiumának 1955. június 17-i ülése. Jelentés az ideológia területén tevékenykedő ellenséges elemek ellen folytatott ügynöki operatív munka helyzetéről. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956.* Második kötet. Összeállította, a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2005.

Hivatkozott irodalom

Csizmadia, 1995

Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988).* I–III. kötet. Budapest, T-Twins Kiadó.

Kalmár, 1998

Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája.* Budapest, Magvető.

Orgoványi, 2011

Orgoványi István: A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya. *Betekintő*, 1. sz.

Orgoványi, 2012

Orgoványi István: A társadalomra különösen veszélyes ellenséges elemek ellenőrzése, 1959–1989. *Betekintő*, 4. sz.

Révész, 1997

Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Budapest, Sík Kiadó.

Standeisky, 1996

Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963.* Budapest, 1956-os Intézet.

Szönyei, 2012

Szönyei Tamás: *Titkos írás – állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990.* 1–2. kötet. Budapest, Noran Könyvesház.

Unger, 2004

Unger Gabriella: Ellenkultúra és állambiztonság. In *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára.

India-2

Egy magyar tengerjáró hajó titkos küldetése

Talán még sokan emlékeznek Vitray Tamás „*Tengerre magyar!*” című televíziós műsorára, amely egy magyar tengerjáró hajó életét próbálta bemutatni több részletben. Sajnos a film kópiái – nem ellenőrzött információk szerint – elvesztek, és a még oly népszerű internetes portálokon sincs semmiféle nyom e filmre vonatkozóan. Azonban tény, a tengerészek életét számtalan legenda és mítosz övezi, és általában sokan érdeklődnek a téma iránt is. Az igény ellenére a Kádár-korszakból kevés magyar levéltári dokumentáció áll rendelkezésre, amely hitelesen vagy hitelesnek tűnően mutatja be a tengerészek nehéz, veszélyes, de ugyanakkor sokszor unalmas és néha konfliktusoktól sem mentes életét. Különösen igaz ez az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) található anyagokra. A sors furcsa fintora, hogy az 1988. január 13-án, az akkori Jugoszláviához tartozó, Edvard Kardelj jugoszláv kommunista vezetőről elnevezett, Split és Dubrovnik között nagyjából félúton, a mai Horvátország területén található Kardeljevo¹ kikötőjéből 17 órakor kifutó „Budapest” tengerjáró hajó útjával kapcsolatosan két olyan esemény is történt, ami felkeltette a magyar állambiztonsági szervek érdeklődését. Az államtitoksértés miatt indított vizsgálatok során kihallgatták a személyzet néhány tagját, bekértek számos, a nyomozáshoz szükséges háttéranyagot, és mellékelték a kapitány jelentését is az útról. Ezek alapján megpróbálom rekonstruálni a tengerjáró hajó titkos feladatával kapcsolatos, általam fontosnak tartott mozzanatokot és a történet hátterét.

1987 decemberében egy fiatal, a Magyar Néphadseregtől frissen leszerelt tengerészmérnök jelentkezett a MAHART (Magyar Hajózási Részvénytársaság) Központi Személyi Vezénylési Osztályán a mielőbbi munkába állás reményében. Arra gondolt, hogy a karácsonyi és újévi ünnepekre hazakészülő tengerészek váltása okán könnyebben juthat majd hajóra. Kérését azonban elutasították. Az indoklás szerint tengerésztisztekből és jelöltekből már akkor is többen álltak rendelkezésre a szükségesnél. Többszöri kísérletezés után végül 1988. január 5-én próbálkozásait siker koronázta: felvették. Hivatalosan fedélzeti tisztjelöltnek, a valóságban matrónak, de számára ez mit sem számított, hiszen már január 6-án útnak indulhatott Jugoszláviába, ahol a számára kijelölt hajó, a „Budapest” horgonyzott. A hajó úti céljának az indiai Bombayt² jelölték meg, de már az indulásnál, a Keleti pályaudvaron társai sejtelmesen utaltak rá, hogy talán mégsem pontosan ide fognak utazni. Január 7-én délelőtt megérkezett a hajójához, amit addigra már félig megraktak. A rakomány jellegét a feltűnő zöld, „katonazöld”³ színéből rögtön ki lehetett következtetni. A berakodást helyi munkások végezték. Figyelmüket külön felhívták a speciális áru óvatos kezelésére, amivel ők nemigen foglalkoztak. Kardeljevóban ez megszokott dolognak számított, innen szinte csak hadianyaggal megrakott hajók indultak távoli céljaik felé. Közel ugyanebben az időszakban, pár nap átfedéssel, a kikötőben egy másik magyar hajót, a „Sió”-t is a „Budapest”-éhez hasonló speciális áruval töltötték fel. Elvileg nem ismerhették a „Sió” rakományának összetételét és célállomását, mert a kifelé történő kommunikáció tiltása miatt a két magyar hajó között sem – és más hajókkal sem – lehetett (hivatalosan) kapcsolatot létesíteni. Ekkor már a legénység újonnan érkező tagjai körében is nyílt titok volt: a hajó nem Indiába, hanem Iránba készül. A frissen érkezettek is ennek köszönhették munkájukat. Korábban – még 1987 decemberében – a kapitány tájékoztatta a személyzetet a következő feladatról, egyben felajánlotta a váltást azok számára, akik nem merik vállalni a háborús övezetbe történő küldetést.⁴ A legénység egyik tagja szerint⁵ 8-9 fő, az állomány nagyjából negyede élt a váltás lehetőségével, míg más vélemény szerint⁶ csak 5-6 fő távozott. Sőt, a később érkezők között is akadt, aki – miután megtudta, milyen feladat vár rá – meggondolta magát. Néhányan nem a rájuk leselkedő veszély miatt döntöttek a távozás mellett, hanem nagyobb hajóra, vagyis távol-keleti járatra való áthelyezésben reménykedtek – legalábbis a kapitány véleménye szerint.⁷

A szállított áru tényleges összetétele kiderül a dokumentumokból: 20 000 láda (2000 tonna) sorozatvető rakéta, 963 láda (46,2 tonna) gyújtófej, 328 láda (5,6 tonna) szabályozó gyűrű, 21 429 láda (621,4 tonna) AK8 lőszer.⁹ A „Budapest” személyzetének tagjai között volt, aki úgy vélte, a „Sió”-ba kétszer annyi árut pakolnak, de a rendelkezésre álló adatok ezt cáfolják: 18 500 láda (1850 tonna) sorozatvető rakéta, 21 429 láda (621 tonna) AK lőszer, 5209 láda (96,4 tonna) AK vaklőszer, 13 láda (37,4 tonna) alkatrész.¹⁰ Ez azonban csak a speciális szállítmány első része volt. Pár hónappal később, májusban – szintén Kardeljevóából –, ugyancsak a „Budapest” közreműködésével 27 000 láda (2700 tonna) sorozatvető rakétát, 676 láda (32,4 tonna) gyújtófejet, 226 láda (3,8 tonna) szabályozógyűrűt és 21 429 láda (621,4 tonna) AK lőszert fuvaroztak Iránba.¹¹ Az utóbbi forrás az iráni utak mellett említ egy szómáliai, 270 tonnás AK lőszerexportot is.¹²

Pontosan nem tudjuk, mekkora mennyiségben vittek magyar tengerjáró hajók fegyvereket a világ különböző részére, mert ez a jelenleg feltárt iratokból nem derül ki, de egy korábbi időszakban, egy másik eset kapcsán a Belügyminisztérium kérésére a MAHART felmérést készített néhány hajó ilyen jellegű útjáról.¹³ Ennek során megállapították, hogy a „Herend” tengerjáró hajó 1978-ban három esetben – a harmadik, hatodik és kilencedik útja során – Jugoszláviából Jemenbe, Olaszországból Ciprusra, és szintén Olaszországból Líbiába fuvarozott összesen mintegy 422 tonna speciális terméket a Technika Külkereskedelmi Vállalat megbízásából. Míg 1979-ben a „Sajó” tengerjáró hajó hetedik és nyolcadik útja során Jugoszláviából Szíriába vitt együttesen 1924 tonna hadianyagot, ugyancsak a Technika megrendelésére. A MAHART jelentése megállapítja azt is, hogy a „Körös” tengerjáró hajó 1980-ban egyáltalán nem szállított fegyvereket. Némileg ellentmond ennek, hogy az akkori ügyben érintett B. D., aki 1979-ben a „Sajó” tengerjáró hajó legénységének tagja volt, 1984-es meghallgatásán egy másik útra is emlékezett, amelyről a felvett jegyzőkönyv ezt tartalmazza: *„...elmondani kívánom, hogy beszéltem a kb. 3600 tonnás Sajó nevű teherszállító hajóról is. Ezzel a hajóval 1979-ben Triesztből Angolába a hajó első rakterében ágyúcsöveket ládába zárva lövedékekkel együtt szállítottunk. Közvetett kérdésre elmondom, hogy pontosan nem emlékszem arra, hogy Triesztben, vagy Velencében rakodtunk-e be. A berakás sorrendjére azonban emlékszem, először a raktár hátsó részében a négyszögletes ládába csomagolt ágyúcsöveket – kb. 3-4 méter hosszúak –, majd a raktár első részében a szintén ládába csomagolt lőszert helyeztük el. Határozottan emlékszem, hogy a ládákon itt sem volt semmiféle jelzés, a biztonsági előírásokat fából készült boks, drótkötelek, húzócsavarok, és kifeszített necchálók szolgálták. A be- és kirakodást szintén helyi rakodómunkások végezték.”*¹⁴ Később önvallomásában mindezt kiegészítette azzal, hogy a speciális eszközöket a Vöröskereszt küldeményei kísérték.¹⁵ 1980-ban a „Körös” – az akkori szolgálati helye – pedig emlékezete szerint az iraki Basrába vitt légvédelmi lövegeket és azok tartozékait.¹⁶

Visszatérve a „Budapest” útjára, a megbízást ez esetben is, ahogy általában, a Technika Külkereskedelmi Vállalat adta. Erre a MAHART és a Technika között 1979. január 12-én megkötött „Szerződés”¹⁷ – mint egyfajta keretszerződés – adott hivatkozási alapot. A feltételek pontos tisztázása érdekében a konkrét megrendelésekhez megállapodásokat kötöttek. Az iráni fuvarra az 1987. október 5-én megkötött megállapodás alapján került sor.¹⁸ Ez rögzítette az akció fedőnevét – India-2 (I-2) –, és rendelkezett arról, hogy mindenki számára, így a hajó leendő személyzete számára is, Bombayt adják meg úti célként. Ennek megfelelően három B/L-t¹⁹ állítottak ki. Az első címzettje az indiai kormány, rendeltetési kikötője Bombay – a jugoszláv kikötői hatóság számára. A második volt a valódi megrendelőt tartalmazó okmány, amely a célkikötőben hivatalos dokumentumként szolgált, illetve az inkasszó benyújtásához kellett. A harmadik belső használatra készült. Ennek címzettje a Szíriai Honvédelmi Minisztérium, végkikötője pedig Latakia. A megállapodás szerint mindegyik B/L-t a MAHART készítette el. A szállítmányokat a Technika képviselője kísérte, aki segédkezett az iráni hatóságok felé a gyorsabb kirakodás érdekében. Számoltak azzal is, hogy a Szezei-csatornán történő áthaladáshoz kapcsolódó hivatalos eljárás során Irak tudomást szerezhet a fuvarról, illetve gondoskodni kellett a visszaút megszervezéséről olyan formában, amely hihetővé teszi az egyiptomi hatóságok felé az indiai úti célt. A hajó az útja során csak

koordinátákban adhatta meg pozícióját, minden hivatalos ügyet a budapesti központon keresztül kellett intéznie, rádióját vételi üzemmódban használhatta. Az elővigyázatosságra azért is szükség volt, mert nemzetközi szerződések tiltották hadianyag szállítását az egymással háborúban álló Irakba és Iránba. Viszont a legénység egyes tagjainak meghallgatásából az is kiderült, hogy Kardeljevóban a „Sió” helyén közvetlenül előtte egy iraki hajó horgonyzott, amelyet egyébként magyar és csehszlovák²⁰ hadiipari termékekkel töltöttek fel, így az iraki hajó személyzete tudomást szerezhetett a magyar hajók szállítmányáról és rendeltetési helyéről, mivel azok már a kikötőben berakodásra vártak.²¹

Az első fuvar Bandar Abbasig nagyjából két és fél hetet vett igénybe, 1988. január 31-én érték el a Hormuzi-szoros közelében található iráni kikötőt. Az út során folyamatosan kitapintható volt egyfajta belső feszültség a parancsnok és a személyzet számos tagja között. A kapitány 1988 augusztusában írt jelentése összefoglalja a „Budapest” januári és májusi iráni útjait. Ebben elismeri, hogy nem tartozott a népszerű emberek közé, amit megerősített több matróz beszámolója is, de míg a kapitány a matrózokat okolta a kialakult ellentét miatt, addig a beosztottak – vagy egy részük bizonyosan – a kapitányt. A kapitány folyamatos gyakorlatozással próbálta oldani a feszültséget. Az első mentőcsónak-riadó az elvárt két perc helyett majdnem negyven percig tartott. Többen lazán felszerelkezve, cigarettázva érkeztek meg, sokszor nem a számukra kijelölt helyre. Csak a harmadik próbálkozásra sikerült a riadódíót 3-4 percre szorítani. A tűz-, később lékriadó esetében azonban mindent újra kellett kezdeni, mert a matrózok jelentős része a mentőcsónakokra vonatkozó vészhelyzeti elemeket alkalmazta ezen esetekre is. Iránhoz közeledve már naponta többször gyakorlatoztak. Az állandó, akár éjszakai vagy étkezés közbeni mozgósítások csak ideig-óráig biztosították a rendet. A kapitány – beszámolója szerint – hanyag munkájuk és hozzáállásuk, de akár öltözetük miatt többször részesítette figyelmeztetésben a személyzet tagjait, köztük tisztet is. Beosztottjai gyakran túlzónak érezték a parancsnok utasításait és elvárásait. A helyzet annyira súlyossá vált, hogy a második iráni út során a legénységből néhányan meg akarták verni a kapitányt.²² Mindezeket tetézte, hogy az út után kapott prémium alig érte el a fejenkénti 3000 forintot,²³ ami akkoriban nem számított jelentős összegnek.²⁴ S különösen alacsonynak tűnik, ha azt vesszük alapul, hogy egy háborús övezetben vállalták feladatukat. Hogy ez mit is jelenthetett a valóságban, arra szintén a kapitány jelentéséből tudjuk meg a választ, amikor azt panaszolja, hogy az iráni kikötésnél több kilőtt külföldi kereskedelmi hajót, vízen lángoló járművet láttak, illetve a Bandar Abbasból történő kihajózás során tulajdonképpen el kellett szökni a túlságosan vendégmarasztaló iráni parti őrség elől. Ezek az események joggal keltettek félelmet a legénység körében. Fokozta a pszichikai feszültséget az, hogy a személyzet gyakorlatilag nem kapott otthonról levelet, hiszen azokat a MAHART tájékoztatása alapján Bombaybe küldték a családtagok, így a küldemények még véletlenül sem juthattak el a címzettekhez.²⁵

A hajó műszakilag sem volt a legtükéletesebb állapotban. Egy 1986-ban keletkezett közlekedési minisztériumi anyag szerint a magyar tengeri hajók általánosságban sem tartoztak a korszerű vízi járművek közé. Némelyik olyan leromlott állapotban volt, hogy egyes országok, például Szaúd-Arábia, Líbia, Algéria, Kuvait, be sem engedték őket a kikötőikbe. Ahogy a beszámoló is fogalmaz: „1984-ben és 1985-ben összesen 5 darab fizikailag és erkölcsileg teljesen elhasználdott hajót kellett kiselejtezni.”²⁶ További tíz hajó elérte a tizenöt éves élettartamot, ezért a biztosítótársaságok csak komoly felár ellenében voltak hajlandóak fedezni a rakományt érő esetleges károkat. A környezetvédelmi és biztonsági téren elavult járművek pótlását úgy kellett volna megoldani, hogy a túlkínálat gerjesztette nyomott piaci árak miatt a kereskedelmi tevékenységből kevesebb bevételt lehetett realizálni. A hajópark megmentéséhez, illetve megújításához jelentős állami forrásokra lett volna szükség.²⁷

Az 1967-ben Bulgáriában, a várnai Dimitrov Hajógyárban épített²⁸ „Budapest” is öreg hajónak számított, azonban 1987 nyarán nagyjavításon esett át, igaz, a munkálatok a tervezett, nagyjából négy hét helyett közel négy hónapig tartottak és áthúzódtak őszre. Mindezek ellenére a kapitány számtalan problémát sorol fel. Furcsa, de a fentiek tükrében talán nem meglepő módon elsőként a légkondicionáló berendezéssel

kapcsolatos gondokat említi, hangsúlyozva, hogy működésképtelensége nagyban rontotta a fedélzeten uralkodó közhangulatot. A meleg hatására a fémek átforrósodtak, miáltal a belső terekben olyan meleg volt, mint egy szaunában, másrészt ihatatlanná vált a csapvíz. De akadtak ennél súlyosabb hibák is. Az első iráni út során a kikötőben a kapitány és a személyzet sem tudta megakadályozni azt, hogy főgép leálljon vagy éppen hátrafelé induljon. A több ezer tonnás sodródó hajótestet a horgony állíthatta volna meg, de az a horgonygép hibája miatt hosszú percekig nem mozdult. Könnyen elképzelhető, milyen gondokat okozhat egy robbanóanyagokkal megrakott úszótest, ha nekicsapódik a kikötőnek, vagy egy éppen ott álló vízi járműnek, netalán egy üzemanyagtartálynak. A főgép egyébként más esetekben is csütörtököt mondott, működése teljesen kiszámíthatatlanná vált. Az elektromos rendszer sem tűnt ennél megbízhatóbbnak, az út során többször zárlatos lett. Egyik esetben a leégett főkapcsoló okozott zavart az áramellátásban, egészen pontosan a Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság²⁹ fővárosában, az ádeni kikötőben, így a hajót az indulásnál szó szerint ki kellett vontatni. A korábban említett gyakorlatozások más hiányosságra is fényt derítettek, például a motoros mentőhajón nem működött a motor hűtése, ezért néhány perc használat után le kellett állítani, vagy az egyik leeresztett mentőcsónak elsodródott, mert a „Budapest” 3250 lóerős főgépe³⁰ – a Vörös-tengeren – órákon át üzemképtelen volt, egyszerűen nem indult be. Olyan bagatellnek tűnő gondok is akadtak, hogy a nagy javítás után kicserélt ablakok nem voltak forgathatóak, emiatt a hajóhid belső részéből esőben nem lehetett kilátni. Viszont a „Budapest”-re – ha jól értelmezzük a kapitány jelentését – hosszas viták után akkoriban került műholdas navigációs berendezés, ami nagyban könnyíthette hajó irányítását. Igaz, a tengeri tájékozódásban a 60-as évek végétől ez már nem számított különlegességnek.

Említést érdemel az állambiztonsági szervek által elindított két nyomozás is. Az egyik ügyben Nagy Gábor Sándor tengerész azzal követett el államtitoksértést, hogy az iráni útról visszafelé képeslapot küldött barátjának, amelyben tájékoztatta őt a leszállított árurol és a várható következő útról. Rövid üzenetében ő is kitér – talán terjedelmi okok miatt kevésbé cizellált formában, viszont annál kifejezőbben – a hajó műszaki állapotára és az út veszélyességére. A visszaút során a Cipruson vásárolt, de Görögországban feladott képeslapot nem barátja otthoni címére, hanem – mivel ismerőse éppen sorkatonai szolgálatát töltötte – katonai állomáshelyére, Ercsibe postázta, így azt a címzett, kitüntetett figyelem mellett, személyesen az ezredparancsnokától vehette át.³¹ A nyílt képeslap miatt a lebukás ettől függetlenül is könnyen bekövetkezhett volna, bár a másik – hasonló tartalmú és formátumú – üzenete különösebb gond nélkül jutott el a szintén katonai szolgálatot töltő címzettekhez Rétságára.³² Esetében a bűncselekmény ugyan megállapítható volt, de a cselekmény kis súlyára való tekintettel mindössze megrovásban részesült. A másik vizsgálatban „Rakéta” – szintén a hajó legénységének tagja – a Szabad Európa Rádiót levélben tájékoztatta arról, hogy az Irak és Irán között akkor zajló háborúban a harcoló feleket nemcsak a fejlett nyugati államok, hanem a szocialista országok is támogatják fegyverekkel. Az elküldött levél több széttépett piszkozati példányát megtalálta a legénység egyik tagja, és átadta a kapitánynak, akit a titkosszolgálat „Szegedi” fedőnéven hálózati személyként tartott nyilván.³³ Mivel a SZER³⁴ a vizsgált időszakban nem vette adásba a témát, illetve ténylegesen nem lehetett bizonyítani az elküldött levél tartalmát, a bűncselekmény tényét sem tudták megállapítani. „Rakéta” mindössze rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült, de egyben intézkedtek a munkaköréből történő operatív kizorítására.³⁵ Okulva a történetekből, az állambiztonsági szerv már a hajó májusi második útjára megerősítette a személyzet hálózati úton történő ellenőrzését.

A nyolcvanas évek magyar tengeri kereskedelmi flottájában közepes méretűnek számító, közel 115 méter hosszú M/S³⁶ Budapest nem sokkal kalandos útja után, még 1988-ban, eladásra került. Új tulajdonosa az adóparadicsomként számon tartott Jersey³⁷ szigetére bejegyzett, a MAHART leányvállalataként is ismert CENAM Hajózási Korlátolt Felelősségű Társaság³⁸ lett, amelynek neve részben a Magyar Nemzeti Bank bécsi vállalkozásának (CEN), részben egy arab–magyar hajózási társaságnak (AMAL) a rövidítéséből származik. A hajóregiszter adatai szerint alig egy év szolgálat után a hajó

sorsa végérvényesen lezárult, 1990-ben a nyugat-indiai Alang városa mellett található hajótemetőben szétbontották.³⁹

Dokumentumok

1. A Technika Külkereskedelmi Vállalat és a MAHART közt létrejött fuvarozási megállapodás, 1987. október 5.

Szigorúan titkos!

Megállapodás

A TKV⁴⁰ mint fuvaroztató a MAHART mint fuvarozó között az „I-2” relációba történő fuvarozás feltételeiről.

A tárgyaló felek 1987.10.5.-én a MAHART hivatalos helységében az alábbiakban állapodtak meg:

1. Az áruszerződés szerinti teljes mennyiség fuvarozását a TKV és a MAHART által 1979. jan. 12.-én kötött és ma is érvényes „Szerződés” feltételei szerint a MAHART vállalja.
2. A TKV és az áru továbbítását előreláthatólag három részben, különböző időpontokban, 1987 és 1988 évben tervezi végrehajtani.
3. Az első szállítmány indításának várható időpontja Kardeljovó kikötőből 1987 nov. közepétől – az akkreditív nyitása után – várható. A további indítások 1988 év első és második negyedévére tehetők.
4. A TKV-nak a konkrét szállítmány indítása előtt a MAHART felé írásban végleges hajótérfoglalást kell adni. Az első ütem szállításáról legkésőbb 1987 okt. 25.-ig, mert csak így lehetséges az egy hajóval – M/V „Csokonai” – történő elhajózás.
5. A MAHART díjtételei a következők:
az első szállítmánynál az e térségre érvénye „Szerződés” szerinti alapidj + 10% veszélyességi pótlék. Feltétele a díjtétel alkalmazásának, hogy a TKV hajótér igénye minimálisan 5000 tonna = 9000 köbméter áru elhajózásáról szóljon.
A további szállítmányoknál a díjtétel megállapítására, a szerződő felek, a konkrét hajótér igény előtt összeülnek.

6. Egyéb feltételek:

A TKV minden hajó indulásánál három különböző B/L kiállítását kéri az alábbiak szerint:
induló B/L, mely a berakó kikötőtől szükséges, az áru címzettje az indiai kormány, rendeltetési kikötő Bombay, (A B/L az adott helyen és időpontban megsemmisítésre kerül!)

a valódi címzést tartalmazó B/L, mely az inkasszó benyújtásához jó és a rendeltetési kikötőben is okmányként szolgál,

belső használatra szükséges B/L, csak copy példány, (a TKV rendelkezésére bocsájtva) címzett: Honvédelmi Minisztérium Szíria, rendeltetési kikötő: Latakia.

Valamennyi B/L-t a MAHART Bp.-en állítja ki. A valódi címzést tartalmazó B/L másodpéldányát a mindenkorai hajóval utazó MAHART különmegbízott viszi Kardeljovóba. A hajó berakása után a MAHART az inkasszóhoz és a belső használatra szükséges B/L-eket a TKV-nak Budapesten átutalja.

A hajó személyzete és egyáltalán mindenki, csak olyan tájékoztatást kaphat, hogy a hajó Bombay-ba indul.

A MAHART ragaszkodik ahhoz, hogy minden egyes szállítmányt (hajót) a TKV megbízottja kísérje a berakó kikötőtől a rendeltetési kikötőig.

A hajó az indulás után a napi helyzetjelentéseit csak koordinátákban adja meg, ezen kívül a rádió csak vételi üzemmódban működhet.

A hajó bejelentkezése a rendeltetési kikötői hatóságok felé, – az áru fogadására illetve kirakodására – csak Bp.-en keresztül a TKV közreműködésével történhet.

A TKV a partnerkapcsolatának igénybevételével mindent megtesz annak érdekében, hogy a hajó a rendeltetési kikötőben, a fogadásnál és kirakodásnál, prioritást kapjon.

A kirakodás után a visszatérésnél, a hajó olyan időpontot választ a Szezei-csatornán történő áthaladáshoz, amely nagyjából és egészében igazolja a Bombay-ból való visszatérés időszükségletét.

7. A MAHART tájékoztatása szerint a Szezei-csatornán történő áthajózással az iraki fél tudomást szerezhet a magyar hajóról és rakományáról, mivel az áru deklarálását a csatorna hatóságoknak át kell adni.

Minden áruval és fuvarozással kapcsolatos információ, csak az „I-2” kódolás alkalmazásával történhet.

Budapest, 1987. október 5.

Technika Külkereskedelmi Vállalat részéről: [olvashatatlan aláírások]

MAHART Tengerhajózási és Szállítmányozási Főosztály részéről: [olvashatatlan aláírások]

[ÁBTL 3.1.9. V-166040. Olvashatatlan aláírással ellátott, géppel írt irat.]

2. Nagy Gábor által írt képeslap, 1988. március 7.

Képeslap

Címzett: O. I., Ercsi, Pf.: 15/X.

Hi Ruszi!

Üdv Aphrodité szigetéről!

Épp most jöttünk vissza a Hormuzi szorosból. Iránnak vittünk 20000 db lejárt rakétát, BM-2141 sorozatvetőkhöz. Jó mi? A Sió ugyanezt csinálta, és mi is megyünk még egy kört 50000 darabbal. Ha most se lőnek belénk, akkor soha! A hajó kurva szar, semmi se működik. 6 hónap után (a nyáron) átszálllok egy másikba, ha addig el nem adják alólunk ezt a csotrogányt.

07.03.88.

G.

[ÁBTL 3.1.9. V-166040. Aláírás nélküli, kézzel írt képeslap.]

3. Összefoglaló jelentés a Budapest nevű tengerjáró hajón történt államtitoksértésről, 1988. április 28.

Szigorúan titkos!

Belügyminisztérium III/II Csoportfőnökség 7-A. Alosztály
Tárgy: Államtitoksértésre utaló rendkívüli eseményről

Összefoglaló jelentés
Budapest, 1988. április 28-án

Felderítő szűrő-kutató munkánk során hálózati forrásból az alábbi információk kerültek birtokunkba:

A Budapest nevű magyar tengeri hajó 1988. Februárjában a Technika Külkereskedelmi Vállalat és a MAHART által megkötött szigorúan titkos minősítésű szerződés alapján lőszert szállított iráni kikötőbe. A berakóhely Kardeljovo (Jugoszlávia) kikötő volt.

A két vállalat közötti szerződés a Magyar Népköztársaság és Irán közötti megállapodás alapján jött létre és több az általános fuvaroztatási szerződésektől eltérő szigorításokat tartalmaz.

A megállapodás előírja a szállításra az India-2 fedőnév használatát, a hajó rádióforgalmazás korlátozását. Ezen kívül konspirációs okok miatt a szokásos egy fuvarokmány helyett hármatot kellett kiállítani. Az elsőn

amelyet az indító kikötő kap kézhez – az szerepel, hogy a rendeltetési kikötő Bombay, és címzettje az indiai kormány,
a második, amely belső használathoz szükséges. Itt a rendeltetési kikötő Latakia és a címzett a Szíriai Honvédelmi Minisztérium,
a harmadik a valódi címzést tartalmazó, amely a rendeltetési kikötőbe okmányként szolgál.

Előírásként volt meghatározva az is, hogy a hajó bejelentkezése, az áru fogadás, illetve kirakása csak Budapesten keresztül a Technika KV közreműködésével történhet.

A hajón a parancsnokon és a szállítmánykísérőn kívül mindenki azt a tájékoztatást kapta, hogy a hajó Bombaybe indul.

A hajó a teljesített szállítás után Marokkóból foszfátot szállított szovjet kikötőbe.

1988. március 25-én a személyzet egyik tagja a hajó hátsó fedélzetén lévő szemégyűjtőben kézzel írott, eltépett levélmaradványokat talált. Az egyik papírdarabon a hajó előző útján használt India-2 fedőnév volt olvasható. Erről a felfedezésről tájékoztatta a hajó parancsnokát, „Szegeci” fn. tmb⁴², hálózati személyünket. A levélmaradványok biztosítása után, azokat Magyarországon átadta a MAHART Központban dolgozó kapcsolattartójának, D-186-os SZT⁴³ elvtársnak. Az esetről a hajón más személy tudomást nem szerzett.

A levélmaradványok összeállítása során három darab hiányos levelet sikerült rekonstruálni. A levelek szövege alapján nyilvánvalóvá vált, hogy ismeretlen írója azokat a Szabad Európa Rádió „Forgószínpad” szerkesztősége részére címezte és részletesen beszámol benne az Irán részére teljesített fegyverszállításról.

A BM III/II-A. Önálló Alosztálytól TÜK⁴⁴ szakértői véleményt kértünk a Technika K.V. és a MAHART között létrejött szerződés alapján. A szakértői vélemény szerint a fegyverszállításra vonatkozó adatok államtitoknak minősülnek, azok illetéktelen személy, szervezet részére történő kiszolgáltatása sérti az MNK⁴⁵ politikai, erkölcsi érdekeit. Titokvédelmi oldalról figyelembe kell venni, hogy nemzetközi megállapodás tiltja Irak, illetve Irán részére történő hadianyag szállítást.

A MAHART Központban a Technika K.V.-vel kötött a fegyverszállításra vonatkozó szerződést szigorúan titkos minősítéssel kezelik. A szerződésről és annak részleteiről csak a vállalat felső vezetői bírnak tudomással. A szállítással kapcsolatos adminisztrációs tevékenységet végzőkre az általános, minden magyar állampolgárra kötelező titoktartás szabályai érvényesek.

A hajózó személyzet titoktartási kötelmeit a Tengerész Szolgálati Szabályzat írja elő, amelynek ismerete minden egyes tengerész számára előírás.

Ezen kívül az idevonatkozó vállalati előírás értelmében a berakó kikötőben a szállítmány berakása előtt minden ilyen esetben a hajó parancsnoka eligazítást tart a személyzet részére, amely során felhívja a beosztottak figyelmét a szigorú titoktartásra.

Arra vonatkozóan, hogy a névtelen levélíró a levelet a SZER részére megküldte-e, további információkkal nem rendelkezünk.

Mivel a hajó várhatóan 1988. május elején újabb lőszerszállítást fog végezni Iránba, intézkedéseket tettünk a személyzet hálózattal történő biztosítására.

Hasonló jellegű bűncselekmény miatt 1984. IX. 7-én bizalmas nyomozást kezdeményeztünk „Fóka” fn.-en B. D. [...] volt MAHART dolgozó ellenőrzésére. Nevezett 1983-ban jogellenesen külföldön maradt, és a latinai táborban a MAHART által végzett fegyverszállításokról szolgáltatott ki adatokat.

Hazaérkezését követően, feldolgozó munkánk eredményképpen FÓKÁT a bíróság adatszolgáltatással elkövetett kémkedés bűncselekménye miatt 4 év szabadságvesztésre ítélte.

Az esemény kapcsán a fegyverszállításokkal kapcsolatosan rezsimitézkedéseket fogantatosítottunk. A jelentésben szereplő fegyverszállításig titoksértésre utaló állambiztonsági jellegű információ nem keletkezett.

Összegezve a fentieket és figyelembe véve azt, hogy a szállítással kapcsolatos információk feltételezett kiadása beláthatatlan politikai, erkölcsi, anyagi következményekkel járhat, javasoljuk a cselekményt megvalósító személy felderítésére, további bűnös tevékenységének megszakítására bizalmas nyomozás bevezetését Rendkívüli esemény dosszié keretében.

Javasolom:

[olvashatatlan aláírás], Berze Szilárd r. hdgy.

Egyetértek: Gyimesi György r. alezredes osztályvezető

[ÁBTL 3.1.5. O-19738. Olvashatatlan aláírással ellátott, géppel írt tisztázat.]

4. Részlet Sz. P. tengerésztiszt tanúmeghallgatási jegyzőkönyvéből, 1988. május 11.

[...] 1964 óta dolgozom a MAHART-nál. Szakmai vezetőim intézkedése alapján 1987. május 23-án a romániai Szulinában szálltam fel a Budapest nevű áruszállító, motoros hajóra. A hajóval három fordulót tettünk, ennek során Casablancából szállítottunk foszfátot Szulinába, ill. Rénibe. Emlékezetem szerint június 22-én befutottunk Burgaszba, éves nagyjavításra. A munka befejezése után két fordulót tettünk Casablanca és Szulina között, majd december 29-én a jugoszláviai Kardeljovoba futottunk be. Már nem emlékszem pontosan, hogy még aznap, vagy a következő nap érkezett a hajóra Sz. M., a hajó kapitánya. A megérkezését követő nap, nem sokkal az ebéd után hajógyűlést hívott össze. Ennek során közölte velünk, hogy a hajó un. „veszélyes árut”, azaz hadianyagot fog szállítani, Iránba. Elmondta, hogy a szállító okmányokon úticélként Bombay van feltüntetve és a hajó ennek megfelelően fog navigálni. Felhívta a hajó személyzetének figyelmét a titoktartásra. Közölte, hogy a hajó rakományáról, a hajó útvonaláról és a célkikötőről senkinek sem adhatunk tájékoztatást, erről információ a hajóról nem szivároghat ki. Közölte azt is, aki nem vállalja a hajóutat, az kérheti a leváltását és ebből semmiféle hátrány nem fogja érni őket. A lehetőséggel úgy emlékszem 5 vagy 6 ember élt.

A hadianyagok, közöttük a rakéták berakodását december 30-án vagy 31-én kezdtük meg. Az utat nem vállalók pótlására küldött váltás, köztük N. G. is, emlékezetem szerint 1988. január 5-én vagy 6-án érkezett meg a hajóra. Valószínűleg tartom, hogy az újonnan jöttek megérkezésükkor a hajó személyzetétől rögtön tudomást szereztek úticélunkról. Így tartom csak elképzelhetőnek, mert az új emberek közül az egyik, aki épp hozzám lett beosztva, rögtön közölte velem, az utat nem vállalja, visszautazik Budapestre. Erre a megérkezésétől számított 3. napon került sor.

A hadianyag berakodásával 1988. január 12-én éjfél körül végeztünk. Ezt megelőzően a kikötőbe befutott a Sió nevű szintén áruszállító, motoros hajó és közvetlen előttünk kötött ki. Megérkezése előtt Sz. et. azt az utasítást adta ki, hogy a Sióval nem vehetjük fel a kapcsolatot, ill. fedélzetére nem mehetünk fel. Tudomásom szerint ismert tény, hogy Kardeljovóban főleg hadianyagot vesznek fel a hajók, ebből következtetünk arra, hogy a Siónak szintén ez lesz a rakománya és azt is feltételeztük, hogy hasonló célkikötőbe tart mint mi. Érdekességként említem csak meg, hogy a Sió előtt egy iraki kereskedelmi hajó volt kikötve, amelyre szintén magyar és cseh gyártmányú hadianyagokat rakodtak be. [...]

[ÁBTL 3.1.9. V-166040. Aláírással ellátott, géppel írt tisztázat.]

5. Részletek a Budapest nevű tengerjáró hajó kapitányának úti jelentéséből, 1988. augusztus 4.

[...] A hajó személyzeti létszáma 38 fő és 25 fő között változott. Az első út előtt váltási lehetőség volt azok részére, akik nem merték vállalni az úticélt. Ezt többen annak a reményében használták ki, hogy az addig megszokott ún. nagy hajókra, azaz távol-keleti járatra kerülnek vissza. Létszámuk viszonylag nem volt nagy. Kihajózásukkal azonban nem vált egy egységes, jól képzett, minden tekintetben tetre kész csoporttá a hajó személyzete.

[...] A fentiek, a szállított rakományok, az úticélunk nem veszélytelen jellemzőinek ismeretében rá voltam kényszerítve az egyetlen lehetséges megoldásra, azaz az állandó foglalkoztatottság tényére, illetve arra, hogy a személyzetet állandóan – munkaidőn túl is – riadókészültségben kellett tartani. Ez azt jelentette, hogy mentőcsónak, lék-, tűzriadók, hajóelhagyási gyakorlatok követték egymást a legváltozatosabb és legváratlanabb időpontokban, pl. étkezési időkben, éjjel és ún. szabadidőkben is.

Az első gyakorlatok az általam várt siralmas eredményt hozták, azaz a mentőcsónak-riadó elhangzása után 38 perc alatt gyűlt össze a személyzet, többen mentőmellény nélkül, cigarettázva és nem annál a csónaknál, ahová a beosztásuk szólt. A második gyakorlat végrehajtási ideje kb. 21 perc volt, végül a harmadik alkalommal sikerült mindkét csónakot 3-4 perc alatt vízre tenni, (ez még mindig kétszeres idő) de ekkor 10 perc üzemelés után a motorcsónak agyondicsért üzeme leállt, fel kellett emelni, a másik csónakot közben elvitte a szél, mivel a hajó főgépét (GÜV46 jelentésében mindenkor kifogástalan!) órákon át nem lehetett újraindítani. Ezek után hangzottak el olyan kijelentések, hogy ebédidő van és majd annak letelte után vegyünk fel a csónakot. Természetesen nem így történt, de a személyzet illetően megnyilvánulása az egész, tengeren hajózó MAHART-állomány nagy részének eltunyult, lehetetlen felfogását képviselte, mégpedig azt, hogy étkezési időben, pihenőidőben, éjjel, nem érheti baj a hajót és az ilyenkor tartott gyakorlatokért túlóra jár.

[...] Visszatérve a Budapestre: a harmadik mentőcsónak gyakorlatot egy tűz-, majd egy lékriadó követte, mindkettőnél a személyzet egyharmada a csónakokhoz rohant, mivel állításuk ellenére, fogalmuk sem volt arról, hogy milyen riadó van.

[...] A gyakorlatok nyújtotta „edzés” azonban csak egy bizonyos ideig biztosította az előírt és elvárható hajófegyelem kb. 70-80%-os megvalósítását. A visszafelé úton, a vészhelyzet csökkenésével fordított arányban romlott a személyzet fegyelme. Feltételezem, ez nem csak a korábban említett hangulatkeltőknek volt köszönhető, hanem más okokra is visszavezethető: úgy mint, hosszú időn keresztül senki nem kapott levelet (erre előre figyelmeztettem a társaságot) a HAR-hírek semmitmondóak és rendszertelenek voltak, a hajóra érkezett újságok két-három hónaposak voltak, a váltást kérő személyzet részére bizonytalan vagy nemleges válaszok jöttek, mindehhez nem működött a hajó légkondicionáló berendezése. (Nappal +48-52 C, éjjel 36-38 C meleg és maximális páratartalom a kabinokban, a hidegvízcsapokból a nap bármely szakában forróvíz jött.)

[...] Egy-egy ilyen hatósági vizsgálat fényét tovább emelte K. J. GÜV. belépése (esetenként elkerülhetetlen), aki behajózása óta egy jól kinyúlt kék trikóhoz utánozhatatlan érzékkel kiválasztott és kétes tisztaságú világoszöld tréning nadrágban, zokni nélkül, gumipapucsban és gondosan szőrösen jelenik meg mindenhol és mindenkor. Megjelenésén többszöri figyelmeztetésem ellenére sem változtatott, a fennálló rendelkezés értelmében fegyelmet nem adhatok a GÜV-nek.

[...] Mivel ezek után a munkák elvégzését megköveteltem, felelőtlenség lenne azt állítani, hogy rendkívül népszerű vagyok a személyzet egy bizonyos részének szemében. Ez utóbbiak odáig jutottak, hogy latolgatni kezdték a velem szemben alkalmazandó fizikai erőszak lehetőségét, azaz a megveretés lehetőségét.

[...] Másnap mindketten és még két személy írásbeli figyelmeztetést kaptak, azóta csend és viszonylag rend van a hajón, összesen az újonnan kinevezett Gy. T. III. tisztet és B. Z. III. GT-t kellett figyelmeztetni, hogy a közös helységekbe ne járjanak be újatlan [sic!] trikóban.

[...] A legjobb tudomásom szerint a hajót 1987-ben egy 30 napra tervezett javításon, amely végül 117 napig tartott, a kereskedelmi osztály tájékoztatása alapján fel kellett volna készíteni egy indiai óceáni útra vagy utakra. A 117 napos javítás a következő eredményeket hozta:

1. Nem volt üzemképes a légkondicionáló berendezés, amely tény a hajószemélyzet korábban leírt fegyelmetlenségét nagyban elősegítette és lehetőséget adott azon tagjai kezében, akik mindenkor hangulatot keltenek a KP. ellen.
2. A parancsnoki hídról leszerelték a forgó ablakokat és sima stabil ablakokkal „pótolták” őket, közölve az előző pk-val, hogyha esik az eső álljanak ki oldalra, ott nincs vizes ablak, ami zavarja a kilátást. Az illető tanácsadó azt nem mondta meg, hogy mit mondjon a pk, az arab vagy román pilótáknak a csatornában és mit tegyen ha e helyeken félreállítják a hajót joggal hivatkozva arra, hogy ön- és forgalomveszélyes. Továbbá nem tudom, mit szólna a tanácsadó, ha hasonló indokkal nem pótolnák az ablaktörlőlapátot. A tanácsokat a hajócsoport felügyelő adta az előző pk-nak.
3. A főgép minden kikötési manőver alatt gondot okozott június elejéig. A vörös-tengeri első mentőcsónak gyakorlat alatt nem lehetett újraindítani csak huzamos munka után, adeni bunkerolás idején mindenesetben rövidzárlat, egy alkalommal a főgép üzemképtelen, az összes esetben a hajó sodródik az úszó üzemanyagbázis felé megrakva rakétákkal. Első iráni kikötés közben a főgép nem állt meg, majd nem indul el hátrában, ugyanakkor a végső fékező eszközként ledobandó horgony csak percekig tartó „gondolkodás” után indul meg éppen csak visszatartva a hajót az előttünk álló másik hajótól. A nagy sikerre való tekintettel e mutatványt Port Sudánban megismételve, igaz, rakéták nélkül.
4. Horgonygép, farcsörllők a tengeren jól működnek, csak többnyire akkor állnak meg, amikor kikötés közben szükség van rájuk. (Iráni utakon.)
5. A végül felszerelt szatellit navigációs berendezés szükségessége körüli nem szakemberekre jellemző vitát itt nem kell taglalni

6. A motoros mentőcsónak tíz percre üzemelt, aztán kiderült, hogy az állítólag rendszeresen ellenőrzött motor nem kap hűtővizet. Több napos munkával sikerült a „kifogástalan” motort rendbe hozni.
7. Egy szabálytalanul felszerelt gumicső miatt leégett főkapcsolótábla okozta rövidzárlat eredményeként két vontató vitte ki a hajót Ádenből, szerencsére ismét rakéták nélkül.

[...] Ugyanakkor fel kell hívnom minden illetékes figyelmét arra, hogy néhány tévesen kialakult vélemény ellenére egyik út sem volt rutinút és rendkívüli veszélyeztetettségünket nagy hiba lenne elbagatellizálni. Aki ezt teszi nincs tisztában a rakomány természetével, a célkikötő helyzetével, az ottani állapotokkal, valamint a rohamcsónakokkal száguldozó iráni gárdisták meggondolatlan, kiszámíthatatlan tetteivel, a körzetben tevékenykedő haditengerészeti erők személyi állományának végsőkig feszített idegállapota okozta ellenreakcióival, a közelünkben vontatott kilőtt, kiégett román, finn stb. kereskedelmi hajók saját személyzetünkre gyakorolt hatásával, a láthatáron égő, füstölgő hajók látványával.

[...] az első úton az indulást követően a Hormuz szigettől néhány mérföldre vissza akarták fordítani a hajót az iráni hatóságok (Coast Guard), mondván: tisztázni kilétünket természetesen együtt emlegetve a hajó nevét a kódjellel a VHF-rádióban, aminek hatósugara kb. 80 km., így bőven benne volt az összes ott működő hadihajó is. Értehetetlenséget színelve, kihasználva a Coast Guard hajónélküliségét és a hajnali ködöt, egyszerűen megszöktünk, teljes erővel áthajózva a Hormuzi szoros délnyugati oldalára, a hadihajók által ellenőrzött terület szélére. Egy Hercules c típusú repülőgépet küldtek utánunk, de mire elért volna, már nem voltunk iráni vizeken. A hajó egyébként szabályos indulási engedéllyel rendelkezett a Parti Őrségtől, mint a Vám és Kikötőkapitányi Hivataltól, feltehetően a SIÓ érkezését akarták az ott tartásunkkal biztosítani. [...]

[ÁBTL 3.1.5. O-19738. Aláírással ellátott, géppel írt tisztázat.]

¹ 1990-től Ploce.

² 1995-től Mumbai.

³ ÁBTL 3.1.9. V-166040. Nagy Gábor Sándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1988. május 2.

⁴ Az irak–iráni háborúról bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/Iran%E2%80%93Iraq_War (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 22.).

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ ÁBTL 3.1.5. O-19738. Kapitány jelentése az útról, 1988. augusztus 4.

⁸ AK: Avtomat Kalasnyikova – Kalasnyikov automata gépkarabély.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-166040. MAHART Tájékoztató, 1988. május 10. (60.)

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. MAHART Tájékoztató, 1988. május 10. (58.)

¹² Uo.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-164883. MAHART Tájékoztató, 1984. december 10.

¹⁴ Uo. Jegyzőkönyv Berente Dénes gyanúsított kihallgatásáról, 1984. november 26.

¹⁵ Uo. Berente Dénes önvallomása, 1984. december 17.

¹⁶ Uo. Jegyzőkönyv Berente Dénes gyanúsított kihallgatásáról, 1984. november 26.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-166040. Megállapodás, 1987. október 5.

¹⁸ Uo.

¹⁹ B/L – Bill of Lading, a hajózásban használt fuvarlevél.

²⁰ Csehszlovákia 1993. január 1-től két országra, a Cseh Köztársaságra és a Szlovák Köztársaságra vált szét.

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-166040. Jegyzőkönyv Nagy Gábor Sándor gyanúsított kihallgatásáról, 1988. május 2.

²² ÁBTL 3.1.5. O-19738. Kapitány jelentése az útról, 1988. augusztus 4.

²³ Uo. Csathó Péter Bertalan meghallgatási jegyzőkönyve, 1989. január 30.

²⁴ 1988-ban Magyarországon a havi átlagkereset 8968 Ft/fő volt. www.ksh.hu/docs/hun/xsadat/xsadat_hosszu/h_qli001.html (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 20.).

-
- ²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-19738. Kapitány jelentése az útról, 1988. augusztus 4.
- ²⁶ MNL OL XIX-G-3-c. 1986/0210/1. A közlekedési ágazat intézkedései a világgiazi szállítási versenyképesség javítása érdekében, és ennek feltételei. 135. d.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/budapest/434 (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 20.).
- ²⁹ A Jemeni Arab Köztársaság (Észak-Jemen) 1990. május 22-én állapodott meg a Jemeni Népi Demokratikus Köztársasággal (Dél-Jemen) a két ország egyesüléséről.
- ³⁰ www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/budapest/434 (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 20.).
- ³¹ ÁBTL 3.1.9. V-166040. Orosz István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1988. május 13.
- ³² Uo. Farkas Gábor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1988. május 3.
- ³³ ÁBTL 3.1.9. O-19738. Összefoglaló jelentés, 1988. április 28.
- ³⁴ Szabad Európa Rádió.
- ³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-19738. A „Rakéta” fn. bizalmas nyomozás összefoglaló jelentése, 1989. február 17.
- ³⁶ M/S (motor/ship) – motorhajó.
- ³⁷ A sziget a La Manche-csatorna francia partokhoz közelebb eső részén található, de közigazgatásilag Nagy-Britanniához tartozik.
- ³⁸ CENAM Shipping Company Limited.
- ³⁹ www.hajoregiszter.hu/tarsasagok/tengeri/cenam_hajozasi_rt_%28mgrs_mahart_budapest%29/124/tovabb (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 20.). Horváth, 2001.
- ⁴⁰ Technika Külkereskedelmi Vállalat.
- ⁴¹ BM-21: a katyusához hasonló sorozatvető.
- ⁴² „Szegedi” fedőnevű titkos megbízott.
- ⁴³ Szigorúan titkos tiszt.
- ⁴⁴ Titkos ügyiratkezelés.
- ⁴⁵ Magyar Népköztársaság.
- ⁴⁶ Gépüzemvezető.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

O-19738 „Rakéta”

3.1.9. Vizsgálati (V-dossziék)

V-164883 Berente Dénes

V-166040 Nagy Gábor Sándor

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

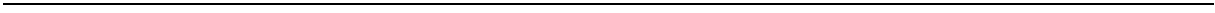
XIX-G-3 Külkereskedelmi Minisztérium (1945) 1949–1988

c Visszaminősített SZH-iratok, 1984–1987

Sajtó

Horváth, 2001

Horváth József: Mi lesz veled magyar tengerhajózás? *Aqua Magazin*, 24., 25., 26., 27. számok.

Szólásszabadság – szólás utáni szabadság Véleményszabadság a nyolcvanas évek végén Magyarországon II. rész

Mielőtt még továbbmennénk az 1988-as év, a „stabilizáció” első évének eseményeihez, amikor megkezdődik az egyesülési jogról és a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatok parlamenti vitája, nézzük meg röviden, hogy melyek voltak azok a korábbi párthatározatok és állambiztonsági dokumentumok, amelyek az ellenség, az ellenzék, az alternatív csoportok témájával foglalkoztak, és amelyekre a politikai rendőrség parancsnoki értekezletein később újra és újra hivatkoztak.¹ Különösen izgalmas az ellenzék kifejezés felbukkanása a pártanyagokban. Hivatalosan Magyarországon a pártállami évtizedekben nem létezett közjogi értelemben vett ellenzék. A rendszerbe beilleszthetetlen tevékenységnek számított, és magát a kifejezést is száműzte a szocializmus szótárából. Ennek dacára a nem közjogi, hanem a politikai ellenzékiiséget egyetlen rendszer, így a szocializmus sem tudta teljesen kiiktatni, legfeljebb jelentősen visszaszorítani. Előbb-utóbb a hivatalostól eltérő véleményt vallókkal a pártnak is érdemben kellett foglalkozni. Különbséget kellett tenni azok között, akik a szocializmust elfogadták ugyan, de kemény kritikával illették, és azok között, akik alapvetően álltak szemben a rendszerrel.² Ennek folyamatát próbáljuk meg nyomon követni az alábbi tanulmányban, különös hangsúlyt fektetve a szólásszabadság címben is jelzett alapjogának átértékelődésére.

„Természetesen mozognak ellenséges és – most ezt a kifejezést is használom – ellenzéki elemek különböző formában”³

A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnöksége 1973. március 15-én jelentést készített a 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásáról.⁴ Ebben a jelentésben csak az „ellenség” kategória szerepelt, az „ellenzék” kifejezés mindössze abban az összefüggésben jelent meg, hogy az Egyesült Államok ekként minősített egyes magyarországi csoportokat. A jelentés egy helyütt utalt Konrád Györgynek az állambiztonság által „veszélyes”-nek beállított koncepciójára, mely szerint „*a jövőre nézve az értelmiségi értékek összefogását kell megvalósítani, a politikai hovatartozástól függetlenül*”. A „politikai hovatartozás” kifejezést Konrád Györgytől származtatta a politikai rendőrség, amely fogalom használata ekkor egyáltalán nem volt szokásos. Egypártrendszerből, diktatúrától idegen terminológia volt ez, ám mutatja, hogy a gondolkodó értelmiség őrizte az autonóm felfogás iránti igényét a politikai kérdésekben.⁵ Később, 1977-ben készült egy jelentés, amelyben a politikai rendőrség új vonásként említette a „belső ellenzék” létrehozására irányuló külföldi törekvéseket. Az állambiztonság megítélése szerint a Nyugatról jövő fellazító, bomlasztó tevékenység egyértelműen és egyre erőteljesebben arra irányult, hogy olyan „belső bázist” építsen ki, akik „*szemben állnak a rendszerrel és belülről vetik el a szocializmust*”. A jelentésben konkrétan meg is nevezték a Magyar Írók Szövetségének 1974. május 24-ei választmányi ülését, amikor kommunista vezetők ellen indítottak „nacionalista” alapon támadást. A jelentés szerint a nevezett platform tagjai „nyílt ellenzék”-nek tekintették magukat. Az állambiztonság célja az volt, hogy megakadályozzák a belső ellenséges erők szervezett ellenzékké válását, a Nyugatról irányított „ellenzékgyártás”-sal szemben pedig nemzetközi együttműködést sürgetett.⁶ Egy év múlva, 1978-ban szintén készült egy jelentés a Nyugatról jövő „belső ellenzék” kialakítására irányuló tevékenységről, valamint az állambiztonsági szervek ezzel kapcsolatos intézkedéseiről. Ebben felhívták a figyelmet arra, hogy az emberi jogok védelmét az USA hivatalosan is a külpolitikája alapkérdésévé

és az enyhülés legfontosabb kritériumává nyilvánította. Az állambiztonság szerint ez nem volt más, mint a fellazítási politika továbbfejlesztése, mert így váltott taktikát az „imperialisták ideológiai kampánya”. Ezt a következtetést arra alapozták, hogy az USA előtérbe állította a nemzetiségek és az egyházak, vallási közösségek jogait, amelynek szerintük az volt a célja, hogy megbontsák a kommunizmus által kialakított egységet. Emellett Nyugatról a szamizdat irodalom megteremtésére és terjesztésére is ösztönözték a „belső ellenzékét”. A politikai rendőrség szerint ennek a kampánynak volt betudható, hogy fiatal értelmiségiek egy csoportja elérkezettnek látta az időt a „második nyilvánosság” létrehozására azzal a céllal, hogy a hatalom propagandaeszköze által elhallgatott tényeket, a valós helyzetet megismertesse az emberekkel, és „alternatív szerepre” készüljenek fel. Az állambiztonság adatai szerint 1978 áprilisáig a terjesztésre került szamizdat kéziratok szerzőinek száma megközelítőleg 50 fő volt, az írások tartalmát pedig mintegy 200 fő ismerte meg. A jelentés megerősítette a belügyminiszter 1976. decemberi állásfoglalását, miszerint az állambiztonság egyik fő feladata a „belső ellenzék” tevékenységének felderítése, leleplezése és akadályozása volt.⁷

A terminológia használatában és ezzel egyidejűleg az úgynevezett ellenzékiiséghez való hozzáállásban is áttörést jelentett Kádár Jánosnak az MSZMP Központi Bizottsága ülésén 1979. november 1-jén elmondott beszéde. A párt első titkára külön felhívta a figyelmet arra, hogy helyzetelemzésében az addig bevett „ellenség” mellett ő az „ellenzéki elemek” kifejezést is használja. A prágai perek elleni tiltakozásként akkoriban lezajlott aláírásgyűjtésre utalva úgy fogalmazott, hogy a mintegy 250 aláíró között *„talán két kézen meg lehet számolni, vagy annyi sincs, akik a fennálló rendszer ellenségei”,* a többiek pedig *„ellenzékben vannak, nem a rendszer ellenségei”.* Ekkor mondta ki, hogy létezik *„ilyen kategória is”,* majd magyarázatként hozzátette, hogy az e kategóriába tartozók azok, akik nem értenek egyet ugyan a politikai és gazdasági megoldásokkal, de nem utasítják el az egész rendszert. Kádár János ugyanezen a KB-ülésem azt is kifejtette, hogy nem javasolt adminisztratív eszközökkel fellépni ellenük, mert ha beviszik őket pl. rendőrségi kihallgatásra, arról azonnal tudomást szereznek Nyugaton, és ezzel ingyen reklámot kap az ellenzék.⁸

Ettől kezdve a párthatározatokban is megkülönböztették a két kategóriát, és mintegy bevett fogalommá vált az ellenzékiiség. Természetesen ez messze nem jelentette a legalizálását e kategóriának, de velük is szóba kellett állni, és ehhez igazodott ezután a jelenség kezelése is. Kádár János az Országgyűlés 1980. őszi ülészakán, a kormány programjának vitája során, amikor a külső és belső politikai helyzetről beszélt, már mondhatni magától értetődően használta ezeket a fogalmakat. Kijelentette, hogy *Magyarországon „teljes mértékben érvényesül az állampolgári egyenlőség, pártállásra, világnézetre, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül”.* Ezután a szövetségi politikáról, a szocialista nemzeti egységről szólva elmondta, hogy Nyugaton azzal *„gyanúsítják”* a pártvezetést, hogy *„szerződést”* kötöttek a *„másként gondolkodók,* a belső ellenzék” csoportjával. Ennek az állítólagos szerződésnek az volt a lényege, hogy kikötöttek bizonyos *„tabukat”,* mint például azt, hogy nem szabad támadni a párt vezető szerepét, a szocialista rendszer alapjait, a szövetségi politikát. Kádár János tagadta ugyan egy ilyen szerződés létét, de azt azért elismerte, hogy *„van egyfajta hallgatóságos egyetértés a másként gondolkodók nem különösen nagy számú táborával”,* aminek az a lényege, hogy *„jobb a békesség”.* Azok számára viszont, akik az *„»alapvető vívmányokat«* támadják”, azt helyezte kilátásba, hogy *„amilyen az adjonisten, olyan lesz a fogadjisten”.* Kádár Jánosnak ez utóbbi, nem túl barátságos elszólása azért megmutatta, hogy a pártvezetés eléggé szorosan húzta meg a megengedett másként gondolkodás és belső ellenzékiiség határát. Eszerint az *„alapvető vívmányok támadása”* – egyébként nem fejtette ki, hogy ezen mit ért – már nem az *„ellenzéki”,* hanem az *„ellenséges”* kategóriába tartozott.⁹

Még ugyanabban az évben, 1980. december 9-én az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya jelentést készített, és a PB ennek nyomán határozatot

adott ki, amely már a címében is „belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékiekedő” csoportokról szólt. Ennek a tájékoztató anyagnak már az elején arra hívták fel a figyelmet, hogy „új formát” öltött az ellenzéki csoportok tevékenysége, és ez már a mozgalommá szerveződés kezdeteit jelentette. A jelenség okát abban jelölték meg, hogy míg a hetvenes évekig a tiltakozó akcióknak nem volt átgondolt, elkülönülő politikai platformjuk, és elméleti síkon is „legfeljebb a marxizmus pluralizálásának” adtak hangot, addig a hetvenes évek elejétől fellendülő társadalomtudományi kutatómunka – „visszaélve” a kutatási lehetőségekkel (!) – teret engedett a nem marxista szocializmuselméleteknek. A jelentés hangsúlyozta, hogy addig nem volt jellemző, hogy az eltérő ideológiai platformon állók törekvései találkozzanak, akkor azonban közös volt bennük, hogy a marxizmus érvényét teljes egészében megkérdőjelezték. Egyidejűleg a más szocialista országokban tevékenykedő ellenzéki csoportoktól tanulva, a hivatalostól eltérő „politikai kultúrát”, valamint a hivatalos tájékoztatással szemben egy „második nyilvánosságot” igyekeztek megteremteni. Ettől eltérő alapállásról ugyan, de abban az időben erősödtek meg a nacionalista tendenciák is, és közeledés indult meg az ellenzéki csoportosulások között. A Politikai Bizottság tudomásul vette a jelentést, és határozatban mondta ki, hogy a „szocializmusellenes ellenzéki csoportok tevékenységével” kapcsolatos feladatokat elsősorban politikai eszközökkel kell megoldani, és csak „törvénysértés” esetén, és ha a „társadalom érdekei megkívánják”, akkor kell adminisztratív eszközt is alkalmazni. A határozat, amelyet később „ellenzék-határozat”-ként emlegettek, kiemelte a nyilvánosság kérdését. Feladatként jelölte meg annak megakadályozását, hogy „*egyesekek többféle »nyilvánosság« csatornáit használják fel nézeteik terjesztésére*”. Itt az úgynevezett kettős publikálás tilalmáról volt szó. Ez azt jelentette, hogy azoknak a szerzőknek az írásait, akik műveiket „ellenséges” rádióadóknak (pl. Szabad Európa Rádió) és kiadványoknak (pl. *Magyar Füzetek*) rendelkezésre bocsátják, vagy szamizdat kiadványokban publikálnak, a kiadók és más sajtóorgánumok szerkesztőségei csak előzetes konzultáció alapján közöljék. Az ilyen konzultációra kötelezett személyekről a határozat értelmében a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya készítsen névsort, és gondoskodjanak arról, hogy a nevek eljussanak az illetékes állami szervek és szerkesztőségek vezetőihez. Ehhez még hozzátették azt is, hogy gondoskodni kell arról, hogy a névsorban szereplőket ne hívják meg egyetemi klubokba, kollégiumokba, TIT-előadásokra, művelődési házakba stb.¹⁰

Az idézett jelentés és határozat komoly ellentmondásra világít rá, ami nem meglepő, mert a pártállam természetéből ez következik. Azzal, hogy csak törvénysértés esetére helyeztek kilátásba adminisztratív intézkedéseket, elismerték, hogy az ellenzék mégiscsak létezik legálisan. A „második nyilvánosságot” sem tiltották be, csupán akadályozták, hogy a hivatalos médiumokban szerephez jussanak a szerzők, és mozgásterüket korlátozták. Ez a módszer a pártállamnak jól felfogott érdeke volt, mert – ahogyan Kádár János a KB fent idézett ülésén megmagyarázta – a hatalom szempontjából a kemény eszközökkel való fellépés kontraproduktív lett volna. Így azonban féllegális státusba helyeződött az ellenzéki, ami felemás állapotot eredményezett mind az ellenzék, mind a hatalom számára.

Éppen ez a „kint is vagyok, bent is vagyok” helyzet jelent meg a következő meghatározó párt dokumentumban. 1982. március 30-án az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya jelentést készített az 1980. december 9-ei „ellenzék-határozat” végrehajtásáról, amit a Politikai Bizottság állásfoglalása követett. A jelentés többek között azt hangsúlyozta, hogy „*egyértelműen tisztázni kell [...] a legális és illegális tevékenység határait*”. Továbbra is célul tűzték ki a „második nyilvánosságban” is publikáló szerzők más hazai publikálási lehetőségeinek korlátozását. Felmerült egy egységes, joghézagokat megszüntető tájékoztatási törvény megalkotásának szükségessége. Az anyag megemlítette, hogy az ellenzéki csoportok megindították a *Beszélő* című illegális folyóiratot, ahol a szerkesztők és egyes szerzők is feltüntették a nevüket, amellyel a pártvezetés szerint azt a látszatot akarták kelteni, hogy a hatóságok, bár nem engedélyezték a megjelenését, hallgatólagosan tudomást vettek a

tevékenységükről. Ezzel kapcsolatban arról is beszámoltak, hogy az illegális kiadványok terjesztésére úgynevezett szamizdatbutikot nyitottak az egyik ellenzéki személy, Rajk László lakásán, ahol rendőri intézkedés ellenére is folyt az árusítás, sőt sokszorosították is a kiadványokat. A sokszorosítást „illegális konspiratív módszer”-nek nevezték a dokumentumban. A szamizdatbutiknak nyitva tartási ideje és árjegyzéke is volt, és Független Kiadó névvel szervezeti keretet is adtak az illegális irodalom kiadásának és terjesztésének.¹¹ Az úgynevezett repülő egyetem¹² előadásai is egyre szervezettebbek lettek és politikai jellegük erősödött. A Politikai Bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ellenséges-ellenzéki akciókban részt vevőkkel szemben differenciáltan kell fellépni, és meg kell különböztetni azokat, akik a párt egész szövetségi politikáját elvetik, és azokat, akik a párt politikájának csak egyes elemeit kritizálják. Feladatként fogalmazta meg a jelentés, hogy a sajtó és a tömegtájékoztatás, valamint a szerkesztőségek – elsősorban káderpolitikai intézkedésekkel – „egyértelműbben és következetesebben” képviseljék a párt politikáját. Kádár János 1979-es, fent idézett beszédével összhangban a belső ellenzékkel szemben továbbra is elsődlegesen politikai eszközöket javasoltak alkalmazni, és az adminisztratív intézkedéseket csak nyílt konfrontációra való törekvés esetén ajánlották bevetni.¹³

A jelentést és a határozatot átolvasva megállapíthatjuk, hogy a korábbi anyagokhoz képest nem kerültünk közelebb a fogalmi tisztázáshoz. Továbbra sem adott pontos ismérveket a határozat arról, hogy kik tartoznak az ellenzék, és kik az ellenség kategóriába, és hol húzódik a legalitás és illegalitás határa. Úgy tűnik, hogy a pártvezetés számára is előnyös volt a fogalmi bizonytalanság, mert az aktuális politikai érdekeknek megfelelően lehetett hol keményebben, hol engedékenyebben fellépni az ellenzékkel szemben.

A felemás helyzet tehát nem szűnt meg az 1982. márciusi határozat után sem, és ez a fogalmi űr az állambiztonság számára adott nagyobb mozgásteret.¹⁴ Ezt látszik alátámasztani az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya által a Politikai Bizottság számára még abban az évben, 1982. november 18-án készített anyag. A Lakatos Ernő nevével fémjelzett tájékoztató lényegében az úgynevezett radikális ellenzéknek abban az év szeptemberében tartott tanácskozásáról tudósított. A dokumentumot közlétező kiadványban a szerző lábjegyzetben meg is jegyzi, hogy a „*tájékoztatóból világosan kiderül, hogy vagy lehallgatták az összejövetelt, vagy a résztvevők között voltak a Belügyminisztérium informátorai*”. A tájékoztatót elolvasva nem lehet kétségünk afelől, hogy a benne foglalt információk első kézből származtak. Az ellenzék ezen tanácskozásán többek között azt javasolták, hogy a kormány mellett egy független szakértőkből álló bizottságot hozzanak létre, tegyék nyilvánossá a kormányon belül alakult reformbizottságok összetételét és munkáját, valamint szorgalmazták az érdek-képviselési rendszer reformját. Az is elhangzott, hogy legyenek „társadalmi légkört” javító intézkedések, ilyen volt pl. az, hogy állampolgári jog legyen az útlevelhasználat, vagy változtassák meg az izgatás büntetőjogi tényállását, és tegyék lehetővé a fegyver nélküli katonai szolgálatot a hadkötelesek számára. A javaslatok között szerepelt egy alkotmánybíróság felállítása, a kormány és a pártvezetés üléseinek nyilvánossá tétele is, valamint megfontolás tárgyává tették, hogy a következő országgyűlési választáson az ellenzék is indítson néhány körzetben ellenjelöltet. Az is elhangzott ezen a tanácskozáson, hogy az ülés anyagát a *Beszélő* című szamizdat lap le fogja közölni.¹⁵

A következő években jellemző értelmezésbeli bizonytalanságra mutatott rá a tanulmány I. részében már hivatkozott, az MSZMP Politikai Bizottsága 1986. július 1-jén kiadott határozata a belső ellenzéki és ellenséges tevékenységről és a hozzá kapcsolódó párt- és állami feladatokról. Ez a határozat a korábbi, 1982. március 30-i határozat végrehajtását elemezve állapította meg, hogy az ellenzéki, ellenséges tevékenység megítélésében és kezelésében bizonytalanság van. Ennek egyik okát abban látták, hogy a párttagságot és a közvéleményt nem tájékoztatták megfelelően a jelenségekről, miközben a külföldi magyar nyelvű „ellenséges” rádiók széles körű publicitást biztosítottak az ellenzéknek.

Így a közvélemény számára nem volt világos a helyzet, és a magyar külképviseletek sem rendelkeztek eligazító információkkal. A PB júliusi határozata leszögezte, hogy az ellenséges tevékenységgel szemben továbbra is elsősorban politikai eszközökkel kell fellépni, ugyanakkor egyértelműsíteni igyekezett, hogy azokkal szemben, akik „szervezett illegális politikai tevékenységben rendszeresen részt vesznek”, vagy az „imperialista fellazító és propagandaközpontokkal” kapcsolatban vannak, hatósági eszközöket kell alkalmazni. A határozat kitért arra is, hogy a propagandában ennek megfelelően kell használni az „ellenséges” minősítést. Még abban az évben, október 14-én az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága állásfoglalást jelentetett meg a határozatot követő tájékoztatási feladatokról. Ebben azt hangsúlyozták, hogy a párttagságot indokolt esetben informálni kell az ellenséges csoportokkal kapcsolatos politikai kérdésekről, és szorgalmazták, hogy alakuljon az agit-prop osztályon állandó munkacsoport az elemzések elvégzésére és a tájékoztatás megszervezésére. A tájékoztatás címzettjei elsősorban a pártbizottságok és a külképviseletek voltak. Az agit-prop osztálynak ezenfelül tervet kellett készítenie arra is, hogy a napilapok és folyóiratok miként végezzék a párthatározatnak megfelelő tömegtájékoztatást. Eszerint a sajtónak előírták, hogy közöljön elemző cikkeket az ellenséges tevékenység megkülönböztető jegyeiről és a „nemzetközi osztályharccal való összefüggéseiről”, és esetenként vállaljon „nyílt, érvelő polémiát” az ellenséges, ellenzéki nézetekkel.¹⁶

Ekkorra már megszületett a sajtótörvény, aminek körülményeit részletesen bemutatunk a tanulmány I. részében. Nem véletlen tehát, hogy a tájékoztatás nem kielégítő voltában látta a pártvezetés az ellenzéki tevékenységek elhatárolásának problémáját, és így már a sajtótörvény ürügyén próbálta meg konkretizálni az ellenség/ellenzék fogalom értelmezését és a jelenség kezelését. A „második nyilvánosság”-ot és a „kettős publikálás” korlátozását állította a középpontba az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya 1987. szeptember 17-én, amikor javaslatot fogalmazott meg a Politikai Bizottság számára. Utalva a korábbi – 1980. december 9-ei és 1982. március 30-ai – párthatározatokra, valamint a sajtótörvény megalkotására, a KB megállapította, hogy az ügyvezetett kettős publikálásra vonatkozó direktívának a „publikációs normák és a szerkesztői felelősség lazulása miatt” csak részben sikerült érvényt szerezni. A javaslat kiemelte, hogy ennek részben a jogi alapok hiánya volt az oka, mert a jogrendszer csak az adott írások megjelentetését szankcionálhatta a tartalom alapján, de a közlési lehetőségek korlátozására nem adott lehetőséget. Továbbá nem volt világos, hogy mit tekintettek „ellenséges orgánumnak”, így nem volt egyértelműen behatárolható azoknak a médiumoknak a köre, amelyek a kettős publikálás szempontjából szóba jöhettek. Az anyag készítői megállapították, hogy noha a Politikai Bizottság 1986. július 1-jei határozatában éppen ezeket a bizonytalanságokat igyekezett kiküszöbölni, továbbra is felemás maradt a szerkesztők magatartása. Magyarországon ekkorra jócskán csökkent a párt politikája iránti bizalom, és érezhető volt a Szovjetunióban meginduló publikációs liberalizációnak, a glasznosztynak a hatása. Időközben a „második nyilvánosság” keretében kiadott művek száma a sokszorosára növekedett, és az értelmiség nagy része rendszeresen olvasta a szamizdat irodalmat. Az eredmény az lett, hogy elmosódott a két nyilvánosság közötti határ, sok volt az átfedés, és az értelmiségi közvélemény a véleménynyilvánítás szabadsága jelének tekintette az illegális kiadványok létezését. A javaslat azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy a második nyilvánosság életterét és vonzerejét úgy lehet szűkíteni, ha közben bővítik a hivatalos nyilvánosság kereteit és sokszínűvé, tagoltabb struktúrájúvá alakítják át. A kettős publikálással szemben nem javasolták a direkt, adminisztratív eszközök alkalmazását, sem a szerzők szerinti megkülönböztetést, hanem a műfaji különbségtételt és a differenciált állami támogatást tartották célszerűnek bevezetni.¹⁷

Így tehát láthatóvá vált, hogy a párt dokumentumokban az ellenzék/ellenség fogalom milyen változáson ment keresztül, és látni lehetett, hogy nincs visszaút a véleményszabadság értelmezésében. Mire 1988, a gazdasági stabilizáció első éve elérkezett, a nyilvánosság szélesedése megállíthatatlanná vált. A pártvezetés

egyértelműen emellett foglalt állást, holott az értelmezésbeli bizonytalanság továbbra is fennállt, és ez – amint látni fogjuk – a politikai rendőrségre rótt nagyobb feladatot.

A politikai rendőrség tevékenysége 1988-ban

A pártvezetés számára 1988-ban az volt a legfontosabb, hogy az 1987-ben elfogadott kormányprogramot végre tudják hajtani. 1988-at a stabilizációt megalapozó évnek tekintették, és minden állami szervnek ehhez kellett igazítania a feladatát. A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnöksége az év elején összeállított munkaprogramjában megállapította, hogy „új szakasz kezdődik a politikában”, és a csoportfőnökség felelőssége lesz az, hogy megkülönböztesse a kormányprogrammal ellenséges személyeket azoktól, akik támogatják ugyan a végrehajtását, de annak egyes elemeivel vitáznak. A munkaprogram megerősítette azt az elhatárolási bizonytalanságot, ami korábban is jellemezte a politikai vezetést, és ez egyértelműen – továbbra is – a politikai rendőrségre hárította a nagyobb felelősséget. A hozzáállásuk az volt, hogy a csoportfőnökség gyűjtsön és juttasson el minél több információt a felső párt- és állami vezetésnek, ezzel segítse a tisztánlátást, és szorítsa „tűrészatárokon belülre” az ellenséges tevékenységet. A munkaprogram kiemelte, hogy az előző évekhez hasonlóan folytatni kell az ifjúságvédelmi munkát, az addigiakhoz képest körültekintőbben kell végezni a beszerzéseket, a nemzeti radikális ellenséges-ellenzéki vonulathoz tartozó célszemélyek elleni bizalmas nyomozásokat folytatni kell. Változatlanul cél volt az „ellenzékkel évtizedekig »együttélő« hálózati kontingens” kiépítése és megerősítése. Az egyházak szerepét is előtérbe állította a munkaprogram: a politikai rendőrségnek el kellett érnie, hogy „az egyházakban lévő feszültségoldó erő a kibontakozási program szolgálatába állítható legyen”, továbbá örködjön afelett, hogy „az egyházi reakció elleni harc továbbra is egyházi kereteken belül maradjon”. A munkaprogram hozzátette, hogy ezzel egyidejűleg támogatják „a lojális egyházpolitikai erőket, bázisukat és akcióegységüket operatív eszközökkel” erősítik. A bizalmas nyomozások folytatásával az volt az elsődleges cél, hogy a különböző platformon tevékenykedő ellenséges-ellenzéki csoportok egységtörekvéseit akadályozzák, és a nézetkülönbségeket, érdekellentéteket fokozzák. A szamizdat irodalom felderítésére is folytatni szándékoztak bizalmas nyomozást, és az illegális kiadványok megjelentetését is késleltetni, illetve akadályozni akarták.¹⁸

A fenti kérdéseken túl egyre sürgetőbben került az üléseken napirendre a politikai helyzet átfogó vizsgálata, elsősorban az állambiztonság szemszögéből. Az 1988 elején megtartott szakmai aktívaértekezlet anyagát március végén összegezték írásban. Ezen az értekezleten – hivatkozva a kormányprogram téziseire – megkísérelték az „ellenzék” fogalmát pontosítani, és egyben elhatárolni a „másként gondolkodó” fogalmától. A politikai rendőrség szerint az „ellenzék fogalma alatt olyan politikai csoportosulást kell érteni, amelynek meghatározott ideológiai arcúlat, szervezeti hierarchiája, politikai programja van, ez alapján tevékenykedik és a társadalomban alternatív szerepre készül”. Az állambiztonság értelmezésében a „másként gondolkodónak” csak „politikai kategória”-ként van jelentősége, ami azt jelenti, hogy mindenki, aki a párt politikájától eltérően közelít meg egy kérdést, másként gondolkodónak minősül. Az aktívaértekezleten azonban egyértelműen megállapították, hogy az állambiztonságnak ezzel a kategóriával nincsen dolga, a parancsok kifejezetten tiltják is az ezzel való állambiztonsági foglalkozást, ezzel szemben a politikai ellenzéket a szocialista rendszerek nem tűrik meg. Az akkor érvényes párthatározat kötelezte a politikai rendőrséget az „ellenzéki-ellenség” fogalom használatára, ez a definíció azonban nem bizonyult elégségesnek. Az állambiztonság számára ennél megfoghatóbb kategóriára volt szükség, ugyanis különbséget kellett tenni az egyes ellenzéki irányzatok között, néven nevezve az egyes politikai platformokat, mint pl. nemzeti radikális ellenség vagy fasisztoid ellenség stb. Az „ellenzék” fogalom mellett az állambiztonságnak az is fejtörést okozott, hogy a proletárdiktatúra „össznépi állammá” fejlődésének az 1987. nyári KB-ülésen meghirdetett vízióját miként kell értelmezni. Ennek a lényegét abban ragadták meg, hogy az „össznépi

állammá” fejlődés során az állam elnyomó funkciói egyre inkább háttérbe szorulnak a szervező, döntésorientáló funkciókkal szemben. A politikai rendőrség úgy látta, hogy ebben a folyamatban az olyan „konstruktív elégedetlenség”, amelyik „többet, jobbat akar”, előrevivő szerepet játszik. Nyilván itt is az elhatárolási ismérvek okoztak gondot: hol húzódik a konstruktív elégedetlenség politikai tűréshatára? Az állambiztonság szerint itt nem lehetett éles vonalat meghúzni, hanem inkább egy szélesebb sávban gondolkodtak, amelyhez az eligazodási pontokat a Politikai Bizottságnak a fentebb már említett 1986. július 1-jei határozata adta meg. Ehhez kapcsolódott szorosán Grósz Károlynak a parlamentben 1987 őszén tett következő kijelentése: *„Akik hajlandók velünk együttműködni a mostani helyzetben, elfelejtjük, hogy tegnap, meg tegnapelőtt miket mondtak.”* A politikai rendőrség tehát úgy értékelte, hogy a közmegegyezésre, a nemzeti egység kialakítására való törekvés az egyes ellenzéki csoportok esetében enyhébb elbírálást eredményez, és ez az állambiztonság részéről nagyobb differenciálási képességet és toleranciát igényel majd.

Időközben egyre szaporodtak az új egyesületek, klubok, ami a politikai rendőrséget újabb feladatok elé állította. Már nem tekinthettek ellenséggként minden új szerveződésre, mert a stabilizáció, a kibontakozás érdekében a pártvezetés is szélesebb együttműködést hirdetett meg. Az állambiztonság álláspontja az volt, hogy minden olyan egyesület, amely „nem hordoz ellenséges törekvéseket”, alakuljon meg, de továbbra is figyelemmel kell kísérni őket. Az értekezleten úgy értékelték a szakkollégiumok helyzetét, hogy noha pozitív volt a kezdeményezés, 1988-ra az ellenséges körök bázisaivá váltak. Az eltorzulás okát a fiatalok „politikai iskolázatlanságában”, valamint a „politikai felügyelet” és „irányítás” hiányosságaiban látták, aminek következtében a politikai rendőrség szerint a szakkollégiumok nem segítették, hanem „keresztették” a párt politikáját.

Az új útlevétörvény szintén nehezebb feladatot rótt az állambiztonságra. A világútlevél bevezetését a felső vezetés „hangulatjavító” célzattal indokolta, ám a politikai rendőrség szerint szerencsésebb lett volna a nyilvánosság előtt, hogy erre az intézkedésre valóban megértek a feltételek. A felső vezetés „hangulatjavítási” szándéka nem mentette fel az állambiztonságot a célszemélyek külföldi utazásainak további megfigyelése alól, ám ezt sokkal nehezebb körülmények között kellett tovább végeznie. A szabadabb utazással megnövekedett felelősség és munkateher mellett a politikai rendőrségnek külön oda kellett figyelnie azokra az Erdélyből áttelepült személyekre, akik a magyar ellenzéki csoportokkal együtt aktív tevékenységet folytattak. Őket ellenőrizte ugyan az állambiztonság, de várták, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága foglaljon egyértelműen állást a határ esetleges teljes megnyitásáról.

Mindeközben a csoportfőnökség munkájának feltételeit is érintette az egyre nehezőülő gazdasági helyzet. Nyilvánvaló volt számukra, hogy a hálózati munkára nem fognak külön eszközöket kapni. Ez azt jelentette, hogy a meglévő keretet kellett célszerűbben elosztaniuk annak érdekében, hogy kellőképpen tudják kompenzálni a „lelkiismeretes és eredményes” munkát végző hálózati személyek tevékenységét, ugyanakkor csökkenteni kényszerültek az olyan ügynökök számát, akik kevés jelentést adtak le, és évek óta nem végeztek érdemi munkát. Ez utóbbiak leépítését azzal is alátámasztották, hogy a társadalmi kapcsolatoktól is sok információt megkapnak, és erre felesleges hálózatot szervezni, így tehát gazdasági okokból az állambiztonság „racionalizálni” kényszerült a hálózati munkát is.

A gazdasági problémák mellett a személyi jövedelemadó bevezetése és a személyi szám szerinti nyilvántartás is – a hálózati személyek könnyebb dekonspirálódása miatt – komplikálta az állambiztonság munkáját. A lebukás veszélye miatt a „K” lakásokat legalizálni kellett. Ennek érdekében az adóhatóságok felé intézkedtek, hogy *„ez a terület az állambiztonsági érdekeknek megfelelően SZT állománnyal védve legyen”*. Ennek kapcsán szükségesnek látták végiggondolni a „K” lakások eddigi rendszerét, és felhívták arra a figyelmet, hogy a „nagyobb konspirációs biztonság” miatt a rugalmasabb „F”, azaz

fizetővendég lakásokkal kellene számolni a jövőben. Azt is megemlítették az aktívaértekezleten, hogy a gazdasági kényszerek miatt nem fognak tudni mindenben eleget tenni a baráti állambiztonsági szervek kéréseinek.

Részben a gazdasági helyzettel, részben pedig biztonsági okokkal függött össze, hogy a hírszerző eszközök lecserélését is tervezték 1988 második felére. A csoportfőnökség gépkocsi-állományát rádiótelefonnal és kisebb telefonközponttal szerelték fel az akciók eredményesebb lebonyolítása érdekében. Konspirációs szempontból fontos fejlemény volt az úgynevezett „crossbar” telefonvonal bevezetése. Ez nyilván – a hívott számok automatikus rögzítése miatt – a csoportfőnökség vidéki hálózati kapcsolatainak beazonosíthatóságát érintette érzékenyen. További lényeges pont volt a szamizdat irodalom terjesztésének akadályozása és a lakhelyellenőrzés kérdése. A politikai rendőrségnek itt azt kellett mérlegelnie, hogy az esetleges nyílt intézkedés eredménye arányban áll-e Magyarország külkapcsolatait is érintő nyugati sajtóvisszhanggal.¹⁹

Ez annál is inkább fontos kérdés volt, mert az 1988. március 15-ei magyarországi ünneplések kapcsán a nyugati sajtót legfőképpen a nem hivatalos események érdekelték. A március 7-ei parancsnoki értekezleten a közelgő március 15-ére kellett felkészülni. A politikai rendőrség a korábbiakhoz képest „nehezebb operatív helyzetre” készült, és az alapvető cél továbbra is az volt, hogy az utcán „ne a rendőri fellépés domináljon”. Három fázisban készült az állambiztonság az ünnepre. A megelőző időszakban az információgyűjtés és -elemzés mellett „figyelmeztető beszélgetéseket” kívántak tartani a szamizdat kiadókkal, amelynek során az érintettek tudomására kívánták hozni, hogy a „rendőrség felkészült”, és „amennyiben március 15-én a »spontán« ünneplések túllépi a demokratikus kereteket és rendbontás történik”, azokért elsődlegesen őket teszik majd felelőssé. Az ünnep napjára megerősítették, hogy nyílt rendőri intézkedésre „csak rendbontó, garázda magatartás” esetén kerülhet sor, viszont a felvonulás útvonalát a rendőrség szabja meg, és a „hangadó személyeket” az állambiztonság fénykép, video, tanúk útján dokumentálni fogja. Az ünnepet követő napokra a „negatív szereplők” személyazonosítását tűzte ki célul a politikai rendőrség, mellyel a szabálysértési eljárások megindításának a lehetőségét kívánták biztosítani.²⁰

A Horváth József csoportfőnök, vezérőrnagy által 1988 áprilisában a Magyar Népköztársaság ellen irányuló imperialista propagandáról készített összefoglaló szerint a nyugati hírügynökségek a hivatalos ünnepekről csak szűkszavúan, tárgyilagosan tudósítottak. Ezzel szemben a nem hivatalos felvonulásokról és megemlékezésekről terjedelmes írásokban számoltak be, és írtak az egyes ellenzéki személyek elleni rendőri intézkedésekről is. Úgy értékelték, hogy a korábbi évek ünnepeihez képest 1988-ban az ellenzék nemcsak általánosságban hangoztatta az emberi jogokat, hanem hangsúlyozottan követelték a szovjet csapatok távozását, a kormány lemondását, igazi reformok bevezetését, és elítélték a romániai magyarok erőszakos asszimilációját. A nyugati sajtó szerint az ellenzéknek azon a napon kettős célja volt: egyrészt felmérte a saját erejét és befolyását a tömegekre, másrészt igyekezett kipuhatolni a rendszer tűrőképességének határait. A rendőrség szerepéről azt írták, hogy „bár rendkívül nagy erővel” vonult ki, de a provokációk ellenére is mindvégig a háttérben maradt, tehát egyértelműen toleránsnak minősítették a magatartását. Az összefoglaló anyagban azonban a csoportfőnök megjegyezte, hogy a nyugati sajtóban a várható későbbi értékelő írások már torzítani fognak. Egyrészt a felvonuló tömeg létszámát erősen felfelé fogják kerekíteni, másrészt az egyes ellenzéki személyekkel kapcsolatban alkalmazott „előzetes korlátozó rendőrhatalósági intézkedéseket” majd a „hatalom idegességének” és „belső bizonytalanságának” fogják tulajdonítani.²¹ A „belső bizonytalanság” nem volt alaptalan feltételezés, mert annak ellenére, hogy a rendőri fellépést csak nyílt, garázda magatartás esetén szándékoztak bevetni, a március 15-ei ünnep reggelén preventív módon vettek őrizetbe ismert ellenzéki személyeket.²² A nyugati sajtó a budapesti eseményeket egyöntetűen az európai szocialista országokban végbemenő változások részének tekintette, és határozottan azt a véleményt fogalmazták meg, hogy a gazdasági

reformot drasztikus politikai reform nélkül nem tudják majd végrehajtani. Logikus érvelésük szerint az emberek a gazdasági kényszerek szülte életszínvonal-csökkenéssel járó nehézségeket csak akkor fogják tudni elviselni, ha ehhez felülről jövő, tudatosan irányított politikai átalakulás is kapcsolódik.²³

Ezt nagyon jól látták Nyugaton, ugyanis az ellenzéki csoportok törekvése elsődlegesen a politikai reformokra irányult, mint ami előfeltétele volt a gazdasági reformoknak is. A szocialista rendszer zártsága kitermelte – a nyugati tendenciákkal is egybeesően – az emberi jogok valódi megélésének igényét. A pártvezetés is felismerte ezt, amit a világútleveél bevezetése és a tájékoztatáspolitikai változásai is mutattak. A fojtó légkörű egypártrendszer helyett a tömegek nyitott társadalomban kívántak élni, ennél fogva egyre nagyobb teret kellett engedni a vélemény szabad kimondásának, a szabad szerveződéseknek és az utazásoknak. 1988 első felében számos olyan esemény történt, amit itt érdemes felidézni. Január 28-án Budapesten vitát rendeztek a nyilvánosságról, és felhívást adtak ki a Nyilvánosság Klub megalakítására.²⁴ Néhány nap múlva, január 30-án tartotta meg első nyilvános ülését a Magyar Demokrata Fórum a Jurta Színházban. Január folyamán megtartották Budapesten az első tőzsdenapot, több kisszövetkezet és szervezet önálló kiadói jogot kapott (pl. Maecenas), februárban újraindult az 1986-ban betiltott Rakpart Klub, megalakult a Vállalkozók Országos Szövetsége. Március–áprilisban felgyorsultak az események: felhívás jelent meg a Szabad Kezdeményezések Hálózatának létrehozására, megszűnt a Tájékoztatási Hivatal, megalakult a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), kizárták az MSZMP-ből Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Király Zoltánt és Lengyel Lászlót. Május 1-jén megalakult a Szabad Kezdeményezések Hálózata,²⁵ május 14-én a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete, június 5-én a Történelmi Igazságtétel Bizottsága jelentette be megalakulását.²⁶

Érthető, hogy a politikai rendőrségnek is folyamatosan alkalmazkodnia kellett a változásokhoz. Politikaszolgálati szerepéből adódóan a pártvezetés döntéseit alapul véve kellett hol megelőzni, hol pedig követni az igen gyors eseményeket. Az 1988. június 6-án megtartott parancsnoki értekezlet emlékeztetőjéből kiderül, hogy az állambiztonság kereste a munkájához az eligazodási pontokat. Egyértelművé tették, hogy a politikai rendőrségnek az egyik ilyen biztos pont az akkor hatályos Büntető Törvénykönyv által meghatározott „ellenséges tevékenység” volt, melynek felderítésére, dokumentálására, akadályozására és korlátozására vállalkoztak, de annál többre nem. Szóvá tették, hogy a politikai vezetés elkényelmesedett az utóbbi években, és 1988-ra hiányzott az az „egységes ellenségkép”, ami az állambiztonsági munkát orientálhatta volna. Elhangzott az értekezleten az is, hogy *„senki ne várja el, hogy az állambiztonsági munka előbbre tartson, mint a politikai munka”,* ami nyilván azt jelentette, hogy a politikai rendőrség nem kívánt politikai döntéseket hozni. Ehhez kapcsolódott, hogy várták véleményezésre az új egyesületi törvény tervezetét, ami a munkájukat is meghatározza a jövőben. Annyit már a június 6-ai értekezleten is rögzítettek, hogy egy egyesület vagy bármely más szervezet tevékenysége önmagában nem azonosítható egyes tagjai ellenséges tevékenységével és szándékaival. Az állambiztonság feladata az volt, hogy ezekből a szervezetekből kiszűrje a célszemélyeket, és operatív eszközökkel figyelje és akadályozza tevékenységüket. Hasonló volt a hozzáállás a sajtóorgánumokhoz is. Nem a szerkesztőségek ellenőrzése volt a cél, hanem annak felderítése, hogy ki akar titoknak minősített információt megjelentetni.

Ezen az értekezleten is szóba került a hálózati személyek és a hivatalos kapcsolatok kérdése. A gondot egyrészt a hálózati személyeknek az ellenzéki csoportokba való beépülése okozta, mert arra kellett vigyázni az állambiztonságnak, nehogy ők vigyék be az ellenséget az úgynevezett védett objektumba. Másrészt pedig az újonnan alakuló szervezetek vezetői hivatalos kapcsolatnak minősültek, és a politikai rendőrségnek fel kellett venni velük a kapcsolatot. Az emlékeztetőből kiderül, hogy 1988-ra a hivatalos kapcsolatok egy része elzárkózó magatartást tanúsított, és erre lehetett számítani az új szervezeteknél is.²⁷

A nyár folyamán aztán az említésre érdemes ellenzéki megmozdulások mellett további új szervezetek alakultak meg, és a politikai vezetésben is történtek változások. Vessünk ezekre is egy pillantást, természetesen a teljesség igénye nélkül! Június 12-én Grósz Károly a munkásörparancsnokok országos értekezletén kijelentette, hogy ha szükséges, akkor adminisztratív eszközöket is igénybe vesznek az ellenzékkel szemben. Június 16-án, a Nagy Imre és mártírtársainak 30 évvel azelőtti kivégzésére való – a Történelmi Igazságtétel Bizottság felhívására történt – ellenzéki megemlékezések során bebizonyosodott, hogy Grósz Károly nemcsak fenyegetőzött, mert a rendőrség kordont állított fel, majd erőszakkal oszlatta fel a felvonuló tömeget. Júniusban megalakult egy újabb szakszervezet, a Tudományos Dolgozók Szakszervezete, majd megalapították a Magyar Közvélemény-kutató Intézetet.²⁸ Pozsgay Imrét államminiszterré választották, Nagy Sándor lett a Szakszervezetek Országos Tanácsa új főtitkára. Nagy Sándor júliusban bejelentette, hogy törvényben kell szabályozni a dolgozók sztrájkjogát is, de ügyelni kell arra, hogy a munkabeszüntetés ne kaphasson politikai jelleget. Augusztusban a KISZ felvetette, hogy nem tudja vállalni az egész ifjúság érdekképviselőjét, ezért javaslatot tett a Magyar Ifjúság Országos Tanácsának a létrehozására, amely népfrontként tömörítette volna a fiatalok egyenjogú szervezeteit, köztük a KISZ-t is. Augusztus 19-én az államalapítás tiszteletére tartott ünnepségen az Elnöki Tanács elnöke kijelentette, hogy új alkotmányra van szükség, amely egyértelműen szabályozza az állampolgárok és a hatalom viszonyát. Augusztus végén Balatonszárszón a szakkollégiumok és klubok, ellenzéki szervezetek társadalompolitikai találkozót tartottak.²⁹ A Szárszó'88 elnevezésű tanácskozáson záródokumentumot fogalmaztak meg, ajánlást tettek a készülő egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvénytervezetekhez, valamint „Szárszói Front” névvel alapítói nyilatkozatot tettek egy országos hatáskörű, független politikai-társadalmi szervezet létrehozására.³⁰

1988 nyarán jogtudományi tanulmányok jelentek meg a szabadságjogok értelmezéséről. A politikai intézményrendszer reformja megkövetelte az állampolgári jogok újragondolását is, és még mielőtt az alapvető jelentőségű törvények megszülettek volna, neves jogászok fejtették ki álláspontjukat a *Világosság* című folyóiratban. Schmidt Péter a fogalmak lehetséges értelmezéseinek vizsgálata során a szabadságjogoknak a politikai rendszerben elfoglalt helyét elemezte. Ez újszerű megközelítés volt a jogi szakirodalomban. Schmidt rámutatott arra, hogy a szocialista értelmezésben egyre inkább előtérbe kerül az államhatalom korlátozhatósága és a szabadságjogok jogi garanciarendszerének kimunkálása. Hangsúlyozta a politikai szabadságjogok fontosságát, és egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy az állam elé állított jogi korlátok nélkül nem lehet elérni a szabadságot.³¹

Holló András arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1972-es alkotmánymódosítás óta nem valósult meg az alapjogok törvényi szabályozása. Szerinte a jogok feletti állami ellenőrzés csak törvényességi lehet, a bírói jogvédelmet biztosítani kell, és a jogok érvényesülésének hatósági jogi korlátja az utólagos állami beavatkozás modelljét kell követnie.³² Kilényi Géza az egyesülési és a gyülekezési jogról írt tanulmányt. Ekkor már zajlott a törvények tervezetének előkészülete, és Kilényi modellértékűnek és a demokrácia fokmérőjének tekintette a spontán állampolgári kezdeményezésekhez kapcsolódó jogok biztosítását. Kimondta azt, hogy egy monolitikus, központból vezérelt politikai intézményrendszer keretei között nagyon kevés tere lehet a társadalmi önszerveződésnek, és ez volt a helyzet Magyarországon is. Emlékeztetett arra, hogy 1976-ban a jogrendszer részévé vált³³ az ENSZ 1966-os Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, mégsem épültek ki a jogok garanciái. Úgy vélte, hogy a törvények megalkotása előfeltétele annak, hogy a bürokrácia részéről megszűnjön az önszerveződésekkel szembeni bizalmatlanság.³⁴

Láthatjuk, hogy szélesebben haladtak előre az események és a tudományos életben is a változások, a politikai rendőrségnek így már a tavaszi álláspontjához képest is tovább

kellett lépnie. Az 1988. szeptember 12-én megtartott parancsnoki értekezleten be kellett látniuk, hogy nem várhatnak arra, hogy majd „tisztá kép” lesz, hosszabb távra szóló iránymutatást kapnak, és a politikai vezetés megmondja, mit kell csinálniuk. Szembesültek azzal, hogy nekik maguknak kell a tájékozási pontokat megtalálni a napi feladatokhoz, és saját kezükbe venni az események irányítását. Úgy értékelték a helyzetet, hogy „egy új szocializmuskép formálódik”, az ebben való eligazodást azonban számukra különösen két tényező nehezítette. Egyrészt megjelentek a „polgári ideológiai töltésű” nézeteket hordozó féllegális, legális alternatív szervezetek, amit nem volt egyszerű a szocialista rendszerben elhelyezni. Másrészt azt is felmérte a politikai rendőrség, hogy „egysíkúshoz szokott” a gondolkodásuk, ezzel szemben a kialakult helyzetben differenciálási képességre volt nagy szükség. A politikai vezetés bizonytalansága ellenére az állambiztonságnak folytatnia kellett a munkát, és alkalmaznia kellett az érvényben levő parancsokat. Ez azért jelentett nagy gondot, mert az állambiztonsági munkát szabályozó parancsok alapvetően az illegális tevékenységre irányultak, 1988-ra azonban az addig üldözött csoportok helyzete a legalizálódás irányába mozdult el. Már folytak az egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvények előkészületei, ám ezek még nem nyújthattak biztos fogódzót az állambiztonságnak. A pártvezetés egyre toleránsabbnak bizonyult az újonnan alakuló szervezetekkel szemben, és az a helyzet állt elő, hogy az időközben bejegyzett új szervezetekkel kapcsolatban az állambiztonságnak már egyfajta védelmi funkciót is el kellett látnia. Az állambiztonság alapvetően az illegális tevékenységek felderítésére és dokumentálására fókuszált, a legális szervezeteket azonban – a pártállam sajátos felépítéséből adódóan – védenie kellett. Mivel a pártállamban minden legálisan létező szervezetnek a szocializmus építését kellett szolgálnia, az állambiztonság politikaszolgálati szerepéből adódóan a legális/illegális kategória volt a munkájukat meghatározó ismérv. Ebben az átmeneti időben azonban ez a fekete-fehér képlet megdőlt, relativizálódott az illegalitás/legalitás fogalma és a belső ellenzék megítélése, viszont a helyzetre alkalmazható új állambiztonsági parancsot még nem adtak ki. A parancsnoki értekezletek anyagát olvasva az a benyomásunk támad, hogy a politikai rendőrség egy kicsit magára maradt az ellentmondás feloldásában. Segítségül a marxista dialektika törvényeit próbálták alkalmazni, ami az ő értelmezésükben azt jelentette, hogy ha az új szervezetek – külön nevesítve az emlékeztetőben az MDF,³⁵ SZKH,³⁶ Fidesz – legalitást nyernek az új egyesületi törvénnyel, továbbra is kell állambiztonsági munkát végezniük velük kapcsolatban. Ez konkrétan azt jelentette, hogy fel kellett deríteniük a társadalomellenes tevékenységet végző személyeket, de magát a szervezetet a tagsággal együtt hagyni kellett szabadon tevékenykedni. Információik szerint ezek az új szervezetek igyekeztek saját köreikben a szélsőséges személyeket elszigetelni, és az állambiztonság ehhez kívánt segédkezet nyújtani. Preventív módon igyekeztek kiszűrni azokat a szervezeteket, amelyeknek hivatalosan deklarált céljai ellenségesek voltak. Ehhez szélesebbre tárták az információszerzési és védelmi tevékenységet, és ezzel egyidejűleg szűkebbre vonták az intézkedések skáláját.³⁷

A politikai rendőrségnek 1988 őszén konkrétan a névtelen levelek, röpcédulák, falfirkálások minősítése jelentett nagy gondot. Az október 31-ei parancsnoki értekezleten felvetődött, hogy ezeket a jelenségeket tartalmuktól függően a politikai bűncselekményektől át lehetne sorolni a személyiségi jogokkal vagy a véleménynyilvánítás jogával összefüggő bűncselekmények kategóriájába. Sőt, ezen túlmenően a politikai rendőrség az alternatív csoportok és személyek által keletkeztetett összes iromány kezelését és minősítését is megoldandó feladatnak tekintette. A dilemmát az okozta, hogy jogilag nem lehetett ellenségesnek minősíteni pl. egy tüntetésre felhívó röplapot, ugyanakkor megítélésük szerint ezek az anyagok az ellenséges tevékenységet szolgálták. Ezért úgy döntöttek, hogy a készítő személyének megállapítása érdekében a nyomozati munkát minden esetben elvégzik, ám az „elkövető” kilétének megismerése esetén feleslegesnek tartották a bizalmas nyomozás elrendelését is. Arra is felkészültek, hogy a gyors események hatására az addig passzívabb társadalmi rétegek is elkezdnek politizálni, és ez szükségessé tette, hogy a megyeszékhelyeken kívüli nagyobb

városokban is kiépítsék a megfelelő kapcsolatokat. Ezzel egyidejűleg tervezték kibővíteni az állambiztonsági önkéntes rendőri csoportok számát is, akiket rendkívüli eseményekkel kapcsolatos feladatokra is fel akartak készíteni.³⁸

Az 1988-ban megtartott utolsó, december 5-ei parancsnoki értekezlet emlékeztetője szerint az állambiztonságnak továbbra is nyitott kérdés volt az „ellenség” meghatározása. Kiindulópontjuk az volt, hogy *„az ellenség nem tűnt el, csupán rugalmasan alkalmazkodott a társadalmi valóság változásához, a legalitáshoz, és a különböző alternatív szervezetben vezető szerepre tett szert”*. Nyilván ez a mondat megérne egy hosszabb elemzést, most azonban annyit kell megjegyeznünk, hogy a politikai rendőrséget – saját bevallása szerint is – eleinte elbizonytalanította az, hogy a politikai vezetés által ösztönzött társadalmi demokratizálódás következtében az alternatív szerveződések politikai erőként jelentek meg, és az addig ellenségnek tekintett személyek és csoportok legalitást nyertek, sőt politikai alternatívát jelentettek. Ezért láthatjuk azt, hogy 1988 második felétől már egyre inkább az „alternatív csoportok” kifejezést használja az állambiztonság, és a szó jelentéséből kiindulva az „alternatíva” nem jelenthetett egyúttal „ellenséget” is. Ezen az év végi parancsnoki értekezleten a politikai rendőrség célul tűzte ki az állambiztonsági munka minden területen való reformját, aminek központi eleme a nagyobb rugalmasság és decentralizálás volt. Külön kiemelték, hogy a hálózati munkát az eddigiekhez képest árnyaltabban kell majd végezni, mert az információk elemzése során meg kell tudni különböztetni a „progresszív mozgásra” vonatkozó információkat az „ellenséges tevékenységre” vonatkozóktól.³⁹

Még mielőtt rátérnénk az egyesületi és gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatok parlamenti vitájának és az állambiztonsági parancsnoki értekezletek 1989-es anyagának bemutatására, nézzünk meg egy konkrét, röplapterjesztéssel kapcsolatos esetet, amely jól mutatja az 1988-as év állambiztonsági munkájában beállt változásokat, valamint a vélemény-bűncselekményekhez való hozzáállás szelídülését. A röplap a szakszervezetből való kilépésre hívott fel, és valódi érdekképviselet követelt.

„Apu, mikor megyünk már megint stencilezni?”⁴⁰

Ez a kérdés 1988 februárjában hangzott el Budapest III. kerületében egy bérlakás liftjében. A ház egyik lakója a liftben együtt utazott egy férfival és annak kb. tízéves kisfiával, aki a stencilezésről kérdezte édesapját. A lakótárs ezt jól megjegyezte, mert amúgy is „rendszerellenes” személynek ismerte az édesapát. Amikor a rendőrök röplapok után kutattak, tanúkat kerestek és adatokat gyűjtöttek, a lakótárs ezt az információt elmondta nekik, és hozzátette, feltételezi, hogy az illető „képes” röplapok készítésére.⁴¹

A szóban forgó röplap a „Ki a szakszervezetből!” címet viselte, és 1988. január 6-ról 7-re virradó éjszaka Budapest különböző kerületeiben több mint kétezer példányt helyeztek el belőle, főleg levélszekrényekben. A politikai rendőrség birtokába került röplapok alapján megindult a vizsgálat, és 1988. január 12-én a Belügyminisztérium III/1. osztálya jelentést készített az ügyről. A jelentés szerint az „ismeretlen tettesek” a szakszervezeteket, különösen a Szakszervezetek Országos Tanácsát (SZOT) bírálták. A bírálat lényege az volt, hogy a SZOT nem folytat igazi érdekvédelmi tevékenységet, hanem helyette a párt érdekeit szolgálja ki, elbürokratizálódott, nem demokratikus módon működik, és vezetői a saját hatalmukhoz ragaszkodnak. A röplapon felvázolták, hogy ezzel szemben mit várnának el az „igazi” szakszervezetektől, és ennek érdekében felhívják az embereket a tagdíjfizetések tömeges megtagadására, a szakszervezetekből való tömeges kilépésre, valamint érdekvédelmi bizottságok alakítására.

A január 12-ei BM-jelentés utalt arra, hogy a szakszervezetek, mint a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjének részei, különleges védelemben részesülnek. A politikai rendőrség megítélése szerint a röplap szövege, az érvelés módja, valamint „éles” és „ellenséges” hangneme gyűlölet keltésére alkalmas, ezért elvileg a röplapok készítői

és terjesztői megvalósították a „nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntettét”. Ezzel a büntetőjogi tényállással azonban ekkor már óvatosan bánt a Belügyminisztérium, mert „napirenden” volt a politikai rendszer átfogó reformja, amibe a szakszervezetek és az érdekvédelem megújítása is beletartozott. Ezért a jelentés készítője nem javasolta, hogy az ügyben „állam elleni bűncselekmény miatt” rendeljenek el nyomozást. Ehelyett arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel engedély nélkül állítottak elő és terjesztettek sajtóterméket, tettük megvalósítja a sajtórendészeti vétséget és a sokszorosítógéppel való visszaélés szabálysértési tényállását. Ráadásul január 12-én a *Die Presse* című osztrák lap és az osztrák rádió is hírül adta, hogy „Magyarországon röplapokat terjesztenek, amelyek a szakszervezetekből való kilépésre szólítják fel a dolgozókat”.⁴² Így a nemzetközi visszhang miatt is javasolták azt, hogy az ügyben a Budapesti Rendőr-főkapitányság III/1. Alosztálya az ismeretlen tettes(ek) ellen ne izgatás büntette, hanem sajtórendészeti vétség alapos gyanúja miatt rendeljen el nyomozást.⁴³

A nyomozást ennek megfelelően másnap, 1988. január 13-án – február 29-ei határidővel – elrendelték.⁴⁴ Február 4-én a BM III/1. osztálya újabb jelentést készített, amelyben összegezték az időközben operatív technikai eszközökkel szerzett információkat (pl. szag- és ujjnyom-azonosítás/ujjlenyomat-azonosítás), valamint az előzetes írás- és nyelvész szakértői véleményeket. Ebből arra következtettek, hogy a röpcédulák terjesztésében ismert ellenzéki személyek vettek részt, és a lapok gépírásos eredetije ugyanazon a Robotron 202 típusú írógépen készült, mint a korábban terjesztett „Nyílt levél az országgyűlés tagjaihoz...” kezdetű irat,⁴⁵ a *Demokrata* című „illegális” folyóirat 1986. évi 11. száma, valamint a *Beszélő* című szamizdat kiadvány több száma. Mindezek azonban nem bizonyultak jogi erejű bizonyítékoknak, így a felelősségre vonáshoz további „operatív bizonyítékok” (pl. hálózati jelentés) kellett.⁴⁶

Így február 4-én a Belügyminisztérium III/III-6-b alosztályának vezetője, *„tekintettel a röplapok nagyfokú társadalomra [sic!] veszélyességére, nagy számára, a terjesztés szervezettségére”,* úgy határozott, hogy a tettesek felderítése érdekében bizalmas nyomozás keretében, „Robotron” fedőnéven, „Rendkívüli Esemény” dosszié nyitását rendeli el.⁴⁷

1988. január-február folyamán állampolgároktól, valamint szolgálatot teljesítő rendőröktől származó bejelentések következtében a politikai rendőrség birtokába jutott számtalan röplap. Célszemélyek megfigyelése során is keletkeztek az ügyben információk, továbbá ügynöki jelentések is tartalmaztak erre vonatkozó adatokat. A „Salamon” és „Szegecs” fedőnevű célszemélyeknél „3/e operatív technikai rendszabály”-t, azaz lehallgató készüléket működtettek. A lehallgatott beszélgetésekből olyan személyek neveit tudhatta meg a politikai rendőrség, akik a röplapok terjesztésében vettek részt, és az is kiderült, hogy a város mely részeiben szórtak lapokat. A „Keszthelyi Zoltán” fedőnevű titkos megbízott pedig február 22-én beszámolt a Hazafias Népfront Belgrád rakparti termében a szakszervezetek munkájáról tartott február 19-i előadásról. Az előadás a Népfront keretén belül működő vitaklub, a Rakpart-klub rendezvénye volt. Az intézmény 1982-től működött, 1986-ban felfüggesztették a működését, mert egy 1956-tal kapcsolatos vitában minden véleménynek szabad teret engedett, és ezt a tágan értelmezett szólásszabadságot akkor nem vették jó néven a hivatalos szervek. A kényszerszünet után 1988. február 19-én tartották a második vitaestet *„Kiútkeresők – a politikai intézményrendszer és az értelmiség érdekvédelme”* címmel.⁴⁸ Az ügynök erről az előadásról jóformán semmi érdemit nem jelentett arra hivatkozva, hogy csak a „büfé mellett maradt neki hely”, és onnét „elég rosszul lehetett hallani az előadást”. Azt azonban elmondta a tartótisztnek, hogy „a terembe igyekvőknek egy kb. 55 év körüli, alacsony, őszes hajú, szemüveges, sovány testalkatú férfi kezéből osztogatta a »*Ki a szakszervezetből*« c. röplapot”, és hozzátette, hogy a „nagy tülekedésben a férfi ruházatát nem tudtam megfigyelni”. „Keszthelyi Zoltán” a röplapot átadta a tartótisztnek, és további feladatul kapta tőle, hogy vegyen részt a Rakpart-klub következő, február 26-i előadásán, amelynek témája „A nyilvánosság kockázata” volt.⁴⁹

Az összegyűlt információk alapján március 3-án intézkedési tervet állított össze a III/III-6-b alosztály. Ebben az állt, hogy az előzetes véleményeket további jogi, nyomdai és nyelvész szakértői vizsgálatokkal meg kell erősíteni, a röplapokon található latens nyomokat fel kell kutatni, fényképes adatgyűjtést kell folytatni, ellenséges ellenzéki személyek gépirásmintáját be kell szerezni, alkalmoszerűen operatív meghallgatásokat kell tartani a röpcédulákat beszolgáltató személyek körében, a bizalmas nyomozást folytatni és a keletkezett anyagokat folyamatosan értékelni kell, az elhárítási területen foglalkoztatott hálózati személyeket pedig az előállítók és a terjesztők kilétének felderítése érdekében feladattal kell ellátni. Az intézkedési terv végrehajtása nem bizonyult eredményesnek, mert a Budapesti Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Vizsgálati Alosztálya vezetője 1988. április 11-én úgy döntött, hogy az ismeretlen tettesek ellen sajtórendészeti vétség alapos gyanúja miatt elindított nyomozást megszünteti. A megszüntető határozat indokolásában az állt, hogy „ismeretlen tettesek 1988. január 6-án és 7-én a Szakszervezetek Országos Tanácsa működésével kapcsolatos A/5 nagyságú, írógéppel készített és nyomdai eljárással sokszorosított röplapokat terjesztettek” Budapest különböző kerületeiben. A rendőrség összesen 2100 röplapot foglalt le. A röplapok sajtóterméknek minősültek, mivel azonban a készítők és a terjesztők nem rendelkeztek a szükséges engedéllyel, cselekményük az akkor hatályos Büntető Törvénykönyv⁵⁰ 213. § (1) bekezdés a) pontja szerint kimerítette a sajtórendészeti vétség tényállását. Az indokolás szerint a „nyomozás során az elkövetők kilétét” nem sikerült megállapítani, „és további eljárástól sem várható eredmény”, ezért került sor a nyomozás megszüntetésére.⁵¹ Így tehát a fentiekben idézett, liftben elhangzott kérdésről sem sikerült bebizonyítani, hogy összefüggésben állt-e ezzel a cselekménnyel.

A rendőrségi nyílt nyomozás megszűnése azonban nem vonta maga után azonnal a bizalmas, titkosszolgálati eszközökkel történő felderítő tevékenység megszűnését is. Ez tovább folyt 1988 őszéig. 1988. október 17-én a belügyminisztérium III/III-6-b alosztálya összefoglaló jelentést készített a „Robotron” fedőnevű Rendkívüli Esemény dosszié ügyében. A jelentésben összegezték a – fentiekben említett – jóváhagyott intézkedési tervben foglaltak végrehajtását. A jelentésből kiderül, hogy az alosztály a felderítés során együttműködött a Belügyminisztérium és a rendőrség más szerveivel is. A BRFK III/III. osztálya segítségével a „feltételezett terjesztők beazonosítása érdekében fényképes adatgyűjtést” végeztek, a BM III/2. osztályával a „terjesztés helyszínén látott zöld színű Lada típusú személygépkocsi” szerepének megállapítása végett együttműködtek (kiderült, hogy a gépkocsi nem volt összefüggésben a röplap terjesztésével), folyamatosan egyeztettek több kerületi rendőrkapitánysággal, és megjegyezte a jelentés, hogy ezek során nem keletkezett „új, operatív értékű információ”. A rendőri szervekkel való munkakapcsolaton túl az alosztály feladattal látta el az elhárítási területen foglalkoztatott hálózati személyeket „az előállítók és terjesztők kilétének felderítése érdekében”.

Az összefoglaló jelentés szerint a „keletkezett információk” arra utaltak, hogy „a röpcédula előállítói és terjesztői a belső ellenséges ellenzék különböző csoportjaiból tevődnek ki”, amelyet alátámasztott – a már említett – gépirással kapcsolatos szakértői vizsgálatok eredménye is. Ezek alapján, valamint „a BM III/III-4. Osztályon keletkezett 3/e operatív rendszabályon keletkezett információk” alapján feltételezték azt, hogy a röpcédulák terjesztését már a korábban is megfigyelt „célszemélyek”⁵² végezték.

Érdekes, hogy az összefoglaló jelentésben az áll, hogy a BRFK III/1. Vizsgálati Alosztálya az ismeretlen elkövető(k) ellen nagy nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntettének alapos gyanúja miatt rendelte el a nyílt nyomozást. Ez a megállapítás azonban nincsen összhangban a dossziében található iratokkal, mert eszerint csak sajtórendészeti vétség miatt indult meg a nyomozás, és nem is található információ a jóval súlyosabb megítélés alá eső izgatás büntette miatti nyomozás elrendelésére. Ennek az ellentmondásnak az

lehet az oka, hogy miután a röplapterjesztésről tudomást szerzett a politikai rendőrség, megállapították, hogy a cselekmény elvileg megvalósítja az izgatás büntettét. Így tehát az is felmerült, hogy izgatás miatt rendelik el a nyomozást, erről azonban – fent utaltunk rá – hamar letettek, mert a társadalmi környezet ezt már nem fogadta volna kedvezően. Nehezen lehetett volna megindokolni, hogy miközben a politikai rendszer átfogó reformjáról zajlott a társadalmi vita, egyre nagyobb teret nyert a nyilvánosság, és már legálisan is lehetett kritizálni és vitatni – többek között – az érdekképviseleti szervek tevékenységét is, a rendőrség izgatás gyanúja miatt nyomozást indít a szakszervezeteket bíráló röplapok előállítására és terjesztésére miatt. Valószínűleg a nyomozás elrendelésének a terve okozta azt a hibát, hogy az összefoglaló jelentésbe az izgatás büntette került. Mindenesetre nem található ennek más magyarázata a dossziében, és dokumentum csak a sajtórendészeti vétség miatti nyomozás elrendeléséről és megszüntetéséről lehet fel. Ez az ellentmondás azonban mutatja az időszak átmenetiségét, az ebből fakadó jogi és politikai bizonytalanságot, valamint azokat a dilemmákat, amelyekkel a rendőri szervek ekkor küzdöttek.

Az összefoglaló jelentés végén hangsúlyozták, hogy az írásszakértői vélemény szerint a kérdéses röpcédulát egy NDK gyártmányú „Robotron” típusú írógéppel készítették, a gépelésről és az írógépről azonban nem sikerült daktiloszkópiai vizsgálattal további adatokat megállapítani. Mivel az írógépet, illetve sokszorosító gépet, valamint a röplapot előállító személy(ek) kilétét a politikai rendőrség nem tudta felderíteni, és az ügy felderítésében eredmény szerintük a jövőben sem volt várható, a bizalmas nyomozás megszüntetésére és a keletkeztetett iratok irattározására tettek javaslatot. Ebben azonban rögzítették, hogy a gépírás elkövetőjének körözését továbbra is fenntartják.⁵³

Az összefoglaló jelentés javaslatára 1988. október 21-én Kummer György rendőrfőhadnagy úgy határozott, hogy a „Robotron” fedőnevű bizalmas nyomozást megszünteti és a 11-R-1537 számú rendkívüli esemény dossziét irattározza. A határozatot azzal indokolta, hogy egyrészt a felderítési lehetőségeik kimerültek, másrészt a röplap terjesztésétől eltelt közel egy év alatt újabb terjesztés nem történt. Az irattározást pedig azért tartotta indokoltnak, hogy *„esetleges újabb előállítás és terjesztés esetén az ügy feldolgozásához az anyagokat”* biztosítsák.⁵⁴ Mindezek alapján Kummer rendőr főhadnagy 1988. november 1-jén lezárta a dossziét.⁵⁵

Megfigyelhetjük, hogy az összefoglaló jelentés csak a röplapot előállító személyek felderítésének az eredménytelenségére utal, a terjesztők kilétének „ismeretlenségéről” hallgat. A terjesztők személyéről ugyanis szereztek információkat a bizalmas nyomozás során. Annak azonban nem találjuk nyomát, hogy ebben a konkrét ügyben a politikai rendőrség előtt már ismert és általuk megfigyelt célszemélyeket felelősségre vonták volna – akár sajtórendészeti vétség, akár izgatás büntette miatt. A kor sajátossága erre a magyarázat, mert ebben az időszakban a véleményszabadságnak egyre nagyobb teret kellett engedni. A gazdasági kibontakozást és a politikai intézményrendszer reformját a nyilvánosság egyre fokozatosabb megteremtése nélkül nem lehetett volna előre vinni, és erre jó példa lehet a „Robotron”-ügy. Nem sokkal korábban még egy ehhez hasonló ügyben talán vádat emeltek volna izgatásért, de 1988-ban – a röplapterjesztők kilétének ismerete ellenére – a sajtórendészeti vétség miatt indult eljárást is már a nyomozati szakaszban megszüntették. Jellemző az is, hogy a Rakpart-Klub működését 1986-ban betiltották, mert a véleményszabadságot túlságosan tágan értelmezte az 1956-os események megítélése kapcsán, 1988-ban azonban – a közjogi rendszerváltás előtt több mint egy évvel – újra biztosították a szabad működését. Az átmenti időszak kettősége okozta azt, hogy ekkor már szabadon meg lehetett vitatni olyan kérdést, aminek röplap formájában való megjelenéséért az akkor hatályos büntetőjog szerint akár nyolc év szabadságvesztést is kaphatott volna az elkövető.⁵⁶ A politikai rendszer lazulásának egyértelmű jele volt tehát a Robotron-ügy, és látványosan tágult a pártállam tűrőképességének határa.

Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvények elfogadása

A kormány – a Robotron-ügy lezárása utáni napokban – 1988. november 10-én jóváhagyta az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvénytervezeteket. A tervezetek hangsúlyos eleme volt az, hogy a különböző célú szervezetek mellett lehetővé váljon politikai pártok alapítása is. A jogalkotási folyamattal párhuzamosan, 1988. október–december folyamán sorra alakultak a politikai, közéleti és vallási jellegű szervezetek. Megalakult például a Nyilvánosság Klub, a Hazafias Népfront támogatásával a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége, a Münnich Ferenc Társaság, a Szabad Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazdapárt, a Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, a Márton Áron Társaság, a Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség.⁵⁷

Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatok benyújtására 1988. december 20-án került sor. Ahhoz, hogy ezeket az alapjogokat érintő jogszabályokat elfogadják, szükség volt az Alkotmány módosítására is.⁵⁸ Sőt, egy sor más, nagy jelentőségű javaslatot is az Országgyűlés elé terjesztettek ezzel egyidejűleg. A Németh Miklós vezette kormány eltökélt szándéka volt, hogy békés úton, jogszabályok megalkotásával segíti elő a rendszerváltozást. Az októberben elfogadott, lényegében a gazdasági rendszerváltás egyik biztosítékát jelentő gazdasági társaságokról szóló törvény⁵⁹ után nem tűrt halasztást a rendszer közjogi kereteinek a megváltoztatása. Ennek menetébe illeszkedett aztán az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvények megalkotása is, amelyek elhárítani voltak hivatottak a jogi akadályokat az új politikai erők szerveződésének és működésének, valamint a vélemények szabad kinyilvánításának útjából. Ezt olyannyira fontosnak tartották, hogy a fajsúlyosabb törvényjavaslatok tárgyalásának megkezdése előtt – Grósz Károly és Huszár István képviselők önálló indítványára – az Országgyűlés úgy döntött, hogy március 15-ét nemzeti ünneppé és egyben munkaszüneti nappá nyilvánítják.⁶⁰ Így a következő évtől a március 15-ére várható megemlékezések is más megítélés alá estek, ami az állambiztonság szerepét is módosította.

Németh Miklós miniszterelnök a minisztériumok felsorolásáról szóló törvényjavaslat⁶¹ vitájában 1988. december 20-án hangsúlyozta, hogy fel kívánják oldani azt az ellentmondást, ami a párt, a kormány és a parlament viszonyában fennállt. Határozott célja volt az, hogy a párt ne avatkozzon bele közvetlenül a kormány munkájába, és ehhez az „egy tömbből faragott” párt és kormány felállás helyett a „kormányzópárt” fogalmát kellett értelmezni és alkalmazni.⁶²

A kormányzati struktúra átalakításának a tervéhez szervesen illeszkedett az egyesülési és gyülekezési jogról szóló javaslatok tartalma is, amit az Alkotmány módosításával egyidejűleg az 1989. január 10-ei parlamenti ülésen kezdtek el tárgyalni. Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter a három indítvány együttes exozéjában elmondta, hogy a gazdasági reformok visszafordíthatatlansága úgy biztosítható, ha a politikai rendszer is átalakul. Hangsúlyozta, hogy nem csupán a gazdasági visszarendeződéstől való félelem teszi szükségessé a politikai reformokat is, hanem a magyar társadalom modernizációja is ezt igényli. Azzal érvelt, hogy a társadalom nem fejlődhet tovább egy „autoratív” jellegű politikai rendszer keretei között, és az új alkotmány megszületéséig is – aminek már zajlott ekkor az előkészülete – biztosítani kell az alapvető jogok érvényesülését. Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatokat a politikai reform, ezen belül is a jogállamiság kiteljesítésében az első igazán konkrét lépésnek tekintette. Jelentőségét azzal támasztotta alá, hogy az új szabályozással az „állampolgároknak a közéletben való részvételét” szeretnék lehetővé tenni, ugyanis ezek alapvető szabadságjogok, amiket az állam nem adományoz, hanem a népszuverenitásból következően mindenkit megilletnek. A modernizálódás folyamatában az egyesülési jognak abban volt nagy szerepe, hogy az önszerveződések különböző formáin túl lehetővé tette kifejezetten politikai pártok alapítását is. Kulcsár Kálmán a gyülekezési jogot az exozében egyértelműen a vélemény

szabad kinyilvánításához és a szólásszabadsághoz kapcsolta, kiemelve azt, hogy a jogbiztonság feltétlenül megkívánja az akkori szabályozatlanság megszüntetését. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a gyülekezési jog elsősorban a „politikai érdekkifejezés szempontjából hátrányos helyzetűek eszköze”, azaz a demonstrációkkal bárki élhet, azok is, akiknek nincs más politikai eszközük az érintettek tudomására hozni álláspontjukat. A szabályozási javaslat ráadásul azt az elvet követte, hogy „amit a törvény nem tilt, azt szabad”, a jog korlátja az, hogy nem valósíthat meg bűncselekményt vagy arra való felhívást, és nem járhat mások jogainak és szabadságának sérelmével.⁶³

Míg a sajtótörvény parlamenti vitája visszafogottabb volt, az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló javaslatok már élénk vitát váltottak ki. A két vita között eltelt több mint két év alatt nagyot változott a világ, és a képviselők is bátrabban fogalmazták meg az álláspontjukat. Erre példa Dr. Balla Éva képviselő felszólalása, aki a vitában a gazdasági és politikai reformok egymástól való elválaszthatatlanságára hívta fel a figyelmet. Úgy érvelt, hogy az „egyenjogúság, az információ szabad áramlása, nyilvánosság, jogállamiság nélkül nincsen üzleti biztonság, nincs piac, nincs verseny, nincs tudomány, vagy ha mégis, nem lesz belőle termelő erő”. Szerinte olyannyira kikopott a közéleti kultúra a szocializmus 40 éve alatt, hogy „tíz és százazrek kérdezni sem tanultak meg”. Ő fogalmazta meg azt is, hogy az akkori alkotmány sem tiltotta ugyan a pártalapítást, ám a gyakorlatban mégis az egypártrendszer valósult meg. Berecz János, az MSZMP KB titkára a vitában utalt a párt májusi országos értekezletére, amikor a jogállamiságot előkészítő törvények politikailag zöld utat kaptak. Feltette azt a kérdést, hogy „kié is a hatalom valójában”, és „ki akar korszerűen berendezkedni”. Idézte az alkotmányt, miszerint a hatalom a dolgozó népet illeti meg, és nem a párté és nem a kormányé. Kijelentette, hogy „az MSZMP egy pártként ismerte fel felelősségét, és kezdeményezte, hogy a politikai versenyhelyzetet jogilag is garantáltan” építsék be a rendszerbe. Azt a kérdést is megfogalmazta, hogy ez vajon „ajándék-e” a népnek a párt részéről, vagy pedig „alanyi jogon jár”. Határozottan ez utóbbi mellett foglalt állást, és meghirdette az „új nemzeti összefogás” kereteit, amelyben szövetségesek lehetnek más irányzatokban, ideológiákban, világnézetben megfogalmazódó szándékok. A magyar progresszió e tömörülési formájával Berecz szerint békés úton lehet haladni „egy megújuló szocialista társadalom irányába”. Ismertette a párt álláspontját a többpártrendszeréről. Eszerint az MSZMP az egypártrendszer keretei között megvalósuló politikai pluralizmust alkalmasnak tartotta a fejlődés szolgálatára, ám mégis úgy döntöttek, hogy „lehetőséget biztosítanak” azoknak az alternatív szervezeteknek párttá alakulni, amelyeknél erre igény van.⁶⁴ Ezzel a megjegyzéssel Berecz némileg ellentmondott önmagának: ha alanyi jogon járt a népnek a politikai versenyben való részvétel, akkor nem a párt biztosított lehetőséget erre, hanem pusztán tudomásul vette a helyzetet. Nyilván nem kérhetjük számon ezt a KB titkárán, mert a pártállam döntési mechanizmusából fakadt ez a megjegyzés.

A törvényjavaslatokat a másnapi parlamenti ülésen el is fogadták. Kulcsár Kálmán a gyülekezési jog vitájában megfogalmazott kérdésre, hogy mi a jogállam, a következőt válaszolta: „A jogállam olyan állam, amely felépítésében, működésében, az állam és az állampolgár viszonyában alkotmányosan megállapított alapelvekre épülő jogszabályok szerint jár el.” Azt is hozzátette, hogy „a jogállam megteremtése folyamat”, a jogállam kiépítését az elhatározástól kezdve lépésenként kell végigvinni az egész jogrendszeren.⁶⁵

Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvények elfogadása mérföldkönek bizonyult. Az egyesülési jog kodifikálása megnyitotta az utat az Országgyűlésben a párttól független politizálásra. Már január 24-én Fodor István elnökletével megalakult a független országgyűlési képviselők csoportja. Február 10–11-én az MSZMP KB ülése állást foglalt a többpártrendszer bevezetése mellett, és támogatták olyan egyeztető fórum létrehozását, amely folyamatos párbeszéddel segíti az új alkotmány és a választási törvény kidolgozását. Február 20-án a KB elfogadta az új alkotmányról szóló tájékoztatót, mely szerint az MSZMP nem tart igényt arra, hogy az új alkotmányban rögzítsék a vezető

szerepét, és egy munkacsoportot bízott meg azzal, hogy folytasson megbeszéléseket a különböző ellenzéki szervezetekkel a nemzeti kerekasztal-tárgyalások előkészítésére. Március folyamán megtartotta zászlóbontó nagygyűlését a Független Kisgazdapárt, megalakult a Kereszténydemokrata Néppárt, a Független Jogászfórum kezdeményezésére pedig létrejött az Ellenzéki Kerekasztal.⁶⁶

A politikai rendőrség 1989-ben

A politikai rendőrség is a fentieknek megfelelően fokozatosan váltott át jogállami léptékre. Az 1989. január 9-ei parancsnoki értekezleten rögzítették, hogy most már nem az ellenséges vagy ellenzéki-ellenséges, hanem az alternatív csoportok, szerveződések fogalmat használják a jövőben. Ennek alapja az volt, hogy az 1988. májusi pártértekezleten konstatálták az ellenséges tevékenység új vonásait, azaz a „legális-féllegális” jellegét, ami az állambiztonságnak az e csoportokhoz való viszonyulását is megváltoztatta. A politikai rendőrség először arra számított, hogy az ellenzéki szervezeteket (MDF, Fidesz, SZDSZ) létrehozó „ellenséges” személyek e csoportok radikális szárnyát fogják alkotni. Ezzel szemben azt kellett tapasztalniuk, hogy ezek a személyek a szervezetek centrumában helyezkedtek el. Az értekezleten utaltak arra, hogy a politikai rendőrség állománya elbizonytalanodott, aminek hátterében a pártvezetés 1988 őszéig tartó tétovasága állt. A politikai irányadás szinte a „dezorientáltság” szintjére csökkent, és ez kihatott a hálózati munkára is. Az állambiztonság szerint a helyzetet az MSZMP KB novemberi ülései változtatták meg, a pártvezetés kezdett „magára találni”. Az állambiztonság feladata volt továbbra is, hogy minél több erőt felsorakoztasson a párt döntései mögé. Az ellenzéki szervezetek felé az „egysíkú tiltás” helyett az orientálást, befolyásolást, lejáratást helyezték előtérbe, és célirányosan használták fel a hálózati kapcsolatokat. Erre példaként a Jurta Színház rendezvényét említették meg, és meglepéssel nyugtázták, hogy az állambiztonság kezdeti merev ellenállása után helyes volt az elgondolásuk, hogy az „utca helyett” inkább oda terelték be az embereket. Az értekezleten még az is elhangzott, hogy az egyre nagyobb nyilvánosság következtében a figyelem a Belügyminisztériumra is ráterelődőtt. Fokozódott a törekvés az emberek körében az „állambiztonsági jelenlét felkutatására”, és az intézkedéseknél figyelembe kellett venni, hogy dekonspirálódás esetén „tollhegyre kerülnek”.

Az értekezleten szóba kellett hozni az állambiztonsági parancsok felülvizsgálatának szükségességét is. Mintegy 40 parancs elavulttá vált, gátolta a munkát, ezért igényelték azt, hogy az új parancs megszületéséig az országos parancsnokok kapjanak lehetőséget az operatív helyzethez igazodó döntések meghozatalára. Az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvények előkészítése is téma volt. E parancsnoki értekezletet követő napon kezdte el tárgyalni az Országgyűlés a javaslatokat, tehát új törvények még nem voltak, ezért arra az elvi álláspontra helyezkedtek, hogy az ellenséges tevékenységet a meglévő és nem az előkészületben lévő törvények szerint kell megítélni. A vélemény-bűncselekmények megítélésében enyhült az állambiztonság hozzáállása. Elrendelték az ilyen ügyek felülvizsgálatát a célszemélyek társadalomra veszélyessége szempontjából, és ahol megalapozott volt, ott indítványozták az ügyek megszüntetését. Abban azonban nem változott az álláspont, hogy nem engedték ki a látókörükből a „szocialista társadalmi rend” ellenségeinek minősített személyeket még akkor sem, ha nem végeztek aktívan ellenséges tevékenységet.⁶⁷

Január második felére elkészült a csoportfőnökség 1989. évi munkaterve. Mindjárt az elején megállapították, hogy gyökeresen megváltozott az operatív helyzet, a társadalomban egyfajta „hajszálegyensúly” van, amit csak nagy erőfeszítések árán lehet fenntartani. Az új struktúra kialakítása során továbbra is az állambiztonságra hárult a kényes differenciálási szempontok kidolgozása és gyakorlatban való alkalmazása. Fő feladatuk volt ezután is az ellenséges tevékenység ellenőrzése és korlátozása, a stabilizáció ellen ható szándékok felderítése és akadályozása, az új társadalmi

közmegegyezésben konstruktívan részt vevő áramlatok erősítése az egyes szervezeteken belül. A titkos operatív eszközök használatát az új helyzethez kellett igazítani, ezen belül prioritást élvezett a hálózati munka. A törvényesség betartását külön kiemelték, mint a stabilizálódás megvalósításának a feltételét, és ehhez szükséges volt az állomány rendszeres tájékoztatása az új törvényekről és a nemzetközi egyezményekről. A kiemelt bizalmas nyomozásokra nagy hangsúlyt fektettek. A politikai rendőrségnek itt az volt a szerepe, hogy a prominens ellenzéki személyek között fennálló ellentéteket kihasználva tegyenek célirányos lejárató, akadályozó, leválasztó jellegű intézkedéseket, az ellentéteket mélyítsék, az elkövetkező választásokkal kapcsolatos elképzeléseket befolyásolják, és egyidejűleg akadályozzák a különböző ellenséges személyek, csoportok közötti együttműködési, koordinációs törekvéseket. A munkatervben konkrétan felsorolták a bizalmas nyomozásokban érintett legfőbb szervezeteket. Első helyen az MDF figyelemmel kísérése szerepelt. A megfigyeléssel azonban nem elégedett meg az állambiztonság, cél volt a hálózati kapcsolatok révén a „konstruktív szárny” védelemben részesítése és a jobboldali csoportok rovására történő „bázisnövelő” szándékaik támogatása. Ugyancsak kiemelt feladat volt az SZDSZ terveinek, akcióinak felderítése és bázisnövelő tevékenységük akadályozása, visszaszorítása. Különösen igyekeztek akadályozni, hogy a „munkássággal” kapcsolatot építsenek ki. A felsorolásban szerepelt továbbá a környezetvédő csoportok ellenőrzése (például: Duna Kör, Nagymaros Bizottság), valamint az ellenséges nyugati propagandaszervezetek magyarországi összeköttetéseinek felderítése. Újonnan alakult ifjúsági szervezetek is célkeresztben voltak. Az „Eminenciás” fedőnevű bizalmas nyomozásban a Szociáldemokrata Ifjúsági Kört (SZIK) figyelték, „Kurázi” fedőnéven pedig a Fidesz megfigyelését folytatták. Ez utóbbi volt a nagyobb feladat az állambiztonságnak. Arra törekedtek, hogy a szervezet szélsőséges csoportjait bomlasszák, lejárassák, távol tartsák a centrumtól. Még azt is tervbe vették, hogy szükség esetén nyílt intézkedésekkel akadályozzák, korlátozzák vagy megszakítsák a tevékenységüket, itt azonban arra hívták fel a figyelmet, hogy az intézkedést úgy tegyék meg, hogy az ne váltsa ki szolidaritást a Fidesz más csoportjaiban. Vallási csoportok ellen szintén folytattak bizalmas nyomozást. „Varjak” fedőnéven a Bulányi György által vezetett katolikus bázisközösségi mozgalmat ellenőrizték, „Egyesülők” fedőnéven a feloszlott Regnum Marianum papi közösséget figyelték, „Hinduk” fedőnéven pedig az engedély nélkül működő Hare Krisna közösség és vezetői ellen folytattak bizalmas nyomozást.⁶⁸ A Történelmi Igazságtétel Bizottság tagjairól „Emlékezők” fedőnevű dossziében gyűjtötték az információkat, „Történész” fedőnéven pedig a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaságot figyelték.

További kiemelt feladatként jelent meg a munkatervben a Vatikán Magyarországgal és a többi szocialista országgal kapcsolatos terveinek, intézkedéseinek a felderítése. Az állambiztonság adatokat gyűjtött a vatikáni hivatalok vezetőiről, fontos beosztásban levő munkatársairól, különösen azokról, akik a magyar katolikus egyház ügyeinek intézésében vettek részt. Így naprakész információik voltak a vatikáni „erőviszonyokról”. A befolyásoló tevékenységet tervszerűen végezték, és ebben támaszkodtak az akkoriban kinevezett magyar egyházvezetők lehetőségeire.⁶⁹ A politikai rendőrség meg akarta őrizni a Vatikán által élvezett bizalmat, erősíteni kívánta a Vatikán Magyarországra nézve kedvező keleti politikájának érvényesülését, és a magyar–vatikáni kapcsolatok alakulását is a hazai politikai érdekeknek megfelelően kívánta segíteni.

1989-ben – hasonlóan az addigi gyakorlathoz – az állambiztonság biztosította a jelentősebb eseményeket. Ezek között elsősorban az állami és az ifjúsági rendezvények szerepeltek, de a tudományos, sport-, egyházi alkalmak, valamint az alternatív szervezetek eseményei sem kerültek el a figyelmüket. Konkrétan megemlítették a munkatervben pl. a KISZ XII. kongresszusát, a XIII. Világifjúsági Találkozót, a Fedettpályás Atlétikai Világbajnokságot, az Európai Baptista Szövetség és az Európai Buddhista Unió Kongresszusát.⁷⁰

Annak ellenére, hogy januárban az elavult parancsok alkalmazása helyett az operatív helyzethez igazodó parancsnoki döntést szorgalmazták, a következő, február 6-ai értekezleten ismét a régi parancsokat állították fel etalonnak. Az állambiztonságot az zavarta meg, hogy az időközben legalitást nyert ellenzéki szervezeteknek akkora volt a mozgási szabadságuk, hogy lényegében ők jelölték ki a „tájékoztató pontokat”. Megállapították, hogy az alternatív szervezetek egyértelműen a „hatalom irányába” indultak el, az állambiztonság pedig nem kapott orientációt a munkájához. Egyszerre került a politikai rendőrség az akkori hatalmat védő és az újonnan a hatalom felé sodródó szervezeteket megfigyelő és bomlasztó szerepkörbe. Újabb parancs hiányában tehát azt rögzítették, hogy az „utolsó parancs van érvényben”, és ez adta az iránytűt. Továbbra is igyekeztek megőrizni pozícióikat az alternatív szervezetekben, és attól tartottak, hogy alkotmányos rend hiányában anarchia lesz. Eddigre fokozottan a figyelem középpontjába került a Magyar Rádió és Televízió (MRTV). A sajtó és a nyilvánosság szerepének felértékelődésével az MRTV pozíciója is felemás lett. Feltették a kérdést, hogy kié is a rádió és a televízió. Az állambiztonság szerint addig, amíg nem lesz új alkotmányos rend és új intézményrendszer, nem lehet célja a rádiónak és a televíziónak, hogy „a társadalmi feszültséget fokozza”, vagy a „társadalmat szétzilálja”.

Ezen az ülésen napirenden szerepelt egy jelentés az írott és az elektronikus sajtó területén folytatott elhárító munka tapasztalatairól, további feladatairól a sajtóirányítás változásának tükrében. Az állambiztonság ezen a területen szembesült a legnagyobb zűrzavarral. A tömegkommunikációs eszközök a közvélemény és a politikai hangulat formálására nagy hatással voltak, viszont a párt nem tudta hatékonyan felhasználni azt a maga céljaira. Az állambiztonság felkészült arra, hogy ezen a téren még lesznek változások, és egyértelmű volt, hogy semmilyen kérdésben sem lesz lehetőség a nyilvánosság megkerülésére. Várható volt, hogy bíráló cikkek fognak megjelenni, de kérdéses volt még az ebből származó esetleges bírósági perek indítása és gyakorlata, tehát a nyilvánossággal járó felelősség kérdése. Ezért az állambiztonsági munkát is módosítani kellett. A rádiót, a televíziót és az MTI-t az objektumi elv alapján védenie kellett az állambiztonságnak, de a kapcsolattartásban óvakodni kellett az úgynevezett egyenes szignalizációktól. Ez a konkrét elvárások, igények megfogalmazásától való tartózkodást jelentette, mert az negatívan hatott volna vissza a politikai rendőrségre. Ezt a felemás helyzetet úgy hidalták át, hogy az állambiztonság a felelős vezetők tudomására hozza az általuk lényegesnek tartott információkat, de rájuk bízták, hogy mindezt hogyan használják fel. Itt is törekvés volt a hálózati és SZT-tiszti pozíciók megőrzése, sőt bővítése. Cél volt az, hogy operatív kapcsolatot létesítsenek ott, ahol ellenséges személy dolgozott, és olyan újságírókkal kerüljenek kapcsolatba, akikre építhetnek. Ehhez azt tervezték, hogy olyan információkkal látják el a velük együttműködő újságírókat, hogy sikeressé váljanak, ők aztán ennek fejében „elvárt politikai hatású” cikkeket írnak.⁷¹

A március folyamán megtartott két parancsnoki értekezlet legfőbb témája a március 15-ei ünnep biztosítására való felkészülés volt. 1989-ben a korábbi évekhez képest annyiban változott a helyzet, hogy március 15-e nemzeti ünnep és munkaszüneti nap lett, és időközben elfogadták a gyülekezési törvényt. A március 6-ai értekezleten úgy látták, hogy leginkább Budapesten kell felkészülni a konfliktushelyzetekre. Az előzetes értesülések szerint az ünnepek „ifjúsági jellege” háttérbe szorul, ami részben a megváltozott jogi környezetnek volt betudható. Az úgynevezett „ifjúsági szabad tüntetések” legalitást nyertek, így az állambiztonság most úgynevezett „független ünnepek” gyűjtőfogalommal illette a különböző rendezvényeket. A tervek szerint a kiküldött állambiztonsági személyeknek a tüntetések időtartama alatt folyamatosan kellett jelenteni a tömegmozgásokat, a hangulatot, a jelszavakat, és ha szélsőséges, ellenséges rölapok terjesztését tapasztalják, meg kellett állapítani a terjesztő kilétét. Ennek során azonban nyílt intézkedésre nem kerülhetett sor. Előírták, hogy a transzparenszeket vivő személyekről és a hangadókról videofelvételt kell készíteni. Elrendelték, hogy a csoportfőnökség munkájában az ünnepig – de különösen a megelőző egy-két napban és éjszakán – minden március 15-ével kapcsolatos információkat

elsőbbséget kell biztosítani, ellenőrizni kell az információkat, és szükség esetén a rendőrfőnök szolgálatot sűríteni kell.⁷²

Az ünnepet megelőző, március 13-ai rendkívüli parancsnoki értekezleten megállapították, hogy *„konszolidált, de forró hangulatú demonstrációval kell számolni az alternatív szervezetek részéről”*. Ismerték előre a bejelentett tüntetések jelszavait, és biztosan tudni vélték azt is, hogy a tüntetés szervezői nem akarnak botrányt. Határozott álláspont volt most is, hogy semmiféle rendőri intézkedésre nem kerülhet sor felső vezetői szintű engedély nélkül. A csoportfőnök felhívta a figyelmet arra, hogy március 1-jén minisztertanácsi rendelettel engedélyezték a Kossuth-címernek és más, az államisággal és a nemzeti történelmi múlttal kapcsolatos jelképeknek a használatát az ünnepi megemlékezéseken, és ezt az állambiztonságnak figyelembe kellett vennie.⁷³ A BRFK tájékoztatása szerint mivel minden ünnepségre megadták az engedélyt, egyformán kell kezelni a különböző rendezvényeket. Az alternatív szervezetek az előkészületek során konstruktív együttműködést tanúsítottak a BRFK-val, és a BRFK segítséget nyújt majd a felvonulási útvonalak kiürítéséhez.

A januárban elfogadott gyülekezési törvényt ismertették a rendőri állománnyal, és azt is parancsba adták, hogy az operatív tiszt az utcán nem szólíthatja fel intézkedésre a rendőrt, hanem annak parancsnokát kell megkeresnie, de ő is csak a központ engedélyével intézkedhet. A biztosításnak kizárólag közlekedési jellegűnek kell lennie, az úgynevezett tartalék erők rejtve lesznek.⁷⁴ Így sor kerülhetett arra, hogy 1989. március 15-én tízezrek tüntessenek Budapesten. A Magyar Televízió épületének lépcsőjén Cserhalmi György színművész felolvasta a tüntetést szervező ellenzéki szervezetek 12 pontját. A tüntetések békésen zajlottak le.⁷⁵

Az egyházakkal kapcsolatban is át kellett gondolnia az állambiztonságnak, hogy milyen stratégiát követ 1989-ben. 1988-tól a politikai intézményrendszer fejlesztésének keretében napirendre került az állam és az egyház közötti viszony magasabb szintű jogi szabályozásának szükségessége.⁷⁶ A jogállam kiépítésének folyamatában a lelkiismereti és vallásszabadság alapjogának, valamint az egyházak jogi helyzetének a garanciáit is meg kellett teremteni.⁷⁷ Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) koordinálásával megkezdődött a vallásszabadságról szóló törvény előkészítése. Az intézményrendszer átalakítása azonban az ÁEH státusát is veszélyeztette. A kormány törekvése az volt, hogy megszüntetik az ÁEH-t, és a kultusztárca veszi át az egyházügyeket. A Szabad Európa Rádió 1989. február 8-án tudósítást adott Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter Londonban tartott előadásáról, amelynek során a miniszter bejelentette az ÁEH közelgő megszűnését.⁷⁸ Ez a bejelentés meglepte az ÁEH-t, és érdekes, hogy az egyházak akkori vezetői is ragaszkodtak az Egyházügyi Hivatal fennmaradásához. Ezt azzal indokolták, hogy *„a megnövekedett társadalmi bizonytalanságban az egyházak számára a stabilitás egyik biztosítéka az Állami Egyházügyi Hivatal”,* és a megszűnése vagy *„jelentős presztízsvesztesége az irreális követeléseket és elfogadhatatlan politikai irányvonalat követelő egyházi szélsőségesek fellépésének az eddigieknél nehezebben vagy egyáltalán nem tolerálható nyomását jelentené számukra”*.⁷⁹

Nem véletlen tehát, hogy a nemzeti ünnepet követő, április 10-ei parancsnoki értekezlet fő témája az egyházi terület volt. A BM III/III-1-c alosztály vezetője beszámolt az egyházi elhárítási terület helyzetéről és a jövőbeni feladatokról. A helyzetelemzésben érintették azokat az elvi alapokat, amelyek a pártállami rendszer ideológiájában gyökereztek, nevezetesen azt, hogy *„a vallás, az egyházak szerepe a társadalomban megszűnik”,* noha *„hosszú idő fog eltelni”* addig. Itt is érzékelhető volt a bizonytalanság, mert a politikai átalakulás nehezítette az *„előremutató, sokoldalú stratégia kimunkálását”*. A politikai rendőrségnek mindezek ellenére a munka irányát el kellett döntenie. Az alapelv az volt, hogy az állambiztonság az egyházakon belül ne okozzon konfliktust, ne akadályozza az úgynevezett *„pozitív cselekvést”,* pontosabban azt, ami nem hordoz *„társadalmi veszélyeket”* magában. A pártállam kádári egyházpolitikájába

illeszkedett az értekezlet azon megállapítása, hogy „az egyéb negatív jelenségek kezelését a partnerség alapján” bízzák az egyházak vezetésére. Ekkor már „szövetségesnek” tekintették a „vallást”, mert elítélte a szélsőséges megnyilvánulásokat. A politikai rendőrség ezért a partnerséget úgy fogta fel, hogy ők megvédik az egyházi hierarchiát az olyan erők ellen, amelyek azt „ki akarják kezdeni”, viszont az egyház a változások során megnövekedett mozgásterével, befolyásával a kibontakozás érdekében segítse a „hatalmi centrum törekvéseit”. Az állambiztonság tehát nem helyeselte, hogy az egyház kivonuljon a közéletből, és az új lehetőségeket csak a maga javára használja ki.⁸⁰

Az állambiztonság a jogállamiság felé igyekezett újabb lépéseket tenni az 1989. június 5-ei parancsnoki értekezleten. Olyan fogalmak használatát kellett kiváltani, mint pl. „ellenséges erők”, „ifjúságvédelem”, „kulturális elhárítás”, és át kellett térni az „alkotmányellenes”, „törvényellenes”, „társadalomellenes” kifejezésekre. Még ennél is tovább menve, a csoportfőnök egyértelműen kijelölte a politikai rendőrség szerepét a változás hónapjaiban. Fő feladatuk az lett, hogy a jogállamiságba, a többpártrendszerbe való békés átmenetet segítsék a maguk eszközeivel, de ezt oly módon tegyék, hogy az MSZMP pozícióit továbbra is erősítsék, hiszen ők úgy gondolták, hogy a kezükben van az átmenet levezénylése. A csoportfőnök érvelése szerint ha az MSZMP pozíciói meggyengülnek, veszélybe kerül az átmenet. Az alternatív szervezetekkel szemben továbbra is az volt a hozzáállás, hogy nem a szervezet ellen, hanem egyes szélsőséges személyek ellen kell fellépni. Ehhez azonban még azt is hozzátették, hogy az alkotmányosság védelme alapján a törvényesen működő új szervezetekkel ki kell építeni a kapcsolatot, és differenciáltan kell fellépni. Ahol lehetséges, ott a józan politikai párbeszédre orientáljanak, ahol pedig szükséges, ott a bomlasztás és a lejáratás eszközeivel dolgozzanak.

Ugyancsak ezen a parancsnoki értekezleten vetődött fel az is, hogy a párt- és a kormányzati munka fokozatos kettéválása következtében az addigi egyirányú, a pártnak adott tájékoztatást „kétoldalú partneri érdekviszonyra kell alakítani”. A párt egységének fellazulása nagyobb konspirációt követelt meg az állambiztonsági munkában. Ez azt jelentette, hogy az információk adása-vétele során a „szóbeliség”-nek kellett dominálnia, és az információnak olyan jellegűnek kellett lennie, hogy a nyilvánosságot is kibírja adott esetben. Az értekezleten egyértelműen amellet foglaltak állást, hogy a pártot segíteni kell abban, hogy sikeresen szerepeljen a választásokon, viszont ez a partneri kapcsolat nem terjedt ki arra, hogy az állambiztonság köteles legyen a megszerzett információk forrását is közölni. Sőt, egyenesen megtiltották az olyan információk továbbítását, amelyből csak következtetni is lehetett arra, hogy kitől származik. A párt és a politikai rendőrség kapcsolata tehát ezen a ponton lazult, viszont az állambiztonságnak a hálózati kontingenssel kellett megerősítenie az információs érdekszövetséget. A hálózati személyekkel és az SZT-tisztekkel azt kellett megértetni, hogy az állambiztonság így tehet a legtöbbet annak érdekében, hogy a békés átmenet az MSZMP vezénnyelével valósuljon meg, mert *„ha nem így lesz, akkor kell félni attól, hogy a titkok kiderülnek”*. Ezért nagyon fontos volt a hálózati személyeknek „kezdeményező” pozícióba való juttatása, hogy így örködjének afelett, hogy a szélsőségek ne juthassanak komolyabb lehetőséghez. Mindehhez a beszerzések átértékelésére is szükség volt. Nem a mennyiséget kellett növelni, hanem a minőséget kellett megváltoztatni. „Intelligens, értelmes, politikus, produkálni képes” emberekre volt szükségük, akiket a pozíciójuknak megfelelően anyagi juttatásokban is részesítenek majd.

A politikai rendőrségnek nagyon fontos volt, hogy az alternatív szervezetekkel is partneri viszonyt építsenek ki. Az „egymás kölcsönös tájékoztatása” alapján kialakuló kapcsolatot a legszigorúbb konspiráció kellett hogy jellemezze. Az állambiztonság azzal érvelt, hogy az alternatív szervezetek a nemzet egységének érdekében, a nemzet biztonsága és az alkotmányos rend védelme miatt kell hogy hozzászokjanak a politikai rendőrség

jelenlétéhez, és ez egyidejűleg a szervezetek védelmét is jelenti az úgynevezett politikai szélsőségekkel szemben.

Ezen az értekezleten is szóba került a differenciálás szükségessége. A készülő új büntető jogszabályok szellemében az úgynevezett vélemény-bűncselekményeknek változóban volt a megítélése, ám a politikai rendőrségnek nagy kérdés volt az, hogy az átmenet időszakában mit kell fenntartani, és mi az, amitől meg kell szabadulni. Az eligazodási pont annak vizsgálata volt, hogy mi állja meg majd a helyét a jogállamiság keretei között is, és ehhez továbbra is ellenőrzés alá kívánták vonni azokat a személyeket, akik a békés átmenetet veszélyeztették.⁸¹

Ugyanezen a napon a Minisztertanács több határozatot adott ki, amelyek a jogállamiság felé vezettek. Ilyen határozat volt pl. az, hogy a hónap végéig rendezni szándékoztak az 1949–1953 között internáltak munkaviszonyát és nyugdíját, szeptemberre méltányos intézkedéseket terveztek az 1945–49 között, valamint 1956 után joghátrányt szenvedett emberek és a kitelepítettek ügyében, valamint arról is döntöttek, hogy ezután már nem kell engedély könyvek és filmek megjelentetéséhez.⁸² A nyilvánosság erősítését célzó intézkedés további differenciálási készséget várt el a politikai rendőrségtől.

A következő értekezletre azon a napon került sor, amikor megkezdődtek a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások az MSZMP, az Ellenzéki Kerekasztal és az úgynevezett Harmadik Oldal (társadalmi szervezetek, mozgalmak) részvételével.⁸³ 1989. június 13-án Nagy Imre és sorstársai újratemetése, valamint az egyházak és az Állami Egyházügyi Hivatal helyzete volt a fő téma. Az állambiztonság arra készült, hogy az Egyházügyi Hivatal megszűnése⁸⁴ után létrejövő utódszervek vezetőivel is ki kell építeni a kapcsolatot, az írásbeli tájékoztatást azonban meg kell szüntetni. Az egyházakhoz való hozzáálláson is változtatni kellett. Az értekezleten kimondták, hogy megszűnik az egyházak „elsorvasztására” irányuló, az egyházak életébe való konkrét, egyértelmű beavatkozás. A politikai rendőrségnek az volt a nagy kérdés, hogy ezt követően a visszaszorítás helyett az egyházak „felvirágoztatását” kell-e szolgálniuk. Arra a következtetésre jutottak, hogy a megváltozott helyzet nem jelenti azt, hogy megkülönböztetett helyzetet kell teremteni az egyházak számára, hanem arra kell törekedni, hogy az elismert egyházak szabadon fejthessék ki a tevékenységüket. Az állambiztonság továbbra is fontosnak tartotta a hálózati munkát az egyházak körében, és a békés átmenet elősegítése fejében garantálták a hálózati személyek anonimitását és azt, hogy nem engedik olyan helyzet kialakulását, ami számukra „konfliktus-szituációt” eredményezne. Felkészültek arra, hogy a következő időszakban több, vallási alapon álló világi szerveződés, párt, egyesület fog létrejönni, és tervezték ezekben a szervezetekben is operatív pozíciók létesítését, mert veszélyesnek gondolták a „hálózatépítéssel leállni”.⁸⁵

1989. június 16-án megtörtént Nagy Imre és sorstársai újratemetése. Már az új gyülekezési törvény alapján százezrek rótták le kegyeletüket a Hősök terén, ahol színművészek olvasták fel a mártírok névsorát.⁸⁶ Ezt követően felgyorsultak az események, közismert a következő hónapok kronológiája. A március folyamán a Parlamentben megtárgyalt és elfogadott alkotmányozási koncepció megnyitotta az utat a közjogi törvények meghozatalához.⁸⁷ A népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló törvény⁸⁸ kivételével a kerekasztal-tárgyalásokon született megállapodás alapján nyújtották be az átmenettel kapcsolatos közjogi javaslatokat. Október folyamán az Országgyűlésben elfogadták a munkásörtség jogutód nélküli megszüntetéséről szóló törvényt,⁸⁹ a tartalmát tekintve teljesen új, jogállami alkotmányt,⁹⁰ az alkotmánybírásról szóló törvényt,⁹¹ a párttörvényt⁹² és a választási törvényt.⁹³

A legfontosabb esemény ezt követően az 1989. október 23-ai ünnepség volt, amelynek során kikiáltották a köztársaságot. Az 1956-os forradalom 33. évfordulóján országsszerte megemlékezéseket tartottak, este a Kossuth téri nagygyűlésre 100–150 ezer ember gyűlt össze.⁹⁴ Erre az alkalomra az állambiztonság komplex intézkedési tervvel készült, a

legfőbb cél a rendszerváltás biztosítása volt. Az 1989. november 6-ai parancsnoki értekezleten úgy értékelték a helyzetet, hogy október 23-ával a „rendszerváltás elkezdődött”, és kérdés volt számukra, hogy az ország politikai erői hogyan fogják megítélni az állambiztonsági szolgálatot. A legfőbb kiindulási pont az állambiztonság számára az volt, hogy a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét védeni kell, és ennek keretében továbbra is a békés átmenetet veszélyeztető törekvéseket kell fel felderíteni. A politikai rendőrség készült arra, hogy a többpártrendszer keretei között is titkosszolgálati információkkal szolgálja a legitim kormányzatot, így szerintük a koalíciós kormányzat – néhány vezetői csere kivételével – nem fog egzisztenciális problémát jelenteni számukra. Már rajzolódtak a kontúrjai egy állambiztonsági törvény tervezetének a Nemzeti Kerekasztal képviselőivel. Eszerint az állambiztonsági szolgálatnak teljesen pártsemlegesnek kell lennie, de még bizonytalan volt pl. a szolgálatok felügyeletének a kérdése. Az új törvény megszületéséig a politikai rendőrség igyekezett a hálózati személyeket felülvizsgálni és lehetőség szerint megtartani, konspiratív védelmüket biztosítani. A várható demonstrációk és rendezvények túlbiztosítását szerették volna elkerülni, nem terveztek operatív tiszteket küldeni minden rendezvényre. Folytatni szándékoztak a meglévő ügyek felülvizsgálatát, és tervezték olyan anyagok megsemmisítését, amely az új büntetőszabályok szerint nem volt megtartható. Említést tettek a selejtezések végrehajtására irányuló, valamint az információs folyamat szabályozásáról szóló utasítás tervezetéről is.⁹⁵

1989. december végén elkészült az éves értékelő jelentés az egész Belső Biztonsági Szolgálat⁹⁶ munkájáról. Összegzően megállapították, hogy a tömegkommunikáció független, önálló belpolitikai erővé vált, a nyilvánosság erősödött, és az elektronikus média döntő mértékben a rendszerváltás mellett volt elkötelezett. Lebomlott az egypártrendszerű politikai struktúra, gyakorlatilag kialakult a többpártrendszer. Az év végére az állambiztonságnak már nem a békés átmenet elősegítése volt a feladata, hanem annak biztosítása, hogy ne legyen „társadalmi robbanás” és „összeomlás”. Ehhez a szolgálat profilváltására volt szükség, ami abban nyilvánult meg, hogy elő kellett segítenie a plurális politikai közélet védelmét, a többpártrendszer és a jogállamiság megteremtésének folyamatát. A jogszabályi változások következtében a célszemélyek korábban jogellenesnek minősített tevékenységei 1989 második felére az egyesületi, gyülekezési és véleménynyilvánítás szabadságjoga keretében védelmet élveztek. A korábban „ellenséges röplapok” „legális szórólappá” szelídültek, és az úgynevezett vélemény-bűncselekmények megszűntek.

A hálózati munka is jelentős változáson ment át 1989 folyamán. Az állambiztonságnak el kellett érnie, hogy a jelentősebb új szerveződésekben „mélységi információszerzésre” legyen lehetősége az állambiztonságnak. A szólásszabadság kiteljesedésével egy sajátos versenyfutás alakult ki a hálózati munka és a sajtónyilvánosság között, és ez az információk értékelésére is hatással volt. Az operatív értékkel bíró információk eddigre tartalmilag mást jelentettek, mint amikor még illegális szervezetekről, rendezvényekről szóltak, és a sajtó is foglalkozott egyidejűleg ugyanazokkal a kérdésekkel.

Az utcai demonstrációk, rendezvények a gyülekezési törvénynek köszönhetően jogilag rendezettek lettek. Megelégedéssel nyugtázta az állambiztonság, hogy az év három fő eseményének kiemelt biztosítása rendben lezajlott. Március 15-ét politikailag új helyzetben, piros betűs nemzeti ünnepként és munkaszüneti napként lehetett ünnepelni, június 16-án Nagy Imre és sorstársainak temetésére az 1956-os események újraértékelése teremtett lehetőséget, és az október 23-ai megemlékezéseken sem vált szükségessé rendőri intézkedés. A békés ünneplések megzavarására törekvő szélsőségeket mindhárom esetben sikerült „leszerelni” az állambiztonságnak.

Az éves értékelés azzal zárult, hogy az „állomány jövőképe pesszimista” volt 1989 végén, nem látták biztosítottnak azt, hogy „beosztotti szinten” megtalálják a helyüket az új

rendszerben, ezért sürgették az új állambiztonsági törvény megalkotását, amely konkrétan kijelöli a feladatokat.⁹⁷

Összegzés

A hivatkozott dokumentumok elemzéséből láthatjuk, hogy 1989 végére fokozatosan valósult meg a szólásszabadság azon alkotmányos elvárása is, hogy a szólás után is legyen szabadság. A gyakorlatban már többször áttört az a gát, amit a jog később kodifikált. Nem volt életképes az ellenzék nélküli rendszer, a politikai pluralizmus hiányában a politikai és gazdasági válság kezelhetetlenné vált. Schmidt Péter alkotmányjogász 1989 áprilisában egy tanulmányában rámutatott arra, hogy „politikai véleménynek [...] csak más politikai véleményhez képest van értelme, mely ideig-óráig lehet látens, legálisan nem kifejeződő vélemény, de hosszú távon nem”. Hozzátette azt is, hogy a párt nem lehet hosszabb távon „önmaga ellenzéke”, ennél fogva a politikai berendezkedést a jogtudós szerint úgy kellett megváltoztatni, hogy lehetővé váljék az ellenvélemények kifejeződése.⁹⁸ Zárhatjuk azzal a gondolatmenetünkkel, hogy a monolitikus rendszerben tehát fogalmilag kizárt volt a szólás- és vélemény szabadság érvényesülése, és csak idő kérdése volt a deklaratív szabályok ürességének lelepleződése. Azt a folyamatot jól nyomon követhettük az állambiztonsági parancsnoki értekezletek jegyzőkönyvei alapján, hogy hogyan lett az ellenségből ellenséges ellenzék, aztán ellenzék, majd alternatív szervezet, végül pedig a hatalomból részt kérő párt. Az úgynevezett vélemény-bűncselekmények megszűnése megteremtette a jogi feltételeit annak, hogy a szólás után is szabad maradjon az, aki – akár kollektíven, akár egyénileg – élni kívánt a vélemény kifejezésének jogával. A szabadságjog korlátai ezt követően a nemzetközi egyezményekben is elfogadott normák lettek, amelyek nem kiszámíthatatlan politikai döntéseken, hanem jogi garanciákon alapultak.⁹⁹

¹ A tanulmány alapjául szolgáló előadás 2012. március 8-án az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában rendezett *Történelmi Kávéház* alkalmával hangzott el. A tanulmány első része a *Betekintő* 2013/1. számában jelent meg. Ezúton köszönöm Krauhulcsán Zsolt-nak, hogy a témára vonatkozó állambiztonsági és párt dokumentumok másolatát a rendelkezésemre bocsátotta.

² Lásd ehhez Pallos, 2011.

³ MNL OL 288. f. 4. cs. 165. ö. e. Kádár János beszéde az ellenzékéről az MSZMP Központi Bizottsága ülésén. 1979. november 1.

⁴ A 022/1970. számú belügyminiszteri parancsról bővebben lásd a tanulmány első részét (*Betekintő*, 2013/1. sz.), illetve Orgoványi István írását az aktuális számban.

⁵ ÁBTL 1.11.1. (iktatószám nélkül) Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásáról. Javaslat a további feladatokra, különös tekintettel az ifjúságvédelmi munkára, 1973. március 15.

⁶ ÁBTL 1.11.1. 45-73/6/a./77. A „Belső Ellenzék” kialakítását akadályozó intézkedések c. témában készítendő jelentéshez okmány megküldése. Az imperialista hírszerző és propaganda szervek törekvései a belső „ellenzék” kialakítására, az elhárító munka tapasztalatai, Budapest, 1977. január 17.

⁷ ÁBTL 1.11.1. 45-13/11/78. Jelentés az imperialista hatalmak és speciális szerveinek a „belső ellenzék” kialakítására irányuló törekvéseiről, az állambiztonsági szervek ellenintézkedéseiről, a további feladatokról. Budapest, 1978. május 16. Geréb Sándor r. ezredes csoportfőnök-helyettes. A jelentés megemlíti, hogy a szerveződő ellenzéki csoport „Profil” néven kéziratos folyóiratot hozott létre, amelynek akkorra már két kötete elkészült. Továbbá kérdőívet terjesztettek a következő kérdéssel: „Szerinted mi a marxizmus és mi ma a viszonyod hozzá?” A politikai rendőrség adatai szerint 20 személy válaszolt a kérdésekre, és a válaszokban megkérdőjelezték a marxizmus alaptételeit és annak Kelet-Európában, köztük Magyarországon kialakult gyakorlatát.

⁸ MNL OL 288. f. 4. cs. 165. ö. e. Kádár János beszéde az ellenzékéről az MSZMP Központi Bizottsága ülésén. 1979. november 1.

⁹ Az Országgyűlés 3. ülése 1980. szeptember 26-án. *Országgyűlési Értesítő*, 1980: 124–125. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1980_1&pg=0&l=hun (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 6.).

¹⁰ MNL OL 288. f. 5. cs. 815. ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékiesskedő csoportok tevékenységéről, és a Politikai Bizottság határozata e csoportokról, 1980. december 9.

¹¹ A „Rajk butik”-ről bővebben lásd: Krahulcsán, 2001; 2002.

¹² 1978 augusztusától a magyar ellenzéki körök lengyel mintára házi egyetemet hoztak létre. Magánlakásokon tartottak előadásokat, amelyeket többnyire fiatal értelmiségiek látogattak, kb. 100–150-en. Az előadók többsége tudományos intézetekben dolgozott. Az állambiztonság nevezte el az előadásokat „repülő egyetem”-nek, és 1979 októberében hozott határozatot a BM III/III-as csoportfőnökség objektum dosszié nyitására. 1979 és 1986 között öt dossziéba gyűjtötte az állambiztonság az anyagokat. Lásd: ÁBTL 3.1.5. O-19764/1., O-19764/2., O-19764/3. O-19764/4., O-19764/5. A dosszié címe: „Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik.” A repülő egyetemről, illetve a demokratikus ellenzék szervezeteiről, rendezvényeiről bővebben: Csizmadia, 1995.

¹³ MNL OL 288. f. 5. cs. 850. ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak az 1980. december 9-i ellenzék-határozat végrehajtásának tapasztalatairól, és a Politikai Bizottság állásfoglalása, 1982. március 30.

¹⁴ Figyelemre méltó, hogy az állambiztonság hálózati személyeken keresztül is foglalkozott az ellenzékiesség fogalmának értelmezésével. „Albert” fedőnevű titkos munkatárs 1981. december 11-ei jelentésében a következő kérdést teszi fel: „Hogyan határozható be végül is ma Magyarországon a szocialista erőkkel szembeni ellenzékiesség?” ÁBTL 3.1.2. M-42073/4. Lásd az ügynök tevékenységének feldolgozását: Gervai, 2010.

¹⁵ MNL OL 288. f. 11. cs. 4409. ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának tájékoztatója a Politikai Bizottságnak az ellenzék tanácskozásáról. 1982. november 18. Lásd ehhez: Kőszeg–Solt (szerk.), 1992.

¹⁶ MNL OL 288. f. 41. cs. 476. ő. e. Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása az ellenséges-ellenzéki tevékenységgel kapcsolatos tájékoztatási feladatokról, 1986. október 14.

¹⁷ MNL OL 288. f. 5. cs. 1008. ő. e. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának javaslata a Politikai Bizottságnak az ellenzéki-ellenséges orgánumokban publikáló szerzők közlési korlátozásával kapcsolatos kérdésekről, 1987. szeptember 17.

¹⁸ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-198/1988. A csoportfőnökség 1988. évi munkaterve. 24–48.

¹⁹ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/32/1988. Emlékeztető az 1988. január 25-ei csoportfőnökségi szakmai aktívaértekezletről. 58–74.

²⁰ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3-29/1988. Emlékeztető az 1988. március 7-ei parancsnoki értekezletről. 54–56.

²¹ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-2/4/1988. A Magyar Népköztársaság ellen irányuló imperialista propaganda. 1988. I. negyedév. 75–84.

²² Kronológia, 1988 <http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 4.).

²³ ÁBTL 1.11.1. 30. doboz 45-2/4/1988. A Magyar Népköztársaság ellen irányuló imperialista propaganda. 1988. I. negyedév. 75–84.

²⁴ A Nyilvánosság Klub 1988. október 29-én alakult meg. <http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 10.).

²⁵ A Szabad Kezdeményezések Hálózata Ideiglenes Tanácsa „Van kiút” címmel nyilatkozatot tett közzé a *Magyar füzetek* című, Párizsban megjelenő kiadvány 19–20. számában. Párizs, 1988. http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/1920/magyarfuzetek1920_vankiut.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 5.).

²⁶ Kronológia, 1988. <http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 4.).

²⁷ ÁBTL 1.11.1. 30. doboz 45-73/3-48/1988. Emlékeztető az 1988. június 6-ai parancsnoki értekezletről. 95–104.

²⁸ A Magyar Közvélemény-kutató Intézet a Magyar Rádióból 1985-ben kivált Tömegkommunikációs Kutatóközpont jogutódja. Folyóirata a *Jel-Kép* volt. Az intézetet 1991-ben kormányhatározattal jogutód nélkül megszüntették. Lásd ehhez Terestyéni Tamás „Volt egyszer egy Tömegkommunikációs Kutatóközpont...” címmel 2009. október 1-jén a TK 40 konferencián tartott előadását. <http://communicatio.hu/mktt/hirek/konferenciaik/2009/tk40/nyitoeloedas.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 4.).

²⁹ Kronológia, 1988. <http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 4.).

³⁰ Béki, 1988. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/szarszo-%E2%80%9988> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 5.).

³¹ Schmidt, 1988: 417–422.

³² Holló, 1988: 423–424.

³³ 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelet.

³⁴ Kilényi, 1988: 425–427. Lásd még: Szamel, 1988: 427–429.

- ³⁵ 1988. szeptember 3-án független demokratikus szervezetté alakult a Magyar Demokrata Fórum Lakitelken. Kronológia, 1988. <http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 4.).
- ³⁶ A Szabad Kezdeményezések Hálózata utódaként 1988. november 13-án megalakult a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). <http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 10.).
- ³⁷ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/65/1988. 105–112. Emlékeztető az 1988. szeptember 12-ei parancsnoki értekezletről.
- ³⁸ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/78/1988. Emlékeztető az 1988. október 31-es parancsnoki értekezletről. 129–135.
- ³⁹ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/89/1988. Emlékeztető az 1988. december 5-ei parancsnoki értekezletről. 136–142.
- ⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-19642.
- ⁴¹ Uo. 104.
- ⁴² Uo. 48. Az osztrák sajtó reakcióját a politikai rendőrség a napi operatív tájékoztatóban jelentette.
- ⁴³ Uo. 30–31.
- ⁴⁴ Uo. 43.
- ⁴⁵ A nyílt levelet az akkor még szamizdat lapnak számított *Beszélő* közölte az 1987. évi 3. számban. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/nyilt-level-az-orszaggyules-tagjaihoz> (utolsó letöltés dátuma: 2012. október 2.).
- ⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-19642. 32–33.
- ⁴⁷ Uo. 18–19.
- ⁴⁸ Újraindult a Rakpart-klub. Lásd: *Beszélő*, 1988/1. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ujraindult-a-rakpart-klub> (utolsó letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.) Lásd még Gáspár (szerk.), 1997. http://www.kka.hu/_soros/kiadvany.nsf/4be80daf005edcb8852566f2000b4f9f/d43c810fa31e863dc1256ed20045b7f4?OpenDocument (utolsó letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.).
- ⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-19642. 119–120. Érdemes megemlíteni azt, hogy az újraindult Rakpart-klub első, február 12-én tartott előadásának címe „Reformországgyűlés, 1987” volt, a jelentésben említett február 26-ai alkalmat követő előadást pedig március 4-ére hirdették meg, mely az „Új szegénység” címet viselte. „Újraindult a Rakpart-klub”. *Beszélő*, 1988/1. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ujraindult-a-rakpart-klub> (utolsó letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.).
- ⁵⁰ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
- ⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-19642. 115.
- ⁵² A jelentés a következő neveket említi: Pálinkás Róbert, Bokros Péter, Molnár Tamás és Grawátsch Péter. Uo. 127.
- ⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-19642. 124–127.
- ⁵⁴ Uo. 128.
- ⁵⁵ Uo. 130.
- ⁵⁶ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény akkor hatályos szövege szerint:
„148. § (1) Aki mások előtt azért, hogy
a) a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség,
b) a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje,
c) a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata,
d) valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlöletet szítson, ennek felkeltésére alkalmas cselekményt követ el, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
(2) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha
a) az izgatást nagy nyilvánosság előtt vagy csoport tagjaként követik el,
b) az izgatás az (1) bekezdés c)-d) pontja esetén a Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak megzavarására vezet.
(3) Aki a (2) bekezdés a) pontjában meghatározott izgatásra irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig, háború idején büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”
- ⁵⁷ <http://beszelo.c3.hu/99/09/09krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 10.). Lásd még: Köbel, 2010: 195.
- ⁵⁸ Lásd ehhez a tanulmány első részét a *Betekintő* 2013/1. számában.
- ⁵⁹ 1988. évi VI. törvény.
- ⁶⁰ Az Országgyűlés 34. ülése 1988. december 20-án. *Országgyűlési Napló*, 1985, III. kötet. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (utolsó letöltés dátuma: 2013. július 9.).
- ⁶¹ Az 1987. évi VII. törvény módosítására irányuló törvényjavaslat.

- ⁶² Az Országgyűlés 37. ülése 1989. január 10-én. *Országgyűlési Napló*, 1985, III. kötet. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (utolsó letöltés dátuma: 2013. július 9.).
- ⁶³ Uo.
- ⁶⁴ Uo.
- ⁶⁵ Az Országgyűlés 38. ülése 1989. január 11-én. *Országgyűlési Napló*, 1985, III. kötet. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (utolsó letöltés dátuma: 2013. július 9.).
- ⁶⁶ Kronológia 1989. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. június 24.).
- ⁶⁷ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 54-73/3-2/1989. Emlékeztető az 1989. január 9-ei parancsnoki értekezletről.
- ⁶⁸ Lásd ehhez: Köbel, 2013: 136–182.
- ⁶⁹ 6/1987. számú NET határozat római katolikus főpapok felmentéséhez és kinevezéséhez szükséges előzetes hozzájárulásról. *Magyar Közlöny*, 1987. Az Állami Egyházügyi Hivatal szerint 1987-ben a „megfelelő emberek kerültek a vezető tisztségekbe, képesek a korábbi egyházpolitikai irányvonal továbbvitelére a változó körülmények között is”. MNL OL-XIX-A-21-a-5-10/a-1987. Lásd ehhez: Köbel, 2005: 44, 144–145.
- ⁷⁰ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/4/1989. Munkaterv a csoportfőnökség 1989. évi főbb feladataira.
- ⁷¹ Uo. 45-73/3/12/1989. Emlékeztető az 1989. február 6-ai parancsnoki értekezletről.
- ⁷² Uo. 45-73/3/20/1989. Emlékeztető az 1989. március 6-ai parancsnoki értekezletről. Érdemes megjegyezni, hogy ezen az értekezleten az ünnep mellett napirendre vették a színházi terület operatív helyzetének áttekintését is. Megállapították, hogy a színházi élet addig nem okozott állambiztonsági szempontból nagy gondot, most viszont elhatározták, hogy az egész művészeti területet egy „vonal” alá terelik be, és javasolták egy vonaldosszié nyitását. Az egyes művészeti ágak csomópontjaira (minisztérium, művészeti szövetségek stb.) egy 8-10 főből álló mozgékony hálózati kontingens kiépítését vették célba, amelyet – összekötő tisztek helyett – nagy ismeretségi körrel és a szakmában elismertséggel rendelkező személyekből (kritikusok, rendezők) szándékoztak összeállítani. Ennek a kontingensnek egyfajta „jelző” szerepet szántak, akiknek feladatuk lesz a kiutazásokról és a negatív tendenciákról jelenteni. A politikai rendőrségnek ezen a területen is alkalmazkodnia kellett a megváltozott jogi környezethez, mert bizonyos intézkedéseket egy évvel ezelőtt még elvárás volt megtenni, 1989 tavaszára viszont tilos lett.
- ⁷³ 19/1989. (III. I.) MT rendelet. 1989. január 12-én huszonöt alternatív szervezet közös nyilatkozatot adott ki, melyben követelték a Kossuth-címer visszaállítását. Kronológia 1989. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.).
- ⁷⁴ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/21/1989. Emlékeztető az 1989. március 13-ai rendkívüli parancsnoki értekezletről.
- ⁷⁵ Kronológia 1989. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2012. szeptember 21.).
- ⁷⁶ MNL OL-M-KS-288. f. 22. 30. ő. e. Javaslat az egyházpolitikai munka feladataival foglalkozó politikai állásfoglalás kezdeményezésére és néhány időszerű konkrét teendőre.
- ⁷⁷ Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát kihirdető 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelet, valamint a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény egyaránt előírta, hogy az állampolgárok alapvető jogait és kötelezettségeit, továbbá a jogok gyakorlásának feltételeit, korlátait és érvényre juttatásuk eljárási szabályait törvényben kell szabályozni.
- ⁷⁸ MNL OL-XIX-A-21-d-002-4/1989., MNL OL-XIX-A-21-d-002-4-1/1989. Idézi Köbel, 2005: 93.
- ⁷⁹ MNL OL-XIX-A-21-d-008-2/1989. Idézi Köbel, 2005: 93.
- ⁸⁰ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/28/1989. Emlékeztető az 1989. április 10-ei parancsnoki értekezletről.
- ⁸¹ Uo. 45-73/3/40/1989. Emlékeztető az 1989. június 5-i parancsnoki értekezletről.
- ⁸² Kronológia 1989. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. július 2.).
- ⁸³ Uo.
- ⁸⁴ Az ÁEH 1989. június 30-án szűnt meg. 1989. évi 14. számú törvényerejű rendelet, 65/1989. (VI. 30.) MT számú rendelet. Lásd ehhez: Köbel, 2005: 91–94.
- ⁸⁵ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/43. Emlékeztető a BM III/III-1. Osztály 19889. június 13-ai osztályértekezletéről.
- ⁸⁶ Kronológia 1989. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. július 2.).
- ⁸⁷ Az Országgyűlés 39. ülése 1989. március 8-án, szerdán. *Országgyűlési Napló*, 1985, III. kötet. http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1985_3&pg=0&l=hun (utolsó letöltés dátuma: 2013. július 9.) Lásd ehhez: A jog szerepe a rendszerváltozásban. In *Magyarország a XX. században*.

Szekszárd, Babits Kiadó, 1996–2000. <http://vmek.niif.hu/02100/02185/html/95.html> (utolsó letöltés dátuma: 2013. július 3.).

⁸⁸ 1989. évi XVII. törvény.

⁸⁹ 1989. évi XXX. törvény.

⁹⁰ 1989. évi XXXI. törvény.

⁹¹ 1989. évi XXXII. törvény.

⁹² 1989. évi XXXIII. törvény.

⁹³ 1989. évi XXXIV. törvény.

⁹⁴ Kronológia 1989. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/10/06krono.htm> (utolsó letöltés dátuma: 2013. július 2.).

⁹⁵ ÁBTL 1.11.1. 30. d. 45-73/3/57/1989. Emlékeztető az 1989. november 6-ai parancsnoki értekezletről.

⁹⁶ A Belső Biztonsági Szolgálat elnevezést a november 6-ai parancsnoki értekezleten használják először, feltételezéseink szerint a közjogi rendszerváltást követően megszervezendő állam-/nemzetbiztonsági szolgálatot értették alatta.

⁹⁷ Uo. 45-73/3/61/1989. Emlékeztető az 1989. december 6-ai parancsnoki értekezletről.

⁹⁸ Schmidt, 1989: 30–36.

⁹⁹ Lásd ehhez: Kukorelli, 1989. Az interjú- és tanulmánykötetben a szerző külön fejezetet szentel a demokrácia és az emberi jogok témakörének, és amellet teszi le a voksot, hogy „kell új sajtótörvény”.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

O-19642	„Robotron”
O-19764/1.	„Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik”
O-19764/2.	„Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik”
O-19764/3.	„Az ún. repülő egyetem keretében az ifjúság körében ellenséges fellazító tevékenységet kifejtő személyek és kapcsolataik”

3.1.2. Munka dossziék (M-dossziék)

M-42073/4.	„Albert”
------------	----------

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

288. f. Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Szervei

4. cs.	Központi Bizottság (Ideiglenes Központi Bizottság)
5. cs.	Politikai Bizottság (Intéző Bizottság)
11. cs.	Információs anyagok vezetőtestületi tagok részére
22. cs.	Agitációs és Propaganda Osztály (Társadalompolitikai Osztály)
41. cs.	Agitációs és Propaganda Bizottság (Társadalompolitikai Bizottság)

XIX-A-21 Állami Egyházügyi Hivatal iratai

- a. Elnöki iratok
- d. Szigorúan titkos iratok

Nyomtatásban megjelent források

- Magyar Füzetek*, 1988
Magyar Füzetek, 19–20. sz. Párizs.
- Magyar Közlöny*, 1987
Magyar Közlöny, 1987. 10. sz.
- Országgyűlési Értesítő*, 1980
- Országgyűlési Napló*, 1985
Országgyűlési Napló, 1985. III. kötet.

Hivatkozott irodalom

- Béki, 1988
 Béki Gabriella: Szárszó '88. Újra tudjunk együttgondolkodni nemzetünk jövőjéről. *Beszélő*, 3. sz.
- Csizmadia, 1995
 Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. kötet. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Gáspár (szerk.), 1997

Szemtől szemben a történelemmel és önmagunkkal. Szerkesztette: Gáspár Zsuzsa. Budapest, Korona Nova Kiadó.

Holló, 1988

Holló András: Az alapjogok és védelmük. *Világosság*, július.

Kilényi, 1988

Kilényi Géza: Egyesülési jog, gyülekezési jog. *Világosság*, július.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: „*Oszd meg és uralkodj!*” *A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó.

Köbel, 2010

Köbel Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. In *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Szerkesztette: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Budapest, Luther Kiadó.

Köbel, 2013

Köbel Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon. In *Szabadegyházak, vallási kisebbsége és a diktatúrák Európában a 20. században.* Szerkesztette: Daniel Heinz – Rajki Zoltán – Simon Ervin. Budapest, Gondolat Kiadó. 136–182.

Kőszeg–Solt (szerk.), 1992

Beszélő. Összkiadás. 1981–1984. Szerkesztette: Kőszeg Ferenc és Solt Ottília. Budapest, AB-Beszélő Kiadó.

Kukorelli, 1989

Kukorelli István: *A jogállamért!* Budapest, Püski Kiadó.

Kulcsár, 1996–2000

Kulcsár Kálmán: A jog szerepe a rendszerváltozásban. In *Magyarország a XX. században.* Főszerkesztő: Kollega Tarsoly István. Szekszárd, Babits Kiadó.

Krahulcsán, 2001

Krahulcsán Zsolt: „Ellenséges, ellenzéki csoportosulás”. Dokumentumok a Galamb utcai butikról. *Beszélő*, 12. sz. 74–85.

Krahulcsán, 2002

Krahulcsán Zsolt: A hazai szamizdat „hőskora”. A Galamb utcai butik. In *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve, 2000–2001.* Budapest, Történeti Hivatal. 303–359.

Pallos, 2011

Pallos László: *A nacionalista ellenzék-ellenség a Kádár-korszak állambiztonsági dokumentumaiban.* Budapest, Püski Kiadó.

Schmidt, 1988

Schmidt Péter: A szabadságjogok tartalma. *Világosság*, július.

Schmidt, 1989

Schmidt Péter: A politikai rendszer és az államszervezet reformja. *Társadalmi Szemle*, április.

Szamel, 1988

Szamel Lajos: Az alkotmányozás követelménye. *Világosság*, július.

Nehéz esztendők erőszakszervének krónikája

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.*
Jaffa Kiadó, 2012

Kevés olyan szervezet van a magyar történelemben, melyhez annyi negatívum, rossz érzés és emlék tapad, mint az Államvédelmi Hatósághoz (ÁVH). A társadalom tudatában megszülető képzettársítások azonban törvényszerűen gyártják a legendákat, a pontatlanságokat. Müller Rolf, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársa tavaly megjelent kézikönyvében kísérletet tesz arra, hogy leszámoljon a „magyarországi sztálinizmus” legfontosabb erőszakszervéhez fűződő tévedésekkel és legendákkal.

Félreértés ne essék: a szerző nem akarja kisebbíteni az ÁVH tagjai által elkövetett bűnök mértékét, szó sincs arról, hogy relativizálja azt a mérhetetlenül sok szenvedést, amelyet „a munkásosztály ökle” okozott 1945 és 1956 között a magyarságnak. Ugyanakkor ez a mű nem is bűnlajstrom vagy vádirat: Müller Rolf kellő történészi távolságtartással, szinte már az elérhetetlen *sine ira et studio* elve alapján írta meg áttekintését a kommunista diktatúra terrorszervezetéről, az intézményesített gonoszság egyik XX. századi élcsapatáról.¹ Ellentétben Kiszely Gábor ismert könyvével,² Müller tényleg a politikai rendőrség mint szervezet történetét írta meg, nem pedig az egyes ügyek, koncepciók perек vagy társadalmi igazságtalanságok krónikáját. S tette mindezt olvasmányos stílusban, olykor frappáns fogalmazási megoldásokkal élve.³ A könyv szövege több helyen is képszerű, olykor konkrét fotókkal is foglalkozik,⁴ látszik, hogy a szerzőnek komoly érzéke van a vizualitáshoz, szeret képekkel foglalkozni (ezt egyébként korábbi publikációinak egy része is tanúsítja).⁵ A kötetben egyébként kevés, de annál értékesebb fénykép is található.

Ami a tartalmat illeti, Müller Rolf nem marad adós a tévhitek elosztatásával. A közkeletű „ávós” kifejezéssel kapcsolatban az olvasó megtudhatja, hogy csak 1946. október 6. és 1948. szeptember 8. között volt ÁVO a politikai rendőrség, hiszen ekkor volt a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya. Maga az Államvédelmi Hatóság elnevezés 1948-tól jelent meg, mint a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, mely 1950. január 1-től önálló Államvédelmi Hatóságként működött tovább, de a közvélemény jelentős része még évekig „ávósokként” emlegette a politikai rendőrség tagjait. A „kvázi minisztériumként” működő hatóság aztán 1953. július 17-én lett ismét BM ÁVH.⁶ A közvélekedéssel ellentétben a kommunista politikai rendőrség székhelye a tárgyalt időszak alatt nem végig az Andrassy út 60. alatt volt, a szervezet központja 1950–1951 telén a Jászai Mari téri „Fehér Házba” költözött.⁷ Azt az elterjedt nézetet, hogy hazánk lett volna a „feljelentők országa”, nem lehet egyértelműen, dokumentumokkal alátámasztva bizonyítani.⁸ Mindezen tényekről a korszakkal foglalkozó szakemberek már régóta tudtak, de most talán a szélesebb olvasóközönség is megismerheti őket.

S legalább olyan fontos, hogy az ÁVO/ÁVH gyalázatos működéséhez köthető számadatok is a köztudat részévé váljanak. Valóban megdöbbentő, hogy 1953 elején közel 1,2 millió személy szerepelt a rendőrség nyilvántartásában potenciális ellenségként, de az is, hogy a Sztálin halála utáni amnesztia során a kegyelmi intézkedések 758 611 főt érintettek, ám még 1953 végén is 1 149 659 személyről vezettek kartont, a felnőtt lakosság több mint 20%-a volt tehát ellenségként elkönyvelve! A besúgóhálózat 1953-ban 45 521 együttműködővel szőhette át a magyar társadalmat, ami az összlakosság 0,5%-át tette ki.⁹

Ám természetesen korántsem „száraz” számadatok alapján ismerhetjük meg az államvédelem működését. A szerző alapos, táblázatokkal kiegészített leírásokkal mutatja

be a politikai rendőrség szervezettörténetének változásait, kezdve azzal, hogy milyen kaotikus állapotok uralkodtak 1944 végén és 1945 legelején, amikor több politikai rendőri szerv működött egyszerre.¹⁰ Ezt követően pedig szinte már mikrotörténeti mélyfúrásokkal mutatja be kilenc ember 1948–1949-es sorsán keresztül a hatóság kegyetlen működését.¹¹ Az áldozatok mellett természetesen szóba kerülnek a bűnelkövetők is: olvashatunk Péter Gábor, Tömpe András, Fehér Lajos, Szűcs Ernő, Piros László, Dékán István, Princz Gyula, Bálint István, Janikovszky Béla és mások tevékenységéről. Kiemelt hely jut a szervezet legismertebb alakjának és első vezetőjének, Péter Gábornak, akinek rövid életrajzával sem marad adós a szerző. A hatóság első irányítójának ifjúságáról szóló részt olvasva hiába keresnénk olyan mozzanatot, melynek hatására az eredetileg Eisenberger Benjámin nevet viselő személy szadista szörnyeteggé vált volna.¹² S éppen ez az egészben a legfélelmetesebb: a gonoszságra való hajlam kialakulásához nem kell feltétlenül trauma vagy egy meghatározó negatív élmény, az benne lehet bárkiben, még egy egyszerű szabóinasban is. Egyetlen apró hiányérzetünk van csupán: talán nem lett volna hasztalan, ha a szerző ír Péter Gábor és társainak mindennapi életéről, luxus iránti vágyukról, hiszen ezek még élesebb képet tudnak rajzolni ezekről az emberekről.¹³

De nemcsak a hatóság szervezettörténetét, vezetőinek tevékenységét, az ügynökhálózat nagyságát ismerhetjük meg Müller Rolf könyvéből, hanem reális képet kaphatunk arról is, hogyan működött, illetve hogyan *nem* működött a Rákosi-korszak politikai rendőrsége. Hiszen éveken át a szükséges eszközrendszer minimuma sem állt a nyomozók rendelkezésére, kevés volt az autó, a megfelelő fényképezőgép és a lehallgatókészülék. A nyilvántartások és a környezettanulmányok is rengeteg kívánnivalót hagytak maguk után, s még 1956 közepén is „csak” a rádióadások 60%-át tudták zavarni. A kezdeti időkben annyira híján voltak a gépkocsiknak, hogy kénytelenek voltak az amerikai hadseregtől vásárolt járgányokkal (Dodge Weapon, Jeep) közlekedni, és még 1956-ban is használt az állomány „imperialista autómárkákat” (Buick, Hudson, Plymouth). Így előfordulhatott, hogy az USA-nak való kémkedés vádjával letartóztatott személyeket amerikai járművekkel szállították kihallgatásra. Szép kis ellentmondás, gondolhatnánk, de hát a cél szentesítette az eszközt (a Vörös Hadsereg is használt Sherman harckocsikat a világháborúban).¹⁴ Az eszközhiány mellett a politikai rendőrség tagjainak műveletlensége sem könnyítette meg a munkát: a szovjet megszállás után a rendőrséghez kerülők jelentős része alig tudott írni vagy olvasni. Ehhez képest kész csoda, hogy 1956 márciusában az államvédelem operatív/elhárító/biztosító szerveinél szolgálatot teljesítő beosztottak 5,1%-a felsőfokú képzésben részesült, 20,8%-uk pedig képes volt leérettségizni.¹⁵

Kétségtelen, hogy a szerző jól ismeri az ÁVH-ra vonatkozó levéltári kútfőket. Több fontos forráscsoport felhasználásával írta meg a politikai rendőrség történetét, pl. az 1947. évi csoportvezetői értekezletek alapján, de felhasználásra került Rákosi Mátyás 1952. május 30-i, a terrorszervezet központjában tartott beszéde, Georgi Dimitrov bolgár vezetőnek írt levelei, Péter Gábor feljegyzései a párt főtitkárának, Kádár János 1950-es előadása az Egyéves Pártfőiskolán stb. Mindezek önmagukban is értékes dokumentumok, remélhetőleg a jövőben forráskiadványokban is találkozhatnak velük a szakmabeliek, hasonlóan a Müller által is szerkesztett, a politikai rendészeti osztályok iratait közkinccsé tevő kiadványhoz.¹⁶ A szerző olykor több forrást összehasonlítva mutat be egy-egy eseményt, ami rendkívül dicséretes megoldás.¹⁷

Az érdekes, olvasmányos könyv tartalmában tehát igen nehéz fogást találni. Ám fel kell hívnunk arra is a figyelmet, hogy rengeteg elírás, elütés található a műben.¹⁸ Erről minden bizonnyal nem a szerző tehet, a szerkesztő(k) sokkal inkább, mégis fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy egy ennyire fontos témánál különösen bántóak tudnak lenni a hibák, elgépelések.

Fontos, használható kézikönyv született a Rákosi-kor leghírhedtebb szervezetéről, mely minden bizonnyal még hosszú éveket, évtizedeket megkerülhetetlen műve lesz a

korszakkal foglalkozó történészeknek. Kíváncsian várjuk, hogy Müller vagy esetleg mások a jövőben hasonló színvonalon foglalják-e össze a Kádár-kori állambiztonság történetét. Nagy szükség lenne arra is!

¹ Lásd Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. [Budapest], Jaffa Kiadó, 2012 (a továbbiakban Müller) 71–72.

² Kiszely, 2000.

³ Lásd például Müller 105, 109, 133–134, 226.

⁴ Például Müller 9, 215.

⁵ Müller–Sümegei, 2006; Müller, 2011; 2012; stb.

⁶ Müller 9–10, 22, 32, 42, 58.

⁷ Uo. 233.

⁸ Uo. 192.

⁹ Uo. 55, 63, 67, 157.

¹⁰ Uo. 10–14.

¹¹ Uo. 34–42.

¹² Uo. 77.

¹³ Érdeemes lett volna ehhez felhasználni Majtényi György írásait a kommunista uralmi elittről.

¹⁴ Müller 182–183, 189, 222.

¹⁵ Müller 202.

¹⁶ Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009.

¹⁷ Például Müller 94–96, 223–226.

¹⁸ A teljesség igénye nélkül: a 10., 20., 26–27., 31., 42., 49., 62., 82., 85., 87., 92–93., 109., 112–113., 115–116., 132., 156., 185., 224. stb. oldalakon.

Hivatkozott irodalom

Kiszely, 2000

Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Budapest, Korona Kiadó.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

Dokumentumok a politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Müller, 2011

Müller Rolf: *Titkok – képek – nyolcvanas évek / The Secret Pictures of the Eighties*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Müller, 2012

Müller Rolf: A megtorlás fényképei. In *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György és Palasik Mária. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 305–334.

Müller–Sümegei, 2006

Fényképek, 1956. Írta és összeállította: Müller Rolf és Sümegei György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Vasfüggöny Magyarországon

Sallai János: *Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története (Abdruck einer versunkenen Epoche. Geschichte des Eisernen Vorhangs – An Impression of a Bygone Era. The History of the Iron Curtain.)* Budapest: Hanns Seidel Alapítvány, 2012. 326.

Európa 20. századi történelmének második fele legkarakterisztikusabban a hidegháború szimbólumával, a vasfüggönnyel jellemezhető. Az Északi-tengertől az Adriáig húzódó hermetikus zár többet jelentett pusztán határnál; két, egymással szemben álló világrend kibékíthetetlen ellentétét jelképezte, amely az információáramlás blokkolását, utazási korlátozásokat és a személyes kapcsolatok meggátolását vonta maga után. Miként előljáróban a szerző is kitér rá, a vasfüggöny eredetileg a színházi berendezés egy 18. században meghonosított elemét képezte, amely a tűzvészeknek a nézőterre való áttérjedését akadályozta meg. Jóllehet a politikai közgondolkodás Winston Churchill brit miniszterelnök 1946 márciusában tartott fultoni beszédétől eredezteti a vasfüggöny fogalmának szimbolikus használatát, mindazonáltal Európa második világháború utáni politikai kilátásainak jellemzésére Churchill maga is alkalmazta már korábban ezt a fogalmat, így például a brit parlament alsóházában augusztus 16-án tartott beszédében,¹ azt megelőzően pedig 1945. május 12-án Truman elnöknek küldött táviratában: „Vasfüggöny ereszkedett le arcvonalunk mentén. Hogy mögötte mi történik, arról mit sem tudunk. Nemigen lehet kétséges, hogy a Lübeck–Trieszt–Korfu vonaltól keletre eső térségek csakhamar teljesen a kezükre kerülnek. Ehhez még hozzá kell tennünk azt a hatalmas területet, amelyet az amerikai seregek foglaltak el Eisenach és az Elba között, s amelyet – gondolom – néhány héten belül, ha az amerikaiak kivonulnak, orosz katonaság száll majd meg.”²

A tűzvész és a károsnak ítélt idegen eszmék gyors terjedésének analógiáján nyugvó metafora történetét a szakirodalom H. G. Wells *Az istenek eledele* címmel a 20. század fordulóján írott regényéig vezeti vissza.³ Az első világháborút követően a vasfüggöny fogalmát az európai kontinens két, a nemzetközi politikai életben különböző okok folytán izolálódott állama, Németország és a Szovjetunió kapcsán kezdték el használni. Amint egy 1945 őszeről származó magyar nyelvi adat is jelzi, a vasfüggöny mibenlétével Budapesten is tisztában voltak, még mielőtt Churchill fultoni beszédében erre felhívta volna a figyelmet: „...mellékelek 2 újságcikket, [...] mivel úgy tudom, nem kerülnek el hozzátok sajtótermékeink a vasfüggönyön keresztül” – írta Reiner Mária Révai Andrásnak Londonba, 1945. október 14-én.⁴

A vasfüggöny szimbóluma a határ bekerítő szerepét hangsúlyozta, amelyet a keleti blokk államai olyan, szögesdrótból, aknamezőből és magaslati figyelőhelyekből álló műszaki zár kiépítésével valósítottak meg, mely az átjárást mindkét irányból ellehetetlenítette. Magyar szakaszát az Ausztriával közös, 356 kilométeres nyugati határ képezte, amelynek megépítése 1948-ban kezdődött. A szovjet–jugoszláv viszony megromlása folytán ez az 1950-től kiépített 627 kilométeres déli védelmi rendszerrel, az úgynevezett magyar Maginot-vonallal egészült ki. Egy korabeli szemtanú érzékletes beszámolóban írta le az életveszélyes akadályrendszeren való átkelés buktatóit: „Osztrák oldal felől nézve a »vasfüggöny« a szögesdróttal kezdődik [...] Ettől befelé következik az aknazár, amely úgy van felállítva, hogy minden 36 méteren van egy akna, amely a földből kiálló cukorrépához hasonlítható és 2 méterrel beljebb a két-két akna távolságának közepén, tehát mindkettőtől 18–18 méter szélességben és befelé 2 méter távolságban még egy akna van. Mindezek az aknák, illetőleg azoknak gyújtószerkezete dróttal van összekötve. Ez azt a célt szolgálja, hogy a fűben, gazban gázoló határátlépő ne láthassa a drótot, de lehetőleg akadjon bele. A drót érintésére valamelyik aknának okvetlenül robbannia kellene [...] Az aknák után ugyanis következik az egész határon áthúzódó 10 méteres gereblyélt határsáv. Ennek is megvolna a maga célja. Az ÁVH-s határőrök nyomban

láthatják, hogy történt-e határsértés. Ez a szabály azonban csak nyári és tavaszi, vagy késő őszi időkre vonatkozik, mikor a »vasfüggőnyt« gondosan lehet gereblyézni. [...] A gereblyézett sáv után még egy akadály vár az érkezőre, vagy a távozóra. A felgereblyézett részre 45 fokos szögben egy-egy alacsonyabb cölöp közé újabb drótok vannak kötve. Ha valaki egyenesen szemben megy a dróttal, akkor okvetlenül megérinti azt. A jelentő akna robban s az őrtornyokból az ÁVH azonnal gépfegyverezni, reflektorozni kezd.”⁵

A legújabb kori történetírás sajátos fintora, hogy a médianyilvánosság és a határnyitás húszéves évfordulója kapcsán született publikációk nyomán több ismerettel rendelkezünk a vasfüggöny lebontásának szimbolikus értékű mozzanatairól,⁶ semmint a megépítés folyamatáról, valamint az aknamentesítés és az elektromos jelzőrendszer működésének hosszú évtizedeiről. Sallai János a téma elkötelezett kutatója, aki korábbi szakmai tapasztalatai folytán autentikus ismeretekkel bír a határőrizeti szolgálat mindennapjairól. Kötete logikus felépítésű, igényes munka, amely a vasfüggöny magyar szakaszának történetét, annak megépítésétől egészen a lebontásáig, a politikai döntéshozás hátterébe ágyazva tárgyalja. A szerző a Határőrség Országos Parancsnokságának a Magyar Nemzeti Levéltárban található iratanyagát tárta fel. Munkája a korszakban érvényes szolgálati szabályzatok és parancsok, továbbá a szakirodalom széles körű ismeretéről tanúskodik. A levéltári források feldolgozása mellett az oral history műfajának is teret adott, amennyiben a korabeli magyar sajtóban megjelent visszaemlékezések és interjúk feltárását és értékelését is elvégezte.

Külön értéke a kötetnek a munka trilingvis volta; a magyar szöveggel egyenértékű német és angol nyelvű fordítás ugyanis mindkét világnyelven hozzáférhetővé teszi a frissen közreadott kutatási eredményeket. A könyvet jól megválasztott illusztrációk – részben saját felvételek, részben a műszaki zár létesítményeiről készített vázlatok, olykor forrásanyagok – színesítik, amelyek szemléletes kiegészítői a szöveges részben foglaltaknak. Sallai János munkája tehát olyan hiánypótló vállalkozás, amelyet nemcsak szakmabeliek, de a téma iránt érdeklődő laikusok is igen nagy haszonnal forgathatnak.

¹ Sandgruber–Loidol, 1999: 18.

² Churchill, 1999: 624–625.

³ Wells, 1982: 365–366, 371.

⁴ Czigány, 1999: 5.

⁵ *Hadak Útján*, 1953. 6–7.

⁶ A magyar állampolgárok szempontjából a műszaki zár lebontása és a nyugati határ megnyitása az 1987. évi 25. törvényerejű rendelettel bevezetett magyar világútlevél okán inkább szimbolikus, semmint gyakorlati jelentőséggel bírt.

Hivatkozott irodalom

Churchill, 1999

Churchill, Winston Spencer: *A második világháború*. 2. köt. Budapest, Európa Kiadó.

Czigány, 1999

Czigány Lóránt: Államosított szavaink átvilágítása. *Kortárs*, 43. évf. 7. sz. 1–34.

Hadak Útján, 1953

Túl a vasfüggönyön. (Szerző nincs feltüntetve.) *Hadak Útján*, 3. sz.

Sandgruber–Loidol, 1999

Sandgruber, Robert – Loidol, Norbert: Das Symbol „Eiserner Vorhang“. In *Der Eiserne Vorhang. Die Geschichte – das Ende – die Mahnung*. Hrsg. Roman Sandgruber. Linz, Universitätsverlag Rudolf Traumer. 17–20.

Wells, 1982

Wells, Herbert Georg: *Az istenek eledele*. Budapest, Európa Kiadó.